

**BIJLAGE 3 BIJ HET EINDRAPPORT VAN DE
PROJECTORGANISATIE KUNSTVAKONDERWIJS
ONDERZOEK**

**3B ARBEIDSMARKTONTWIKKELINGEN IN DE
KUNSTENSECTOR EN DE AANSLUITING MET HET
KUNSTVAKONDERWIJS**

Boekmanstichting - Bibliotheek
Herengracht 415
1017 BP Amsterdam
Tel. 6243739

ARBEIDSMARKTONTWIKKELINGEN IN DE KUNSTENSECTOR EN DE AANSLUITING MET HET KUNSTVAKONDERWIJS

Onderzoek in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen

SCO-KOHNSTAMM INSTITUUT
Drs. J.D. Oostwoud Wijdenes
Dr. F. Haanstra

STICHTING ECONOMISCH ONDERZOEK
Drs. A.P. Poot
Drs. A.C. Muskens

Amsterdam, november 1998

Inhoudsopgave

1 Inleiding	1
1.1 Achtergrond van de vraagstelling	1
1.2 Vraagstelling	2
1.3 Literatuursearch	3
1.4 Opzet rapportage	5
2 Belangrijkste bevindingen	7
2.1 Over cijfers en hun interpretatie	7
2.1.1 Inleiding	7
2.1.2 Algemene kwesties	7
2.1.3 Typering van de behandeling van de data	10
2.2 Samenvatting belangrijkste uitspraken	14
2.2.1 Inleiding	14
2.2.2 Kunstberoepspraktijk	14
2.2.3 Inkomenspositie	16
2.2.4 Kunstvakonderwijs	18
2.2.5 Kunstarbeidsmarkt	18
2.2.6 Buitenland	19
2.3 Voorbeeldstudie: inkomens van autonoom beeldend kunstenaars nader bekeken.	20
2.4 Plussen en minnen	23
3 Enkele macro-ontwikkelingen	29
3.1 Verzakelijking bij de overheid	29
3.2 Indirecte effecten van overheidsmaatregelen.	31
3.3 Het prijspeil van kunst	32
3.4 Macro-effecten en de vraag naar goederen en diensten uit de kunstsector.	33
3.5 Autonome macrofactoren	35
3.6 Onderwijs	36
4 Samenvatting en conclusies	39
Bijlage 1	43
Bijlage 2	85
Samenstelling van de begeleidingscommissie	87
Literatuur	89

1 Inleiding

1.1 Achtergrond van de vraagstelling

In het kader van het Plan van Aanpak Kunstvakonderwijs schetst de projectorganisatie Kunstvakonderwijs de weg die bewandeld zal worden om tot een kwalificatiestelsel te komen. Daarbij bestaat behoefte aan actuele gegevens over het onderwijs en de arbeidsmarkt in de sector van de kunsten, over de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt en over de ontwikkelingen in de nabije toekomst. Integrerende studies naar de aansluitingsproblematiek die in de jaren tachtig zijn uitgevoerd hebben in de jaren negentig geen vervolg gekregen. In de afgelopen jaren zijn wel onderzoeken verricht naar verschillende kanten van de problematiek. Het SCO-Kohnstamm Instituut en SEO hebben opdracht gekregen een inventariserend onderzoek uit te voeren dat de reeds beschikbare onderzoeken en gegevens in kaart moet brengen.

In het onderzoek wordt op grond van literatuuronderzoek een beeld geschetst van de stand van zaken en van de te verwachten ontwikkelingen in twee systemen die gedeeltelijk samenhangen: het kunstonderwijssysteem en het arbeidssysteem in de kunstsector. Daarbij worden vanuit verschillende invalshoeken vragen gesteld over omvang en dynamiek van het arbeidssysteem: namelijk als arbeidsmarkt en als markt van goederen en diensten.

Bij de beschrijving houden wij ons aan een brede definitie van wat onder de kunstsector en wat onder het kunstvakonderwijs zou moeten worden verstaan.

- In de beroepspraktijk worden onderscheiden beeldende kunst, bouwkunst, vormgeving, dans, drama, audiovisuele kunst, muziek en kunsteducatie (binnen- en buitenschools). Alle kunstinstellingen, organisaties, voorzieningen, vrije beroepen en educatieve voorzieningen, onafhankelijk van de wijze van financiering (rijk, provincie, gemeente, privaat), worden tot de beroepspraktijk gerekend. En als het om de inkomenspositie gaat, zijn alle bronnen van belang: opdrachten, subsidies, verkoop, diensten in verschillende arbeidsrelaties, uitkeringen, pensioenen en inkomen uit ander werk.
- Het kunstvakonderwijs omvat volgens het Centraal Register Opleidingen Hoger Onderwijs (CROHO) bij het onderdeel Taal en Cultuur de opleidingen beeldende kunst en vormgeving, muziek en theater, bij het onderdeel Onderwijs de lerarenopleidingen in de kunstvakken eerstegraads (institutioneel verbonden aan de hiervoor genoemde opleidingen) en aangewezen opleidingen in de kunstvakken. Daarnaast zijn er binnen het onderdeel Onderwijs lerarenopleidingen tweede-

graads die niet institutioneel verbonden zijn aan een kunstacademie of theaterschool (bijvoorbeeld TEHATEX en Expressie door woord en gebaar). Ook zijn er kunstachtige opleidingen die geregistreerd staan binnen het onderdeel Techniek (Kunst en techniek) en Gedrag en maatschappij (Creatieve therapie). Formeel horen deze laatste twee genoemde categorieën opleidingen niet tot het kunstvakonderwijs, maar zijn in principe binnen dit brede verkennende onderzoek wel meegenomen. Bovendien zijn er op zes gebieden tweede faseopleidingen (beeldende kunst en vormgeving, bouwkunst, film, muziek en theater). In totaal gaat het (in het peiljaar 1996-1997) om circa 23.000 studenten. In het wetenschappelijk onderwijs bestaan er nog eens 18 opleidingen die verwant zijn aan het kunstonderwijs, met bijna 4000 studenten.

1.2 Vraagstelling

Een inventarisatie van de relevante literatuur moet uitmonden in beantwoording van de volgende vragen:

- A. Welke beredeneerde uitspraken zijn vanaf 1990 gedaan over de verwachte en gewenste kwantitatieve ontwikkelingen (instroom, omvang en uitstroom) in de segmenten van de kunstberoepspraktijk tot 2009 in Nederland?
- B. Welke beredeneerde uitspraken zijn vanaf 1990 gedaan over het functioneren van de kunstarbeidsmarkt en factoren die de omvang daarvan beïnvloeden in de periode tot 2009?
- C. Welke beredeneerde uitspraken zijn vanaf 1990 gedaan over de huidige en verwachte inkomenspositie van kunstenaars op de arbeidsmarkt in de periode tot 2009?
- D. Welke beredeneerde uitspraken zijn vanaf 1990 gedaan over de verwachte en gewenste kwantitatieve ontwikkelingen (instroom, omvang en uitstroom) in het kunstvakonderwijs tot 2009 in Nederland?
- E. Welke beredeneerde uitspraken zijn vanaf 1990 gedaan over de omvang van de kunstarbeidsmarkt en het kunstonderwijs in België, Frankrijk, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk en welke ontwikkelingen worden in deze landen beoogd cq. voorzien en zijn onderwerp van overheidsbeleid?

De invalshoek die bij A en B in het geding is, is die van beroepen en beroepsklassen op de arbeidsmarkt, zoals culturele beroepen en pedagogische beroepen. De vraagstelling bij A moet beantwoord worden in termen van tellingen, trends en extrapolaties. De vraagstelling bij B moet beantwoord worden in termen van determinanten: omstandigheden, maatregelen en actoren. De invalshoek bij C is de (handels)waarde van de kunstmarkt, de kosten en opbrengsten van de producten en diensten die geleverd worden. Onder D is een derde invalshoek geformuleerd, namelijk het perspectief van het onderwijs. De nadruk moet liggen op instroom-, omvang-, en uitstroomcijfers. De internationale invalshoek komt bij E aan bod. Internationale informatie over kunstarbeidsmarkt en kunstonderwijs wordt vaak

op een hoog aggregatieniveau gepresenteerd, veelal vergelijkenderwijs, met weinig informatie over afzonderlijke marktsectoren en onderwijssectoren.

1.3 Literatuursearch

Het onderzoek is uitgevoerd aan de hand van bestaande bronnen: het lag niet in de bedoeling een nieuwe (empirische) dataverzameling uit te voeren. Er is een inventarisatie van de relevante literatuur gemaakt, waarbij collecties van de bibliotheken van de Boekmanstichting, van de SEO en van het SCO-Kohnstamm Instituut, en in het CD-ROM bestand ADION (een databank van OCenW) en in de databank CRIE (Cultural Research In Europe) als uitgangspunten zijn genomen.

Informatiebronnen bij A:

Voor het beantwoorden van de vraag onder A komen vooral arbeidsmarktanalyses en analyses van de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt in aanmerking. Het betreft hier vooral publikaties die betrekking hebben op deelsystemen van de arbeidsmarkt. Omdat het onderwijs zelf ook een arbeidsmarkt vormt voor afgestudeerden van het kunstonderwijs komt dit onderwerp afzonderlijk aan de orde.

Informatiebronnen bij B:

Hieronder vallen publikaties over vermoede of aangetoonde determinanten van het functioneren van de kunstarbeidsmarkt.

Informatiebronnen bij C:

Dit betreft vooral studies over de financiële situatie op (deel)markten, over inkomensvorming, en over de effecten van subsidieregelingen.

Informatiebronnen bij D:

Aan bod komen visitatierapporten van opleidingen, de HBO- en Kunstenmonitoren, en andere studies over de ontwikkelingen in het kunstonderwijs.

Informatiebronnen bij E:

Hier zijn we in verband met de beperktheid van het onderzoek vooral aangewezen op publikaties die op redelijk korte termijn beschikbaar zijn, zoals publikaties van de Europese Commissie en in Nederlandse bibliotheken voorradige publikaties over de genoemde landen.

Ter reductie van de te verwachten overlap bij het zoeken naar literatuur zijn wij uitgegaan van een schema waarin de kunstsector ingedeeld is in drie sectoren: beeldend, theater en muziek. Dit bleek in

de praktijk een goede benadering. Ook de indeling per deelsector naar de invalshoeken A tot en met E bleek goed bruikbaar bij het opsporen van de literatuur.

Bij verdere differentiatie binnen de sectoren (bijvoorbeeld de verdeling naar dans en drama binnen de theatersector) is aangesloten bij de conventies binnen het onderwijs en op de arbeidsmarkt, al naar gelang het onderwerp van het onderzoek. Maar over de meeste differentiaties ontbreken eenvoudigweg gegevens. In de sector 'beeldend' worden diverse onderscheidingen gehanteerd. Uit pragmatische overwegingen is de indeling beperkt tot beeldende kunst, vormgeving, film/AV en museologie.

In de theatersector onderscheiden we dans en drama (toneel, regie, kleinkunst, mime, theatertechnieken). Tot de drama opleidingen behoort één opleiding toneelschrijven, de enige tot het kunstonderwijs behorende 'literaire' opleiding. De cultuursector 'literatuur' blijft verder in het onderzoek buiten beschouwing, omdat dit onderdeel in de systematiek van het Nederlandse kunstvakonderwijs ontbreekt.

De muzieksector kan ingedeeld worden naar opleiding (uitvoerend musicus, docerend musicus, schoolmuziek/AMV, directie, etc.), naar muziekinstrument of naar muzieksoort (klassiek, lichte muziek, jazz en popmuziek).

Het gemaakte onderscheid en de indeling vatten we samen in het volgende schema:

Tabel 1 Schematische indeling van de kunstsector

Thema	Type info	Beeldend	Theater	Muziek
Kunstberoepspraktijk	Aantallen in beroepen en beroepsklassen (uitvoerend en onderwijzend)	A1	A2	A3
Kunstarbeidsmarkt	Determinanten: Omstandigheden en actoren	B1	B2	B3
Inkomenspositie	Inkomensbronnen, kosten en opbrengsten van producten en diensten	C1	C2	C3
Kunstvakonderwijs	Aantallen instroom, doorstroom, uitstroom	D1	D2	D3
Buitenland: België, Duitsland, Engeland en Frankrijk. Zowel het kunstonderwijs als de kunstmarkt en de kunstarbeidsmarkt.				

NB: De *kunstberoepspraktijk* betreft aantallen kunstenaars, werkzaam in diverse beroepen, beroepsgroepen en beroepsklassen (dienstverbanden);¹ de *kunstarbeidsmarkt* betreft beschouwingen over de relaties tussen kunstproducenten en kunstonderwijs; de *inkomenspositie* betreft aantallen kunstenaars naar hoogte van inkomsten, met bepaalde inkomensbronnen (uitkering, zelfstandig, loondienst, partner); het *kunstvakonderwijs* betreft aantallen en soorten opleidingen, studenten (instroom, doorstroom, uitstroom), naar richting, discipline, en sector.

¹ Bij kunstenaars die als kleine zelfstandige opereren, dat wil zeggen zelfstandig kunstprodukten maken en verkopen en/of diensten leveren analoog aan de kleine ondernemer, is het begrip *arbeidsmarkt* minder relevant. Dit geldt voor alle (kleine) ondernemers, zij 'verhuren' geen werkkraft maar bieden produkten of diensten aan. Er bestaat dan wel een markt van vraag en aanbod van goederen en diensten maar die kan niet (eenvoudig) omgezet worden in vraag naar arbeidsplaatsen van zelfstandigen. Kunstenaars die niet in loondienst zijn maar hun produkten en diensten als zelfstandigen verhandelen, kunnen beter getypeerd worden naar inkomsten en naar inkomensbronnen.

1.4 Opzet rapportage

Het schema dat bij het zoeken naar literatuur wordt gehanteerd is ook toegepast bij de opzet van de rapportage. Hierbij hebben wij wel enige indelingsbeslissingen moeten nemen. Verschillende studies beslaan meer dan één van onze categorieën. In zo'n situatie is de studie ingedeeld bij de categorie waar het zwaartepunt van de studie zou liggen. Bij studies die meer dan één sector of de gehele kunstsector betreffen hebben wij de indeling A123 of B123 etc. gebruikt, in de betekenis van 'betrekking hebbend op het kunstonderwijs'. Enkele andere studies onttrekken zich op een andere manier aan onze systematiek. Met name de HBO- en Kunstenmonitoren betreffen zowel het onderwijs als de arbeidsmarkt en het inkomen. Elke keus voor een bepaalde categorie zou arbitrair en aanvechtbaar zijn. We hebben besloten deze studies apart te vermelden, aan het begin van de categorie onderwijs.

Bij de bestudering van de studies is steeds vastgesteld of het oorspronkelijk (empirisch) onderzoek betreft of een (her)interpretatie van onderzoeksuitkomsten door anderen. In dat laatste geval zijn de studies ingedeeld in categorie B. Op deze wijze kunnen de belangrijke 'primaire' bronnen beter geïdentificeerd worden. De volgorde van categorieën is hier aan aangepast: na de beschrijving van categorie A volgen C en D, en pas daarna volgt categorie B. Tot slot komt het buitenland aan bod.

De beantwoording van de onderzoeksvragen vindt plaats in hoofdstuk 2, en is opgesplitst in vier delen. Het eerste deel handelt over de (kwaliteit van de) gevonden cijfers en over ontbrekende cijfers (lacunes) en mogelijkheden voor voortgezette secundaire data analyse. Het tweede deel is een inhoudelijke samenvatting van de gevonden antwoorden op de gestelde vragen. In deel drie wordt verslag gedaan van een onderzoek naar de financiële positie van autonome beeldend kunstenaars, dat als voorbeeld kan dienen voor mogelijk empirisch onderzoek naar de positie van andere kunstenaars. Tenslotte worden in deel 4 van hoofdstuk 2 alle plussen en minnen nog eens op een rijtje gezet: welke vragen kunnen we al beantwoorden, en welke nog niet? De lezer die snel een indruk wil krijgen van de resultaten van het onderzoek verwijzen we naar dit deel van hoofdstuk 2 (blz.23).

Op verzoek van de begeleidingscommissie zijn in hoofdstuk 3 enkele macro-ontwikkelingen opgenomen. Als gevolg van de specifieke zoekprofielen die bij de literatuursearch zijn gehanteerd, zou de context waarin de ontwikkelingen in de kunstberoepspraktijk en het kunstvakonderwijs zich afspelen, vrijwel geheel ontbreken. Dit hoofdstuk beoogt in die omissie te voorzien.

In de eerste bijlage bij deze rapportage worden alle geraadpleegde publikaties kort samengevat, gerubriceerd volgens de hierboven beschreven systematiek en chronologisch geordend.

2 Belangrijkste bevindingen

2.1 Over cijfers en hun interpretatie

2.1.1 Inleiding

Het onderzoek beoogt te inventariseren welke beredeneerde uitspraken er zijn gedaan over diverse ontwikkelingen in de kunstsector en het kunstonderwijs. Alvorens de gestelde vragen te beantwoorden gaan we in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk in op de haken en ogen die kleven aan het beantwoorden van de onderzoeksvraag: Hoe vat je beredeneerde uitspraken op? Welke gegevens zijn beschikbaar? En hoe kan daar mee omgesprongen worden?

Het is hier niet de plaats om uitgebreid in te gaan op de gebruikelijke methodologische eisen die aan het verzamelen en bewerking van data gesteld moeten worden. We gaan er vanuit dat in de onderzoeken zelf kwesties als validiteit, betrouwbaarheid, generaliseerbaarheid en dergelijke behandeld worden. Hier gaat het om zaken die een rol gaan spelen bij verzamelingen van onderzoeksgegevens. Daarom volgt nu eerst een beschouwing over diverse algemene problemen waar we tegenaan gelopen zijn. Daarna typeren we de behandeling van de data voor elke onderscheiden categorie uit het schema zoals dat in hoofdstuk één geïntroduceerd is.

2.1.2 Algemene kwesties

Beredeneerde uitspraken

Beredeneerde uitspraken stelen in de regel op cijfermatige gegevens (die door onderzoek of administratie verkregen zijn). In de zoektocht naar relevante literatuur kwamen we bronnen tegen met veel cijfermatige gegevens die betrekking hebben op de kunstsector en het kunstonderwijs. Deze bronnen bevatten behoudens de genoemde cijfers, geen beredeneerde uitspraken. Dit geldt vooral voor bronnen van het CBS. Het CBS publiceert elk jaar vele gegevens die behulpzaam kunnen zijn om inzicht te verkrijgen in de diverse aspecten van dit onderzoek. Zo zijn er bijvoorbeeld rapportages over de toestand op de arbeidsmarkt, over het onderwijs en over culturele voorzieningen en cultuurdeelname. Op grond van de Enquête Beroeps Bevolking (EBB) worden jaarlijks overzichten gepubliceerd van aantallen beroepsbeoefenaren. De onderwijsstatistieken van het CBS bevatten de aantallen studenten en de aantallen gediplomeerde uitstromers van diverse sectoren van het kunstonderwijs. Dan is er ook nog

het Jaarboek Cultuur dat veel informatie bevat over de beschikbaarheid van culturele voorzieningen en over afname kant van de cultuur, de cultuurparticipatie (CBS, 1996). Veel van deze gegevens worden 'droog' verstrekt. Daarmee duiden we aan dat er geen interpretatie wordt gegeven van de cijfers. Er worden geen verbanden gelegd en er vinden geen analyses plaats.

De gegevens zijn als het ware de bouwstenen op grond waarvan beredeneerde uitspraken gedaan zouden kunnen worden. In tegenstelling tot wat vaak beweerd wordt, spreken de cijfers niet voor zich. Eerst door het materiaal te bestuderen om specifieke vragen te beantwoorden kunnen de data werkelijk betekenis krijgen. Dat vereist vaak nog bewerkingen, zoals bijvoorbeeld clusters uitsplitsen, gegevens combineren of hergroeperen, of cijfers met andere gegevens te vergelijken, kortom een secundaire data analyse.

Evenals het CBS publiceert het Ministerie van OCenW jaarlijks veel data over het kunstonderwijs. Veel hiervan is terug te vinden in het HOOP (Hoger Onderwijs en Onderzoeksplan) en het materiaal dat hieraan ten grondslag ligt. Hoewel deze gegevens meestal wel in geïnterpreteerde vorm beschikbaar gesteld worden, zijn er in principe meer bewerkingen op mogelijk. De data in het HOOP worden bijvoorbeeld zodanig geclusterd aangeboden, dat het niet mogelijk is om het kunstonderwijs afzonderlijk in beschouwing te nemen: het kunstonderwijs maakt deel uit van het 'cultuur' onderwijs. We nemen aan dat het in principe wel mogelijk is het kunstonderwijs af te zonderen. Als men beleid wil voeren dat specifiek is dan op sectorniveau, dan zal men ook over gegevens dienen te beschikken die specifiek zijn.

Er is dus meer materiaal beschikbaar, dat de problematiek van ontwikkelingen op de kunst(arbeids-)markt en in het kunstonderwijs zou kunnen verhelderen, dan we in dit onderzoek hebben kunnen benutten. Dit wil echter niet zeggen dat enkel op grond van de reeds verzamelde gegevens een volledig inzicht in de kunstsector kan ontstaan. Omdat de EBB een steekproef betreft, hanteert het CBS een ondergrens van 5000: over deelpopulaties die kleiner zijn dan 5000 worden geen gegevens verstrekt, omdat de onzekerheid over de juistheid van de cijfers te groot wordt geacht. Dit betekent dat er een grens is aan de diepte van de analyses die op het bestand mogelijk zijn. Omdat de beroepsklasse waartoe kunstenaars gerekend worden nog geen heel procent van de totale arbeidsmarkt beslaat (46.000 van de 6,4 miljoen banen), wordt bij verdere uitsplitsingen de ondergrens van 5000 al snel niet meer gehaald.

Ook het Ministerie van OCenW beschikt over meer gegevens dan er gepubliceerd worden, met name wat betreft het onderwijs als arbeidsmarkt voor leraren in de diverse kunstvakken. Om beter inzicht te krijgen in mogelijke opbrengsten van nadere analyses, zijn bij het CBS en bij het Ministerie van OCenW verzoeken ingediend om data beschikbaar te stellen. Enkele gegevens van het Ministerie van OCenW zijn bij wijze van voorbeeld in bijlage 2 opgenomen.

Het verzoek aan het CBS betreft nadere gegevens over de werkzamen en werklozen in de beroepsklasse 'taalkundig, cultureel' op verschillende niveaus en over de ontwikkelingen in de beroepsgroep kunstenaars in de jaren negentig. Deze cijfers zouden globale indicaties kunnen verschaffen over de grenzen van het domein: hoeveel (beeldende en podium-) kunstenaars met een HBO opleiding zijn er (binnen de CBS definities van werkzaam en werkloos)? Welke fluctuaties vertonen deze (sub)groepen in de jaren negentig? Hoeveel concurrentie is er van anders opgeleiden? Bij het ministerie zijn gegevens aangevraagd over docenten met kunstopleidingen die in de verschillende sectoren werkzaam zijn: aantallen, aanstellingen en dergelijke. De categorie docenten met een kunstvakopleiding is niet uit de CBS statistieken te lichten. In principe zou op grond van overheidsgegevens de precieze omvang van deze arbeidsmarkt berekend moeten kunnen worden, evenals de fluctuaties die er optreden.

Definities

Van cruciaal belang bij de interpretatie en de bruikbaarheid van de gegevens zijn de definities van centrale begrippen. In veel van de gevonden studies schort het aan heldere definities of verwijzingen naar standaarddefinities. Er wordt ook lang niet altijd gewerkt met 'erkende' omschrijvingen van het veld. Veelal worden eigen indelingen gemaakt of hanteert men impliciete definities (van 'werk' bijvoorbeeld). Dit bemoeilijkt de vergelijkbaarheid van de uitkomsten. In de rapportages valt niet altijd onmiddellijk op dat de gegevens niet kunnen worden vergeleken met andere gegevens, omdat onderscheid aangebracht wordt binnen de onderzochte groep, waarna de deelgroepen met elkaar vergeleken worden. Zo wordt bijvoorbeeld de economische omvang van een sector opgesplitst in twee of meer onderdelen die op basis van allerlei indicatoren tegen elkaar worden afgezet. Dat brengt dan mogelijk interessante verschillen aan het licht, maar door het ontbreken van informatie over andere sectoren, kan nauwelijks worden bepaald of dat substantiële of futiele verschillen zijn. Voor die vergelijking is echter wel een overeenkomstig begrippenapparaat noodzakelijk.

Een tweede probleem met definities betreft het bestaan van onduidelijkheden omtrent belangrijke begrippen. Gebleken is dat zelfs over een voor onze studie vitale term als kunstvakonderwijs onduidelijkheid bestaat. Enkele voorbeelden van aanduidingen waarmee geschermd wordt, om duidelijk te maken dat men onderdelen wil uitsluiten van het begrip, zijn: para- en pseudo-kunstopleidingen; wel of niet onder de bekostiging van OCenW vallende kunstopleidingen; kunstopleidingen die erkend zijn door OCenW; kunstopleidingen die behoren tot de CROHO systematiek (Centraal Register Opleidingen Hoger Onderwijs; zie §1.1). Het OBK (Overleg Beeldende Kunstonderwijs) rekent bijvoorbeeld de beroepspraktijk van de afgestudeerden van de Nederlandse Filmacademie en de Reinwardt Academie niet tot de problematiek van de beeldende kunstenaars en beeldende docenten, en komt alleen daarom al tot andere uitspraken over het beeldende kunstonderwijs dan het ministerie. Dan is er ook nog het verschijnsel dat er opleidingen zijn (bijvoorbeeld docent drama) die identieke diploma's afgeven in geheel andere onderwijssectoren (kunstonderwijs en sociaal-pedagogisch onderwijs). Uit arbeidsmarktonderzoek is al lang bekend dat het onderwijssysteem en het arbeidssysteem wederzijds onafhankelijke systemen zijn (Van Hooff, 1987), waardoor er structurele discrepanties bestaan als men de

relaties tussen beide systemen wil aangeven. Als er bovendien onduidelijke begripsafbakeningen bestaan binnen de afzonderlijke systemen wordt het aangeven van de relaties wel zeer problematisch.

De Kunstenmonitor kampt ook met de definitieproblematiek. Hoe zorgvuldig de monitoren ook opgesteld worden, er kleven toch bezwaren aan de gebruikte terminologie. Door enkele definities te hantieren die afwijken van de definities die bijvoorbeeld het CBS hanteert, werkt men begripsverwarring in de hand. De behoefte aan op de sector toegesneden begrippen is begrijpelijk, maar moet niet lijden tot spraakverwarring. De keuze om een eigen definitie van 'werk' te hanteren heeft tot gevolg dat er bijna alleen vergelijkingen binnen de kunstsectoren mogelijk zijn en nauwelijks met sectoren buiten de kunsten. Het is duidelijk dat werk in de kunstsector niet altijd betaald werk is en het is zinvol om dat in kaart te brengen. Want door derden wordt vervolgens een relatief gunstig percentage 'werkzoekende kunstenaars' (definitie Kunstenmonitor) vertaald naar een lage werkloosheid (definitie CBS) en als zodanig vergeleken met andere sectoren. De Kunstenmonitor trapt in de eigen valkuil, door de arbeidsmarktvooruitzichten (een term gerelateerd aan de CBS definitie van 'werk') voor de sector gunstig te noemen, terwijl het om een andere definitie van 'werk' gaat.

2.1.3 Typeringen van de behandeling van de data

Kunstberoepspraktijk

Behoudens de eerder genoemde definitieproblemen, zijn de gepresenteerde gegevens in de categorie 'beroepspraktijk' moeilijk te relateren aan kunstopleidingen en aan kunstopleiden. Uit een aantal studies wordt duidelijk dat er meer mensen zonder, dan met een kunstvakopleiding in de kunstsector werken. Uit de onderzoeken wordt niet duidelijk hoe de verhoudingen precies liggen en of er in dit opzicht ook nog grote verschillen per sector bestaan. Van de geldstroom en de werkgelegenheid bij musea en galeries zal waarschijnlijk minder ten goede komen aan kunstopleiden dan bij orkesten en theatergezelschappen. Het aandeel van kunstopleiden in de audiovisuele sector wordt uit de onderzoeken in het geheel niet duidelijk. Mede omdat inzicht ontbreekt in de doorwerking van conjunctuurschommelingen in de werkgelegenheid (welke werkenden worden het zwaarst getroffen bij krimp; wie profiteert het meest bij groei) is de bruikbaarheid van dit type studies voor onderwijsbeleid gering.

Inkomenspositie

Het CBS publiceert geen cijfers over het inkomen van "de kunstenaar", laan staan over het inkomen van verschillende typen kunstenaar. Daarentegen beschikt het CBS wel over cijfers over baten en lasten van de (structureel rijksge subsidieerde) professionele gezelschappen (CBS, 1996). Voor theater, muziek, muziektheater en danstheater is afzonderlijk bekend hoeveel de inkomsten en de uitgaven bedragen, en hoeveel procent bestaat uit subsidie, opbrengst van de voorstellingen en personele uitgaven. Omdat ook bekend is hoeveel mensen er in dienst zijn, zowel het aantal deeltijders als voltijders, en zowel het aantal werknemers als vrijwilligers, kan uit deze statistieken een ruwe indicatie van de

inkomenspositie van de betrokken kunstenaars afgeleid worden. Hetzelfde geldt voor de instellingen voor kunstzinnige vorming, de instellingen voor hedendaagse kunstbemiddeling, en de musea.

Om een exacter beeld te krijgen van de inkomenspositie van kunstenaars, worden er regelmatig enquêtes gehouden onder (deel)populaties van de kunstsector. De HBO-monitor, en in het bijzonder de Kunstenmonitor, schetst op deze manier de arbeidsmarktpositie van afgestudeerden van het kunstonderwijs. Helaas levert dit geen beeld op van de totale sector, omdat het hier enkel gaat om pas afgestudeerden. Bovendien is het bruto inkomen gedefinieerd exclusief beroepskosten, die voor met name autonome kunstenaars hoog kunnen zijn.

Een andere mogelijke cijferbron vormen uitkeringsinstanties als het Gak of het Pensioenfonds. Zo zijn de actuariële gegevens van de deelnemers in het Pensioenfonds voor het Nederlands Toneel in de periode 1990-1997 in te zien. Behalve het aantal deelnemers is per leeftijdscategorie de gemiddelde contractduur en het gemiddelde jaarsalaris bekend. Echter, deze groep deelnemers is niet representatief voor de 'gemiddelde' acteur.

Bijstandsgegevens kunnen niet benut worden om nader inzicht te krijgen in de inkomenspositie van kunstenaars. Opleiding en beroep worden in de bijstandsadministratie niet geregistreerd. Omdat de Algemene bijstandswet (Abw) en het Bijstandsbesluit zelfstandigen (Bbz) niet goed aansluiten op de specifieke behoeften van het kunstbedrijf, zijn er in verschillende gemeenten gedoogregelingen ontstaan die kunstenaars een uitzonderingspositie toekennen. Over de omvang van deze regelingen tast men in het duister. Berichten over 'kunstenaars in de bijstand' zijn meestal gebaseerd op één of enkele gevallen en kunnen niet via de bijstandsadministratie op hun algemene geldigheid geverifieerd worden.

Per 1 januari 1999 zal de Wet inkomensvoorziening kunstenaars (Wik) in werking treden. Deze wet beoogt de financiële problemen te ondervangen van kunstenaars die een zelfstandige beroepspraktijk willen opbouwen of in moeilijke tijden willen continueren. Pas afgestudeerde kunstenaars en kunstenaars die een inkomen onder het bestaansminimum hebben kunnen een beroep doen op de Wik. Zij hebben dan geen sollicitatieplicht en hoeven geen passende arbeid te aanvaarden. Ze ontvangen een uitkering die lager is dan het bijstandsniveau (voor alleenstaanden 70%), en mogen tot 125% van de bijstandsnorm bij verdienen. Ze kunnen maximaal vier jaar aanspraak maken op een Wik-uitkering.

Het is nog onbekend hoeveel kunstenaars gebruik zullen gaan maken van de regeling en in hoeverre de Wik ook door kunstenaars als een oplossing zal worden ervaren. In de statistieken over de inkomenspositie van kunstenaars zal door de komst van de Wik waarschijnlijk weinig veranderen. Naar verwachting zullen de werkloosheidsstatistieken wel een positiever beeld geven, zeker als het om schoolverlaters gaat. Maar het moet nog worden afgewacht of er geen sprake is van een verschuiving met vier jaar van de huidige problemen van inkomensvorming.

Gerichte studies naar de inkomenspositie van kunstenaars geven directere informatie over kunstopleidingen, maar veelal blijft het moeilijk een verband met de (kwaliteit van de) opleiding te leggen. Binnen de kunsten bestaan gebieden waar de inkomens van uitvoerenden volgens een CAO geregeld zijn, zoals bijvoorbeeld bij de orkesten. Omdat de werkgelegenheid bij orkesten een substantieel onderdeel vormt van de muzieksector, hoogt dit het gemiddelde inkomen in de sector op, en komt de muzieksector er in vergelijking met andere sectoren beter uit. Maar dat zegt op zich niets over de kwaliteit van het muziekonderwijs in vergelijking met het overige kunstonderwijs.

Dan is de interpretatie van fenomenen die uit de onderzoeken naar voren komen ook nog erg lastig. In de danssector werken bijvoorbeeld verhoudingsgewijs veel buitenlanders en ook bij orkesten wordt iets dergelijks wel geconstateerd. Als Nederland verhoudingsgewijs makkelijk buitenlandse dansers en musici toelaat, dan is de betekenis hiervan voor het onderwijs een andere dan in de situatie dat Nederland zeer restrictief is in het aannemen van buitenlanders. Vergelijkingen van werkgelegenheid en inkomen tussen kunstsectoren werpen dan ook geen licht op deze kwestie. De internationale dimensies van de kunst (de internationale markt van kunstproducten en kunstproducties), van het kunstonderwijs (toelating buitenlandse studenten) en van de kunstarbeidsmarkt (toelating buitenlandse kunstenaars tot arbeidsmarkt en sociale voorzieningen) komt in de door ons verzamelde studies nauwelijks aan de orde. De positie die Nederland op deze terreinen binnen Europa inneemt dient nader in kaart gebracht te worden. Bekend zou moeten zijn of er een overschot of een tekort op onze 'culturele handelsbalans' prijkt. Het is in elk geval duidelijk geworden dat cultuurgelden voor de Nederlandse markt niet automatisch ten goede komen aan Nederlandse kunstenaars.

Tot slot doen zich bij onderzoek naar inkomensposities wel generaliseerbaarheidsproblemen voor, doordat vaak selectieve groepen onderzocht zijn (bijvoorbeeld leden van vakbond), zonder dat de relatie tot de totale groep bekend is.

Kunsvakonderwijs

De Kunstenmonitor is in zijn huidige vorm tot stand gekomen met medewerking van het kunstonderwijs. Toch blijkt uit de rapportage niet of dit dezelfde opleidingen zijn (met dezelfde indelingen) als die het Ministerie van OCenW tot het kunstonderwijs rekent. Uit de nota's van het Overleg Beeldende Kunstonderwijs (OBK) en uit de stukken van de staatssecretaris blijkt sprake te zijn van 'para' en 'pseudo' kunstonderwijs. Het afbakenen van het kunstonderwijs en daarbinnen van de sectoren ten opzichte van elkaar is een probleem. Strikt genomen zijn de uitkomsten uit verschillende onderzoeken niet met elkaar te vergelijken als er andere definities gehanteerd worden, zeker als het om substantiële aantallen gaat: het verschil tussen het beeldende kunstonderwijs van het ministerie en het beeldende kunstonderwijs van het OBK bedraagt 3.000 studenten op een totaal van 12.000. Als het gaat om maatregelen in de uitvoerende sfeer (bijvoorbeeld beperking van studenteninstroom), dan is een verschil in definitie onverteerbaar voor de betrokkenen. Ook volume afspraken komen in een merkwaardig daglicht te staan als niet iedereen zich daaraan hoeft te houden.

Hoewel de definitieproblematiek zich ook op het terrein van de arbeidsmarkt voordoet (vooral als het gaat om definities van werk en werkloosheid), is de terreinafbakening daar minder problematisch. Als gevolg van de structurele spanningsbronnen tussen onderwijs en arbeidsmarkt zal de omvang van de categorie werkzame kunstenaars slechts marginaal worden beïnvloed door een studierichting meer of minder in het kunstonderwijs. Kort gezegd komt het er op neer dat studenten uitwaaiëren naar meer dan één beroepspraktijk en dat elke beroepspraktijk opgeleiden van diverse pluimage herbergt. Het ligt daarom niet in de rede om te verwachten dat de uitkomsten van arbeidsmarktonderzoek substantieel zullen wijzigen door grensverschuivingen in het onderwijs. Zo zal de uitkomst van het werkgelegenheidscijfer onder opgeleiden in het kunstonderwijs waarschijnlijk nauwelijks veranderen door opname van 'para' en 'pseudo' kunstopgeleiden.

Inherent aan de monitorstudie is de beperking tot de categorie schoolverlaters. Hierdoor ontbreekt echter wel het zicht op de ontwikkelingen in de gehele sector. De vergelijkbaarheid met CBS cijfers is dan ook gering. Men zou meer moeten weten over de absolute omvang van de sectoren, over concurrentie van en verdringing door anders opgeleiden, etc.

Kunstarbeidsmarkt

De categorie 'beschouwingen over de kunstarbeidsmarkt' is sterk kwalitatief van aard, zodat deze nauwelijks cijfermateriaal bevat. Een onderzoek naar afgestudeerden van een theateropleiding laat nog eens duidelijk zien dat onderzoek op basis van lage respons aan zeggingskracht inboet.

Buitenland

Dankzij het statistisch bureau van de Europese Unie (Eurostat) zijn er veel gegevens beschikbaar over cultuur, cultuurproductie en cultuurconsumptie in de lidstaten. De cijfers komen rechtstreeks uit de databanken van de landen zelf en zijn volstrekt onvergelijkbaar met elkaar. Hieruit blijkt dat er nog weinig overeenstemming bestaat tussen de verschillende lidstaten over de wijze van dataregistratie, hetgeen een vergelijking met de Nederlandse situatie extra moeilijk maakt. Hetzelfde geldt voor de statistieken van andere internationale instituten, zoals bijvoorbeeld de jaarboeken van Unesco. Ons inziens vraagt dit probleem om afzonderlijk internationaal vergelijkend onderzoek (vergelijk onderzoek naar de leesprestaties of naar functioneel analfabetisme).

2.2 Samenvatting belangrijkste uitspraken

2.2.1 Inleiding

In deze paragraaf worden uit de gevonden literatuur de belangrijkste beredeneerde uitspraken kort samengevat. Voor een uitgebreid overzicht van alle gevonden literatuur verwijzen we naar bijlage 1. De uitspraken zijn ingedeeld volgens het schema uit §1.3.

2.2.2 Kunstberoepspraktijk

Uitvoerend

Omdat cijfers over deelsectoren van de kunstberoepspraktijk veelal ontbreken, wordt hier en daar brancheonderzoek uitgevoerd door middel van een steekproef. In een enkel geval (architecten) betreft het een terugkerend onderzoek. In andere gevallen (filmers, ontwerpers, musici) is het bij een eenmalig onderzoek gebleven, hoewel gepleit werd voor een vervolg. Naar de situatie in de aanverwante sectoren audiovisueel en muziekindustrie is recentelijk nog onderzoek gedaan. Daarnaast zijn er rapporten uitgebracht over de gehele kunstsector in de steden Amsterdam en Utrecht.

Uit het geringe aantal studies zijn slechts enkele beredeneerde uitspraken te halen. Geconstateerd wordt dat het aantal tijdelijke contracten in de kunstsector toeneemt, terwijl het aantal personen in vaste loondienst de afgelopen jaren gedaald is. Het aantal WW-uitkeringen neemt weliswaar toe, maar dat betekent ook dat de nieuwe uitkeringsgerechtigden de voorafgaande 39 weken voldoende werk hebben gehad om voor een uitkering in aanmerking te komen. De sector kent een dalend aantal WAO'ers.

Over de Nederlandse film zijn twee studies het niet met elkaar eens: Volgens de één doet de Nederlandse film het goed, terwijl de ander aanbevelingen doet om de als relatief zwak omschreven positie te verbeteren. De multimedia sector wordt als een groeimarkt gezien.

In een onderzoek naar de positie van ontwerp bureaus en ontwerpers wordt een onderlinge vergelijking gemaakt. Begin jaren negentig zaten de interieurarchitecten economisch gezien het gemiddelde, terwijl de overige ontwerpers over het algemeen hoger uitkwamen. De grafische ontwerp bureaus deden het beter dan de grafisch ontwerpers, terwijl het de industrieel ontwerpers beter verging dan de industriële ontwerp bureaus.

Bij de architectenbureaus die zijn aangesloten bij de Bond van Nederlandse Architecten (BNA) is ongeveer een kwart van de werkzame personen architect.

De deelstudies die we gevonden hebben zijn verspreid, en dekken bij lange na niet de hele kunstsector. Behalve een naslagwerk over mime, ontbreekt de theatersector zelfs volledig in de categorie studies

over de beroepspraktijk. Twee studies naar het economisch belang van de Nederlandse muziekindustrie geven weliswaar cijfers over het aantal werkzamen, maar er wordt geen link gelegd met de beroepsopleidingen.

Een aantal auteurs geven aan dat brancheonderzoek meer gestimuleerd zou moeten worden, en dat de kunstsector gebaat zou zijn bij een meer gedetailleerde dataverzameling.

Docerend

Een belangrijk onderdeel van de arbeidsmarkt van kunstenaars is het docentschap in één van de kunstvakken. Onder kunstvakken binnen het reguliere onderwijs verstaan we de vakken dans, drama, muziek en de beeldende vakken (audiovisuele vormgeving, handenarbeid, tekenen en textiele werkvormen). We maken onderscheid tussen het reguliere onderwijs (basisonderwijs, voortgezet onderwijs, BVE² en HBO) en buitenschoolse instellingen of particulier onderwijs. In de buitenschoolse sector valt een grotere variëteit aan vakken waar te nemen.

In het basisonderwijs worden de kunstvakken gegeven door de groepsleerkrachten. Daarnaast is er volgens één studie op ongeveer de helft van de 7400 basisscholen een vakdocent voor een kunstvak werkzaam, volgens een andere studie op een derde van de scholen. Het gaat daarbij vooral om handvaardigheid en in mindere mate om muziek. Vakdocenten voor tekenen, drama of dans komen weinig voor. Er zijn geen gegevens over de omvang van de aanstellingen, maar het zal veelal om een beperkt aantal lessen per week gaan. De invoering van de Basisvorming (1993) lijkt voor docenten in de beeldende vakken enige vermindering van werkgelegenheid te betekenen.

In havo en vwo is in het seizoen 1997/1998 een deel van de scholen met de Tweede Fase gestart, hetgeen enige uitbreiding van de werkgelegenheid voor docenten in de kunstvakken lijkt te betekenen. Daartegenover staat dat het in 1999 in te voeren Leerwegenstelsel in mavo en vbo juist een vermindering van de werkgelegenheid kan betekenen. Volgens opgaaf van het agentschap CFI (Centrale Financiën Instellingen) van OCenW waren er in oktober 1997 ruim 5000 leerkrachten in het voortgezet onderwijs aangesteld die een kunstvak doceerden (zie bijlage 2). Gegevens over de omvang van de aanstellingen kunnen door aanvullend onderzoek verkregen worden.

Buiten het reguliere onderwijs werden in 1995 door 250 instellingen voor kunstzinnige vorming cursussen verzorgd. Van de 262 instellingen zijn 140 muziekscholen, 63 creativiteitscentra en 47 gemengde instellingen. Het totale aantal mensjaren personeel bedraagt 4276, waarvan 3003 mensjaren onderwijzend personeel, 128 mensjaren steunfunctie kunstzinnige vorming (ondersteuning van het onderwijs) en 1144 mensjaren onderwijsondersteunend (directie, staf, administratie, beheer en overig). Bij onderwijzend personeel en steunfunctie gaat het om kunstenaar-docenten. Het onderwijsondersteunend personeel bestaat daarentegen in meerderheid niet uit kunstenaars en kunstvakopgeleiden.

² Beroepsonderwijs en Volwasseneneducatie

In het vormings- en ontwikkelingswerk zal het bij docenten veelal gaan om vrijwilligers. Deels gaat het om kunstenaars en kunstenaar-docenten die als freelancers een cursus of activiteit begeleiden. Ook geven een onbekend aantal kunstenaars les aan één van de 120 volksuniversiteiten (Melis, 1995).

Het aandeel van de particuliere, commerciële sector van de buitenschoolse kunsteducatie ten opzichte van de gesubsidieerde instellingen voor kunsteducatie en het sociaal-cultureel werk laat zich moeilijk kwantificeren. Naar schatting geeft circa 14% van alle beeldende kunstenaars wel eens les in eigen atelier aan privé-leerlingen, in buurthuizen of bij amateurverenigingen. Ongeveer 7000 docenten geven muzieklessen in het buitenschoolse circuit, exclusief het grijze circuit van muziekonderwijs door musici en conservatoriumleerlingen.

Het precieze aantal particuliere dans- en balletscholen is niet bekend. Er zijn ruim 400 officieel geregistreerde scholen, maar het totale aantal zou het dubbele zijn. Er is sprake van een aanzienlijk verloop onder de instellingen. Verreweg de meeste scholen zijn eenmanszaken en ruim driekwart heeft de beschikking over één dansstudio. In de gehele branche zijn ongeveer 1100 tot 1200 docenten werkzaam, hetgeen neerkomt op circa 350 formatieplaatsen.

Van oudsher heeft de amateurkunst een eigen scholingscircuit. Met name de korenwereld, de drum- en showbandsector, het amateurtheater, de amateurdans en de audiovisuele sector hebben eigen opleidings- en (na)scholingsvoorzieningen, zowel voor de amateurs zelf als voor het 'middenkader' (dirigenten, regisseurs, e.d.). Instellingen voor kunsteducatie voorzien maar voor een deel in de scholingsbehoefte van de amateurs. Deels zullen eigen leden en deels zullen kunstenaars op freelance basis de scholing van georganiseerde amateurs verzorgen.

2.2.3 Inkomenspositie

Omdat datamateriaal over de inkomenspositie van kunstenaars veelal ontbreekt, worden regelmatig enquêtes gehouden onder deelpopulaties van de kunstsector. Daarnaast worden, in opdracht van de overheid of betrokken fondsen, lopende subsidieregelingen geëvalueerd. Vooral over de beeldende kunst bestaan veel rapporten, die de inkomenspositie onderzoeken en subsidieregelingen evalueren. Het is opmerkelijk dat dergelijke regelingen niet of nauwelijks effect hebben op de positie van beeldend kunstenaars. Het verschil in inkomsten tussen kunstenaars die wel en niet in aanmerking komen voor de regeling is gering.

De grote meerderheid van de beeldend kunstenaars haalt inkomsten uit de verkoop van eigen werk. De inkomsten zijn echter zo laag, dat tevens een ruime meerderheid in aanmerking komt voor een bijstandsuitkering. In 1996 had 44% van de kunstenaars een negatief inkomen uit beeldende kunst. Ongeveer een derde had in dat jaar een bijstandsuitkering. Omdat de SEO jaarlijks onderzoek doet naar de financiële positie van beeldend kunstenaars (zie §2.3), kan een ontwikkeling geschetst worden. Zo lijkt het erop dat het aandeel kunstenaars met een bijstandsuitkering steeds afneemt. Opvallend is

verder, dat zij die langer in het vak zitten, meer inkomsten verwerven uit aan kunst gerelateerde activiteiten.

Binnen de sector 'beeldend' is verder nog onderzoek gedaan naar inkomsten van fotografen, ontwerpers en filmers. Onder fotografen is het verschil groot tussen kunstfotografen en fotojournalisten. Fotografen georiënteerd op kunst halen gemiddeld per jaar ongeveer f17.000 aan inkomsten uit fotografie, andere fotografen daarentegen f54.000. In 1994 haalde 16% een negatief inkomen uit fotografie. Van de ontwerpers ligt het gemiddeld opdrachtinkomen per medewerker bij ontwerp bureaus aanzienlijk hoger dan bij zelfstandig ontwerpers. Slechts 10% van de filmers verdient zijn of haar brood geheel en al met het maken van opdrachtfilms en commercials. Overige deelgroepen van deze sector komen niet apart aan bod.

De lonen van acteurs bij het toneel zijn laag, mede doordat een deel van de werkzaamheden niet betaald wordt. Bovendien heeft een acteur gemiddeld slechts zeven maanden per jaar werk. Bij met name televisie, film en reclame wordt beter verdiend. Uit een vergelijkend CAO onderzoek is gebleken dat het salaris van dansers in de structureel en meerjarig gesubsidieerde dansgezelschappen in Nederland gemiddeld 43% lager is dan van andere Nederlandse podiumkunstenaars en dansdocenten. Het salaris van dansers in Nederlandse gezelschappen is gemiddeld 33% lager dan dat van dansers in buitenlandse gezelschappen.

Musici verdienen volgens de HBO- en Kunstenmonitor relatief veel ten opzichte van overige kunstenaars, maar het betreft hier enkel (pas) afgestudeerde conservatoriumstudenten. Andere bronnen constateren dat componisten, maar ook jazz- en improviserende musici, die lang niet altijd een HBO-diploma op zak hebben, veel moeite hebben een substantieel deel van hun inkomsten uit de muziek te verwerven.

Volgens de meest recente monitor (Kunstenmonitor 1996) bedraagt het bruto maandinkomen van een afgestudeerde van het kunstonderwijs gemiddeld 2570 gulden, tegenover 3180 gulden gemiddeld voor een afgestudeerde HBO'er. Er wordt geen vergelijking gemaakt met het gemiddelde maandinkomen van andere werkzame afgestudeerden. Binnen de kunstsector varieert het inkomen van 1570 gulden per maand voor een monumentale vormgever tot 3340 gulden per maand voor een algemene industriële vormgever. Ruim 25% van het inkomen haalt een afgestudeerde van het kunstonderwijs uit nevenfuncties. Voor een afgestudeerd beeldend kunstenaar 'toegepast design' is dit slechts 10%, voor een docerend musicus bijna 40%.

Zoals gezegd levert dit geen beeld op van de totale sector, omdat het hier enkel gaat om pas afgestudeerden. Bovendien is het bruto inkomen gedefinieerd exclusief beroepskosten.

2.2.4 Kunstvakonderwijs

Uit de visitatierapporten en uit een enkel artikel blijkt dat de meeste afgestudeerde studenten tevreden zijn over hun kunstopleiding. Klachten over de aansluiting van de opleiding op de praktijk hebben vooral betrekking op het omgaan met opdrachtgevers en het zakelijke en financiële verkeer.

In de sector beeldende kunst oordeelt de visitatiecommissie dat de arbeidsmarktproblematiek tegemoet getreden dient te worden met kwaliteitsverbetering. In een reactie op het visitatierapport doen de opleidingen beeldende kunst, verenigd in het Overleg Beeldende Kunstonderwijs (OBK), een aantal opvallende uitspraken. Ze vinden dat de herstructurering van het onderwijs niets te maken heeft met artistiek-inhoudelijke waarden, maar dat het gaat om een bestuurlijke en organisatorisch-technische operatie. Ook stellen ze de overheid verantwoordelijk voor het bestaan van zogenaamde para- en pseudo-kunstopleidingen. Opmerkelijk genoeg wijken cijfers van het OBK soms sterk af van cijfers van OCenW en van cijfers uit de Kunstenmonitor.

Een opvallende beredeneerde uitspraak uit de Kunstenmonitor betreft de werkgelegenheid van pas afgestudeerden. De werkgelegenheidsperspectieven voor jonge kunstenaars worden over het algemeen goed genoemd. Voor bijna driekwart van de afgestudeerden is betaald werk de voornaamste bezigheid, en 11% is te beschouwen als werkloos, volgens de definitie van de opstellers van de monitor. Er wordt geconstateerd dat in de sector podiumkunsten (muziek en theater) de werkloosheid nauwelijks afwijkt van het landelijke HBO gemiddelde (6%). Bij enkele groepen van deze afgestudeerden bestond op het moment van meting zelfs helemaal geen werkloosheid meer, aldus de monitor! Hier worden de verschillen in definitie van het begrip 'werkloosheid' duidelijk zichtbaar. Ter vergelijking: de Kunstenmonitor noemt 14% van de beeldend kunstenaars werkloos, terwijl volgens de SEO circa 30% een bijstandsuitkering heeft.

Er is een grote onderzoeksmatige belangstelling voor de zogeheten 'werkplaatsen'. Beeldend kunstenaars met werkplaatservaring verwerven vaker subsidie, en komen vaker in aanmerking voor vergoeding van beroepskosten dan academiekunstenaars. Er is echter geen verschil in het aantal verleende opdrachten door, en aankopen van de overheid. In de theaterwerkplaatsen wordt verstopping geconstateerd. Jonge acteurs blijven te lang bij de werkplaats, waardoor deze het karakter dreigt te krijgen van een werkvoorziening.

Uit brancheonderzoek blijkt dat op een belangrijk deel van de arbeidsmarkt het vakmanschap van opgeleide acteurs helemaal niet telt. Er wordt op grote schaal met ongediplomeerden en met afgestudeerden van de docentenopleidingen gewerkt.

2.2.5 Kunstarbeidsmarkt

De categorie is van belang omdat hierin mogelijke determinanten, mechanismen, omstandigheden, actoren en trends te vinden zijn die van invloed zijn op de interactie tussen kunstvakonderwijs en

kunstberoepspraktijk. Voor een deel betreffen de beschouwingen de gevolgen van (nieuwe) overheidsmaatregelen. De meeste studies richten zich op de aanbodskant van de markt.

In de beschouwingen over de situatie op de kunstarbeidsmarkt ligt wederom de meeste nadruk op de beeldende sector. Beschouwingen over de theater- en muzieksector ontbreken nagenoeg. De kwaliteit van de beschouwingen is wisselend.

In de gevonden studies worden serieuze pogen gedaan om theoretisch greep te krijgen op verschijnselen als: de grote instroom van nieuwe studenten, terwijl de arbeidsmarktperspectieven niet florissant zijn; het toenemende aanbod van kunstproducten, terwijl de vraag ver achter blijft; het tegenvallende rendement van diverse stimuleringsmaatregelen. Ondanks de niet bepaald rooskleurige vooruitzichten in economisch opzicht zijn er nog steeds mensen die ervoor kiezen beeldend kunstenaar te worden. Er is een grote maatschappelijke vraag naar kunstonderwijs. Afgestudeerde kunstenaars zeggen over het algemeen tevreden te zijn met hun beroep, ondanks de tegenvallende inkomsten. In de theatersector is sprake van een overaanbod, en van een sterke overlap in theatervormen. Hoewel het aanbod groter is dan de vraag, en de financiële middelen ontoereikend zijn, gaat men onverminderd door met theater maken.

2.2.6 Buitenland

Internationale informatie over kunstarbeidsmarkt en kunstonderwijs wordt vaak op een hoog aggregatieniveau gepresenteerd, met weinig informatie over afzonderlijke marktsectoren en onderwijssectoren. Bovendien zijn we in verband met de korte looptijd van het onderzoek vooral aangewezen op publikaties die op redelijk korte termijn beschikbaar zijn.

Het is duidelijk dat het moeilijk is om een goede vergelijking te maken tussen de landen onderling, gezien de verschillen in structuur, definities, etc. Pogingen tot een vergelijking worden wel gedaan, bijvoorbeeld door de Europese Commissie. De Commissie telt in 1995 3 miljoen banen in de culturele sector, en neemt een enorme stijging van de werkgelegenheid waar in de laatste jaren. Bij deze opmerkelijke constatering moeten we de kanttekening plaatsen dat 'cultuur' meer vormen van vrijetijdsbestedingen omvat dan enkel kunst. De Commissie legt overigens ook geen link tussen de arbeidsmarkt en de opleidingen.

2.3 Voorbeeldstudie: inkomens van autonoom beeldend kunstenaars nader bekeken.

Inleiding

In deze paragraaf wordt verslag gedaan van een onderzoek naar de financiële positie van autonoom beeldend kunstenaars. Wij spreken van autonoom beeldend kunstenaars ter onderscheiding van toegepast beeldend kunstenaars. Onder toegepast beeldend kunstenaars worden o.a. gerekend: vormgevers, grafisch vormgevers, mode enz.. Wij beperken ons in deze voorbeeldstudie tot autonoom beeldend kunstenaars om onderzoekstechnische redenen. Het onderzoek waar de voorbeeldstudie op gebaseerd, heeft alleen autonoom beeldend kunstenaars als onderzoeksobject. Het onderzoek uitgevoerd door de Stichting voor Economisch Onderzoek (SEO), wordt bijna jaarlijks herhaald, en geeft inzicht in inkomensverwerving van beeldend kunstenaars. Als zodanig kan het toch als voorbeeld dienen voor mogelijk empirisch onderzoek naar de positie van andere kunstenaars. We gaan hier nader in op de mogelijke uitkomsten van analyses naar de inkomenspositie van beeldend kunstenaars, en in het bijzonder welke (economische) aspecten van de kunstbeoefening aan de hand van de SEO-enquête onder beeldend kunstenaars kunnen worden onderzocht.

In deze paragraaf wordt een parallel getrokken met de 'kleine' zelfstandige. Een aanzienlijk deel van de studenten die een kunstvakopleiding volgen, worden zelfstandig kunstenaar, dat wil zeggen zij werken niet in loondienst maar bieden zelfstandig producten en diensten aan. Zo'n positie lijkt meer op die van de 'kleine' zelfstandige dan van de werknemer. De inkomenspositie van zelfstandigen is mede afhankelijk van de vraag en de produktiestructuur, ofwel het aanbod van (een mix van) producten en diensten, en de wijze waarop die worden geproduceerd (o.a. kostenstructuur). In principe zijn er geen 'fundamentele' verschillen tussen de gemiddelde 'kleine' zelfstandige en beeldend kunstenaars, echter de aard van het produkt (kunstwerken in allerlei vormen) zorgt voor complicaties in de beschouwing, daarover later meer.

De beroepspraktijk van kunstenaars

Het onderzoek dat de SEO verricht onder beeldend kunstenaars geeft inzicht in een aantal aspecten van het zelfstandig bestaan van beeldend kunstenaars. In de enquête wordt gevraagd naar opleiding (opleiding aan een academie, afgesloten met of zonder diploma, andere diploma's in het voorgezet onderwijs), persoonskenmerken, meest beoefende technieken, inkomsten uit activiteiten gerelateerd aan beeldende kunst, zoals verkoop van kunstwerken, opdrachten, subsidies, maar ook verzorgen van cursussen, of lesgeven in kunstvakken enz.. Belangrijk voor een beschouwing van de inkomenspositie zijn ook de uitgaven aan bedrijfsmiddelen zoals atelier, materialen, investeringen in apparatuur enz., als onderdeel van de produktiestructuur.

Een aanzienlijk deel van de kunstenaars heeft ook inkomsten uit activiteiten die niet zijn gerelateerd aan het vak van beeldende kunst. Hierbij kan worden gedacht aan inkomsten uit loondienst, uitkering enz.. Naar dergelijke inkomsten wordt eveneens gevraagd. Ook wordt gevraagd hoeveel tijd men besteedt aan het verwerven van inkomsten uit beeldende kunst en daaraan gerelateerde activiteiten en andere inkomsten.

Het SEO-onderzoek laat onder andere een zwakke financiële positie van beeldend kunstenaars zien. Een aanzienlijk deel van de kunstenaars (44%) heeft over het jaar 1996 zelfs een negatief inkomen uit beeldende kunst.³ Een vergelijking met voorgaande jaren laat zien dat dit geen incident is, maar eerder een structureel verschijnsel. De SEO heeft vanaf 1994 een panel van kunstenaars opgebouwd die gedurende twee of meerdere jaren opgaven hebben gedaan van inkomsten en uitgaven en andere zaken betreffende de beroepspraktijk. Op basis van deze gegevens is een gedetailleerde beschrijving mogelijk van de beroepspraktijk.⁴

Eén van de conclusies is dat de wijze van uitoefening van het beroep van kunstenaar in de loop van de tijd niet veel is veranderd. De persoonlijke kenmerken als leeftijd, opleiding en leefsituatie verschillen weinig van de vorige jaren. Ook zaken die te maken hebben met de uitoefening van het beeldend kunstenaarschap in de praktijk zoals 'de meest beoefende techniek' en 'het gemiddeld aantal uren per week besteed aan de uitoefening van het beroep', wijken niet of nauwelijks af van voorgaande jaren. De meeste van deze aspecten zijn niet zo aan verandering onderhevig, althans niet binnen een periode van 4 jaar, de tijdsperiode van het panelonderzoek.

Een andere 'constante' is die van de relatief slechte financiële positie van een aanzienlijk deel van de beeldende kunstenaars, naast een kleine groep die het wel goed doet. Een factor die hieraan bijdraagt, zijn de relatief hoge beroepskosten. Een aanzienlijk deel van de inkomsten uit beeldende kunst gaat op aan beroepskosten. Materiaal kosten beslaan 32% van de totale beroepskosten, huisvestingskosten 24% en kosten van exposities, verkoop-, reis- en verblijfkosten 17%.⁵ Een deel van de kunstenaars zou zonder inkomsten uit niet aan beeldende kunst gerelateerde werkzaamheden (bijbaantje), inkomsten van aanwezig partner, of een uitkering op korte termijn failleren of reeds lang failliet zijn.

De markt voor 'kunst'

Uit beleidsmatig oogpunt is de vraag relevant hoe de financiële positie van beeldend kunstenaars kan worden verbeterd. Wanneer het produkt kunst vergelijkbaar zou zijn met andere goederen, zouden kunstenaars hun inkomenspositie kunnen verbeteren door o.a. een efficiëntere produktie (minder beroepskosten), marketing, aanpassen van de produktmix aan de 'smaak' van de markt enz.. Dit zijn de standaard aanbevelingen die aan de kleinere ondernemer kunnen worden gegeven ter verbetering van

³ Zie: H. Meulenbeek en T. Poot, 'De markt voor beeldende kunst, de markt en de financiële positie van beeldend kunstenaars 1996, Ministerie van OC en W, mei 1998, tabel 5/6, blz. 32.

⁴ Voor een uitgebreide beschrijving van de beroepspraktijk van beeldend kunstenaars zie H. Meulenbeek en T. Poot, hoofdstuk 4

de bedrijfsvoering en vergroting van het behaalde rendement op geïnvesteerd vermogen, maar zijn zij ook van toepassing op kunst en kunstenaars?

Kunst als produkt verschilt van andere produkten. Ten eerste hebben veel kunstwerken een uniek karakter, dat wil zeggen het kunstwerk weerspiegelt de opvattingen en intenties van een bepaalde kunstenaar. Daarnaast zijn veel kunstwerken unieken, en veelal met de hand gemaakt en daarom tamelijk kostbaar. Ook kunstwerken die in grotere oplagen worden gemaakt zoals grafiek, of keramiek hebben veelal een speciaal karakter, het 'handschrift' van de kunstenaar. Wanneer de vraag naar het werk van een bepaalde kunstenaar terug valt, kan vaak niet zomaar worden overgeschakeld op andere soorten kunstwerken (afgezien van de persoonlijke ontwikkeling die kunstenaars doormaken gedurende hun loopbaan). Veel kunstenaars ontleen hun marktwaarde juist aan hun eigenheid. De eigenheid van kunstenaars c.q. van hun produkten kan zowel bevorderlijk als nadelig zijn voor de vraag. De financiële positie van kunstenaars kan dan ook niet los gezien worden van deze 'eigenheid'.

De vraag is dan ook welke eigenschappen of karakteristieken van kunstenaars en hun wijze van werken van invloed zijn op hun inkomsten uit beeldende kunst en daaraan gerelateerde activiteiten. Uit analyse blijkt dat enkele 'eigenschappen' bevorderlijk zijn voor de inkomenspositie van beeldend kunstenaars zoals: ervaring, van het mannelijk geslacht, alleenstaand, of het ontvangen van een vorm van een overheidssubsidie. Alleen ervaring is aan te merken als een eigenschap die mogelijk iets met de beroepspraktijk te maken heeft. Op dit punt zou meer onderzoek gedaan kunnen worden door gedetailleerder te vragen naar de wijze waarop kunstenaars werken in relatie tot hun financiële positie.

Tegenover het aanbod staat de vraag naar 'kunstprodukten'. De SEO-enquête geeft een gedetailleerd overzicht van bronnen waaruit kunstenaars inkomsten verwerven. Bij inkomsten uit beeldende kunst wordt onderscheid gemaakt tussen verkoop, verhuur, inkomsten uit opdrachten, enz.. Met deze informatie kan een beeld worden geschetst, hoe de markt zich in 1996 en in de jaren daarvoor heeft ontwikkeld. Een conclusie is dat de totale omzet uit beeldende kunst in de afgelopen vier is toegenomen. Het betreft wel een periode van hoogconjunctuur. Wij kunnen op basis van deze korte periode geen verdere uitspraken doen over hoe de markt zich zal ontwikkelen in een periode van laagconjunctuur. Waarschijnlijk zal de kunstmarkt stagneren of mogelijk zelfs krimpen, maar meer kwantitatieve uitspraken zijn niet mogelijk. De vraag naar kunst wordt ook bepaald door veranderingen in preferenties van consumenten. Kunst(bezit) kan meer of minder 'in' zijn, en binnen de aankoop van kunst kan zich een voorkeur voor een bepaald type werk of stroming aftekenen. Kunstenaars die dat niet leveren vallen buiten de boot, ongeacht hun kwaliteiten. Over dergelijke zaken bevat de SEO-enquête geen informatie.

⁵ Zie H. Meulenbeek en T. Poot, tabel 3/10, blz. 11.

Conclusie

Analyses op basis van de gegevens uit het beeldend kunstenaarspanel kunnen antwoord geven op thema's als de kunstmarkt (B) en de inkomenspositie (C). Daarnaast maakt het panel het mogelijk ontwikkelingen in de tijd te schetsen van deze thema's. Analyse van de kostenstructuur van beeldend kunstenaars (ontleend aan de gangbare bedrijfseconomische analyse) laat zien dat de beroepskosten erg hoog zijn ten opzichte van de inkomsten, en dat de winstgevendheid over het algemeen laag is. In het bijzonder de hoge materiaalkosten roepen de vraag op hoe het staat met de marktstructuur van de fabricage van en handel in kunstenaarsbenodigdheden. Hiermee onderscheidt de 'productie' van kunst zich van die van de dienstverlening in het algemeen, waar de directe produktiekosten relatief laag zijn en juist de factor arbeid van belang is. Op het eerste gezicht zou men denken dat ook bij beeldende kunstenaars de factor arbeid de belangrijkste zou zijn. In geld uitgedrukt lijkt dat niet het geval te zijn, zo zou men uit de resultaten van het onderzoek kunnen afleiden.

Het relatief 'vrije' karakter van de beroepspraktijk van beeldend kunstenaars heeft wel tot gevolg dat minder gesproken kan worden van een 'arbeidsmarkt'. Beredeneerde uitspraken over arbeidsmarktontwikkelingen zijn voor beeldend kunstenaars minder relevant. Het gaat meer om vragen als hoe het aanbod van beeldende kunst zich zal ontwikkelen en de vraag er naar. Het aanbod van beeldende kunst wordt deels bepaald door de in- en uitstroom van kunstenaars en de mate waarin zij tijd besteden aan de productie van kunst. Hierbij spelen veel individuele factoren een rol, waardoor het schetsen van 'grote lijnen' wordt bemoeilijkt. Eén lijn valt wel te schetsen: veel beeldend kunstenaars werken vanuit een innerlijke drang of motivatie, en laten zich bij de 'productie' van kunst niet heel sterk leiden door de vraag er naar. De indruk bestaat dat ook bij de keuze voor het volgen van een kunstvakopleiding voor beeldend kunstenaar het zelfde geldt.

2.4 Plussen en minnen

In deze paragraaf wordt samengevat over welke onderwerpen het onderzoek iets heeft opgeleverd (de plussen), en over welke onderwerpen we nauwelijks iets meer aan de weet gekomen zijn (de minnen). Als indelingskader hanteren we wederom het schema uit hoofdstuk 1.

Kunstberoepspraktijk - uitvoerenden

plussen

Alle sectoren

- De economische betekenis van de kunstsector in twee steden.
- De arbeidsmarkt in de culturele en audiovisuele sector (werkgevers en werknemers)

Beeldende sector

- Filmfondsen
- Audiovisuele sector

Ontwerpbureaus en ontwerpers

Theatersector

- Naslagwerk mime

Muzieksector

- De economische betekenis van de populaire muzieksector
- Het economische belang van de muziekindustrie

minnen

Alle sectoren

- De economische betekenis van de kunstsector (beeldend, theater en muziek) in Nederland.
- Werkgelegenheid van opgeleiden in het kunstonderwijs (beeldend, theater en muziek)
- Relatie tussen verbetering van de onderwijskwaliteit en het marktaandeel
- Breedte van arbeidsmarktmogelijkheden van kunststopgeleiden.

Beeldende sector

- Werkzaamheden van zelfstandige kunstenaars, autonome en toegepaste kunstenaars, met en zonder kunstopleiding
- Werkgelegenheid van kunstenaars in loondienst, met en zonder kunstopleiding

Theater sector

- Werkzaamheden van acteurs en dansers met en zonder kunstopleiding

Muzieksector

- Werkzaamheden en werkgelegenheid van musici met en zonder kunstopleiding

Wellicht het belangrijkste dat ontbreekt is een kader waarbinnen de verschillende onderzoeken gepositioneerd kunnen worden: hoe groot is de totale markt, wat is het aandeel van kunststopgeleiden, en van welke zijde ondervinden zij de meeste concurrentie?

Over de beeldende sector is reeds veel bekend, al zou de concurrentiepositie van mensen die geen kunstonderwijs (in strikte zin) hebben gevolgd nog eens onderzocht moeten worden. In de drama-, toneel- en televisiesector zouden eveneens de markten voor wel en niet in het kunstonderwijs opgeleiden onderzocht moeten worden. In de muzieksector zou specifiek aandacht geschonken moeten worden aan de wisselwerking tussen de arbeidsmarkten van populaire en serieuze muziek.

Het zou wenselijk zijn ook meer inzicht te krijgen in de breedte van beroepsmogelijkheden van kunststopgeleiden, dus buiten de kunstproductie en buiten het kunstonderwijs: waar komen de mensen terecht die de kunsten voor gezien houden? Het gegeven dat meer ervaren kunstenaars zich beter handhaven (meer werk en hoger inkomen) dan kunstenaars met minder ervaring zou er ook op kunnen duiden dat er op latere leeftijd een grotere uittrede uit het beroep plaatsvindt. Ook van oudere uittreders is het wenselijk te weten naar welke beroepen zij uitwijken.

Kunstberoepspraktijk – docenten

plussen

Buitenschools

- De economische betekenis van de buitenschoolse kunstzinnige sector en de amateursector
- Werkgelegenheid van kunstdocenten in de kunstzinnige sector en amateursectoren

Binnenschools

- Werkgelegenheid van docenten kunstvakken in het voortgezet onderwijs
- Werkgelegenheid van kunstopleiders in de bemiddeling

minnen

Binnen- en buitenschools

- aanbod cultuurproducten voor basis- en voortgezet onderwijs

Buitenschools

- muziek, dans en ballet, creativiteitscentra en muziekscholen, amateurkunst

Binnenschools

- kunstvakken in het voortgezet onderwijs

Inkomenspositie

plussen

Beeldende sector

- Een longitudinaal beeld van de financiële positie van beeldend kunstenaars
- Fonds voor beeldende kunsten, vormgeving en bouwkunst
- Georganiseerde beeldend kunstenaars (kunstenbond FNV)
- Regeling Basisstipendia
- Beeldend kunstbeleid OCenW (subsidies, opdrachten en aankopen)
- Fotografen
- Ontwerpers
- Filmers

Theatersector

- Professionele acteurs
- Mimespelers en –docenten
- Cabaretiers
- Dansers

Muzieksector

- Jazzmusici en improviseerde musici
- Orkestmusici
- Componisten

minnen

Alle sectoren

- Kunstenaars met en zonder kunstvakopleiding

Beeldende sector

- Toegepast beeldend kunstenaars

Muzieksector

- Musici, anders dan de onder 'plussen' genoemde

Ook onder deze noemer is veel onderzoek verricht naar de beeldend kunstenaars, met een nadruk op de problematiek van de autonome kunstenaars. Acteurs blijken slechts een deel van het jaar aan hun kunst te kunnen wijden. Onderzocht zou kunnen worden welke effecten een verhoging van de acteer- vergoeding zou hebben op zowel de inkomens als de productie van toneelstukken. Het zelfde geldt voor de danssector. Behalve over componisten, orkestmusici, en jazz- en improviserende musici is er weinig bekend over de inkomsten van musici.

De huidige generatie studenten heeft op grote schaal bijbaantjes. Dit begint veelal al in het voortgezet onderwijs en zet zich voort in de studietijd. Dit verschijnsel zou er op kunnen wijzen dat het, meer dan voorheen, geaccepteerd wordt dat studenten in financieel opzicht zelf ook verantwoordelijkheid dragen. Onderzocht zou kunnen worden of bij kunststudenten in dit opzicht dezelfde mentaliteitsverandering valt te bespeuren en of deze praktijk doorgezet wordt na de studie.

Kunstvakonderwijs

plussen

Alle sectoren

- Monitorstudies
- Visitatierapporten

Beeldende sector

- Werkplaatsen
- Afgestudeerden St. Joost
- Ontwerpers

Theatersector

- Werkplaatsen
- Toneelscholen
- Dansopleiding

Muzieksector

- Beroepsvaardigheden

minnen

Dankzij de monitorstudies en visitatierapporten komen alle (deel)sectoren van het kunstonderwijs aanbod. Echter, een aantal aspecten blijven nog buiten beschouwing. We noemen er hier een aantal:

- De introductie van het vak Culturele en Kunstzinnige Vorming 1 (CKV1) voor alle leerlingen in havo en vwo zou een stimulerend effect kunnen hebben op de vraag naar kunstonderwijs. Daarom zou onderzocht moeten worden of een deel van de behoefte aan kunstonderwijs niet opgevangen kan worden door kunstopleidingen als nevenstudies aan te bieden.
- Veel kunstenaars blijken er een gemengde beroepspraktijk op na te houden. Onderzocht zou kunnen worden of er behoefte bestaat aan 'gemengde opleidingen' (autonoom en toegepast; autonoom en docent; toegepast en docent).
- Ook de uitval tijdens de studie zou aan een nader onderzoek onderworpen kunnen worden. Ondanks de entreeselectie bij sommige opleidingen is de uitval in het eerste studiejaar vergelijkbaar met opleidingen die geen entreeselectie kennen.
- In de theater- en televisiesector is sprake van concurrentie door acteurs die niet in het kunstonderwijs zijn opgeleid. Wat zijn de achtergronden hiervan, en kan daar door de opleidingen iets tegenover gezet worden?

Kunstarbeidsmarkt

plussen

Beeldende sector

- De situatie na afschaffing BKR
- Tweede Fase opleiding
- Architecten aangesloten bij de BNA
- Beroepskeuze
- Musea

Theatersector

- Factoren die van invloed zijn op de arbeidsmarktpositie van artiesten
- Afgestudeerden Amsterdamse Toneelschool
- Kunstencentra

Muzieksector

- Factoren die van invloed zijn op de arbeidsmarktpositie van musici
- Conservatorium en praktijk

minnen

- De motivatie voor het kunstonderwijs is erg groot ondanks de vooruitzichten op een laag inkomen. De vraag naar kunstonderwijs is zelfs zo groot dat er ruimte is voor para-, pseudo- en particulier kunstonderwijs. Dit zou er op kunnen wijzen dat beperking van het aantal studenten in het kunst-

onderwijs (op termijn) niet leidt tot een vermindering van het aantal kunstenaars (velen zullen andere wegen vinden om dit ideaal te bereiken), maar wel tot een gewijzigde (slechtere) kwalificatiestructuur van kunstenaars.

- Meer nog dan het niet hebben van werk lijkt het ontbreken van voldoende inkomsten uit kunstproductie en kunstonderwijs het belangrijkste probleem van kunstenaars. De maatregelen die tot nu toegenomen zijn (extra kwalificaties, beroepskosten, stipendia, subsidies, opdrachten, aankopen en dergelijke) lijken weinig bij te dragen aan het creëren van voldoende inkomen over de gehele linie. Er is meer inzicht gewenst in de effecten van algemene regelingen en de uitwerking daarvan op individueel niveau.

Buitenland

Het buitenland laten we in dit overzicht buiten beschouwing, omdat we te weinig literatuur tot onze beschikking hebben om te kunnen oordelen over 'plussen' en 'minnen'. Het punt van onvergelykbaarheid is reeds genoemd.

3 Enkele macro-ontwikkelingen

Het kunstvakonderwijs en de kunstarbeidsmarkt zijn geen geïsoleerde systemen, maar maken deel uit van grotere systemen die een autonome invloed op de ontwikkelingen hebben. Bij een aanpak alleen via literatuuronderzoek bestaat er de mogelijkheid dat alleen specifieke gegevens gevonden worden, waardoor er te weinig oog is voor de context. In dit hoofdstuk wordt kort ingegaan op algemene macro ontwikkelingen en meer specifiek in het onderwijs en op de arbeidsmarkt.

3.1 Verzakelijking bij de overheid

Algemeen

Verzakelijking bij de overheid is een zeer algemene trend die vele vormen kan aannemen. Bij subsidiëring kan verzakelijking betekenen dat aan de verstrekking ervan bepaalde doelen of eisen worden gesteld. Verzakelijking kan ook betekenen dat subsidies voor een bepaalde tijd worden verstrekt of dat periodiek een evaluatie plaats vindt. De relatie tussen subsidiegever en ontvanger verandert daardoor. Over de voorwaarden voor subsidiëring en doelen wordt meer dan voorheen onderhandeld tussen geveer en ontvanger. Voor de ontvangers van subsidies betekent dit vaak dat veel scherper op 'resultaten' moet worden aangestuurd.

Verzakelijking kan ook betekenen dat regelgeving meer generiek, dat wil zeggen op bepaalde beleidsdoeleinden wordt gericht en minder op de wijze van uitvoering. Deze tendens is algemeen en niet bijzonder voor de kunstsector. In dit kader valt ook wel de term deregulering.

Verzakelijking bij de overheid kan ook de vorm van terugtreden aannemen. Op tal van beleidsterreinen stoot de overheidstaken af, of laat de uitvoering ervan over aan de markt. Een voorbeeld daarvan is de privatisering van de Ziektewet. Naast het afstoten van taken decentraliseert de rijksoverheid ook taken naar provincie en gemeente. De nationale overheid treed terug, niet alleen taken worden gedecentraliseerd (afgestoten), maar ook inhoudelijk krijgen provincie en gemeente meer ruimte zelf prioriteiten te stellen en een eigen beleid uit te voeren. Wanneer één en ander budget-neutraal wordt uitgevoerd en er geen veranderingen in generieke beleidsprioriteiten plaatsvinden (zoals het verschuiven van budgetten voor kunst naar bijvoorbeeld welzijn), is sprake van herallocatie van overheidsmiddelen over andere bestuursniveaus. In zo'n situatie zijn er geen (macro)effecten, maar meestal hebben ontwikkelingen als verzakelijking, budgetrestricties en 'privatisering' wel effecten. Op het terrein van de kunstsector is het beeld gemêleerd, dat wil zeggen dat verzakelijking, deregulering, herallocatie van financiële middelen, enz. naast elkaar voor komen en op uiteenlopende terreinen werkzaam zijn.

De complexe werkelijkheid van verzakelijking is bijvoorbeeld te zien bij de klassieke orkesten. Herallocatie van financiële middelen als gevolg van herijking van beleid heeft in het verleden o.a. geleid tot opheffing of samenvoeging van (regionale) orkesten. In plaats daarvan zijn weer nieuwe initiatieven gestart en is er o.a. meer aandacht voor kleinere ensembles gekomen. In het algemeen dwingt verzakelijking, niet alleen door de overheid, orkesten om meer inkomsten te verwerven buiten subsidies om. Dit kan door meer inkomsten te verwerven uit recettes, door verhoging van prijzen en/of aanpassing van het repertoire. Bij de klassieke orkesten spreekt men wel van het 'ijzeren repertoire', dat altijd valt te verkopen aan het publiek en sponsors. Afwijkende arrangementen, een onbekend/avant-garde muziekstuk, een onbekende dirigent of solist heeft direct repercussies voor de inkomsten voor het orkest.⁶ CD-opnamen zijn voor orkesten een andere inkomstenbron. De laatste jaren treedt evenwel een verzaaging op. De verkoop van klassieke CD's loopt terug en platenmaatschappijen zijn in steeds mindere mate geneigd te investeren in nieuwe opnamen. Wel valt een tendens te bespeuren van popularisering van een klein gedeelte van het klassieke repertoire (klassieke muziek in een pop-format), maar daar gaat niet direct een artistieke impuls van uit.

Voor de meer bekende orkesten kunnen tournees voor extra inkomsten zorgen, maar veelal wegen de kosten niet op tegen de baten. Tournees zijn vaak ook bedoeld als promotie van het orkest, of zoals in het geval van het Koninklijk Concertgebouw Orkest soms ter promotie van Nederland.

Reallocatie van overheidsgelden op gemeentelijk niveau

Effecten van bezuinigingen op de uitkeringen uit het gemeentefonds en decentralisatie van beleid op gemeentelijk niveau op de kunstsector kan worden geïllustreerd aan de hand van de exploitatie van theaters. In tal van gemeenten zijn de plaatselijke schouwburgen/theaters getroffen door bezuinigingen. Hierdoor zijn theaters in toenemende mate gedwongen tot een commerciële exploitatie. Directies van theaters stellen meer en meer belang in reductie van kosten en verhoging van de inkomsten uit kaartverkoop en worden in toenemende mate de programma's samengesteld op basis van verwachte bezoekersaantallen.

Het afsluiten van uitkoopcontracten is vooral van belang voor de zogenaamde vrije theaterproducties. Een bepaald stuk kan pas in productie worden genomen, dat wil zeggen gespeeld zal gaan worden, wanneer voldoende uitkoopcontracten zijn afgesloten om de kosten van de productie te kunnen dekken. Deze ontwikkeling is van invloed op het aanbod van theaterproducties.

In het algemeen lijkt het er op dat de toegenomen financiële autonomie van gemeenten niet gunstig uitvalt voor de kunstsector, uitzonderingen daargelaten. Financiële middelen die voorheen aan de culturele sector ten goede kwamen, worden nu vaak overgeheveld naar andere beleidsvelden. Of dit

⁶ Praag, B.M.S. van et.al. (1995), *Presentatie muzikale voorkeuren: rapportage ROA-analyse*. SEO nr. 361. Onderzoek in opdracht van Concertgebouw, Koninklijk Concertgebouw Orkest en Nederlands Philharmonisch Orkest.

een blijvende tendens zal blijken te zijn is niet te zeggen, op termijn kan er ook een omslag plaats vinden.

3.2 Indirecte effecten van overheidsmaatregelen.

De kunstsector ondervindt ook indirecte effecten van afstoten van overheidstaken. De eerder genoemde privatisering van de Ziektewet heeft ook effect op het 'kunstbedrijf'. De privatisering van de Ziektewet heeft o.a. tot gevolg dat de financiële gevolgen van zieke werknemers gedragen moeten worden door de werkgever. De werkgever kan zich hiervoor verzekeren of zelf de risico's dragen. In ieder geval dient er een financieel buffer te bestaan om aan de financiële verplichtingen die uit de wet voortvloeien te kunnen voldoen. Een en ander brengt met zich mee dat meer dan vroeger de werkgever zelf een actief beleid moet voeren op dit terrein. Veelal worden hierbij arbodiensten ingeschakeld. Zeker bij grotere orkesten, toneelgezelschappen en dergelijke, met relatief veel ondersteunend personeel, noopt dat tot een bedrijfsmatige sturing, vergelijkbaar met het overige bedrijfsleven.

Wetgeving

Ook veranderingen in de fiscale wetgeving en sociale zekerheid hebben gevolgen voor de kunstsector. Zo zijn er in het verleden tal van 'problemen' geweest rond de uitvoerend artiest/freelancer. Hierbij draaide het om de vraag of sprake was van wel of geen reguliere arbeidsverhouding. Beantwoording van die vraag heeft consequenties voor de kosten van 'arbeid'. Bij een reguliere arbeidsverhouding is de werkgever verantwoordelijk voor de betaling van belastingen en premies. Dat valt duurder uit dan wanneer de 'arbeid' wordt geleverd door een freelancer die als zelfstandige tal van fiscale voordelen geniet en waarvoor bovendien geen sociale premies zijn verschuldigd. De overheid (de fiscus en de bedrijfsvereniging) scherpt de regelgeving regelmatig aan. In de relatief arbeidsintensieve kunstsector kan dit een factor van belang zijn. In dit verband is ook de toenemende invloed van wetgeving door de Europese Unie op de Nederlandse van belang. De toenemende invloed van de EU op Nederlandse wetgeving speelt bijvoorbeeld een belangrijke rol bij de vraag of de vaste boekenprijs in Nederland wel of niet kan worden gehandhaafd. Hoe een en ander in detail uitwerkt is voer voor specialisten. Op dit punt signaleren we slechts het belang en de consequenties van wetgeving op dit terrein.

Ook de Arbowet zelf heeft veel (directe) invloed op de kunstsector. Voor theaters en gezelschappen bijvoorbeeld betekent de Arbowet o.a. dat onregelmatig werk of werk met een zeker risico veel meer dan voorheen aan (beperkende) regelgeving is gebonden of dat strenger wordt toegezien op het navolgen van de wettelijke bepalingen daaromtrent. In de praktijk betekent dat tal van dure maatregelen moeten worden genomen om aan de eisen te kunnen voldoen.

Wanneer de sociale zekerheid zou worden geprivatiseerd en er een sterker verband komt tussen (vermeende) risico's op werkloosheid, ziekte en/of arbeidsongeschiktheid en de hoogte van premies, kan

dat voor kunstenaars, musici en artiesten ongunstig uitpakken. Er zijn aanwijzingen dat verzekeraars artistieke beroepen in een hogere risicogroep zouden willen plaatsen en omdat deze beroepsgroepen relatief klein in omvang zijn, is ook hun onderhandelingspositie tegen over de verzekeraars zwakker.

Milieunormen (geluidsoverlast)

Een algemene tendens is ook het toenemend belang dat wordt gehecht aan het (leef)milieu. Aan deze tendens zitten positieve kanten, maar er kleven ook, soms onbedoelde, negatieve kanten aan. Een indirect effect dat vooral muziekkuitvoering en in mindere mate ook theateruitvoeringen treft, is de doorwerking van de aangescherpte geluidsnormen in de hinderwet. Veel zalen zijn hierdoor gedwongen tot kostbare bouwkundige aanpassingen om aan de wettelijke eisen te kunnen voldoen, of hebben noodgedwongen de deuren moeten sluiten.⁷ Hierdoor zijn tal van podia verdwenen, of in gebruik beknot. Hiermee is een deel van de markt voor levende muziek/theater weggevalen.

3.3 Het prijspeil van kunst

De prijs van kunst, of het nu gaat om beeldende kunst of een toneel- of muziekkuitvoering, stijgt al een geruim aantal decennia meer dan het consumentenprijsindexcijfer (inflatie), dat wil zeggen dat goederen en diensten die door de kunstsector worden geproduceerd ten opzichte van andere goederen en diensten duurder worden.

In de economische literatuur over de produktie van goederen en diensten speelt het begrip arbeidsproduktiviteit een belangrijke rol. De grotere stijging van het prijspeil in de kunstsector is mede te verklaren is uit het verschil in ontwikkeling van arbeidsproduktiviteit in de industrie en de dienstensector en die van de kunstsector in het bijzonder.⁸

Als gevolg van een lagere produktiviteitsgroei nemen de loonkosten per eenheid produkt in de dienstensector meer toe dan die van de industrie. Bij gelijk blijvende kapitaalkosten en gelijke loonontwikkeling nemen de prijzen van de diensten per eenheid produkt als gevolg daarvan meer toe dan die van goederen. Klassiek is het voorbeeld van een orkest waar nauwelijks enige toename van arbeidsproduktiviteit plaats heeft (meer uitvoeringen per uur c.q. sneller spelen is om artistieke redenen uitge-

⁷ Geluidsoverlast is een voorbeeld van tegengestelde belangen. Voor omwonenden van een café met podium kan een muziekkuitvoering overlast zijn, voor de bezoekers van een concert een genoegen (verhoging van het welzijn). De tendens lijkt steeds meer te zijn diegene die profijt hebben van activiteiten die overlast met zich mee brengen daarvoor te laten betalen. In een ideaal arrangement zouden de betalingen om bijvoorbeeld (geluid)overlast te mogen veroorzaken ten goed moeten komen aan de benadeelden ter compensatie voor het geleden welzijnsverlies.

⁸ Zie o.a.: William J. Baumol (1967), *Macroeconomics of unbalanced growth: the anatomy of urban crises*, American Economic Review, June 1967, blz. 415-426.

sloten), maar waar salariëring van de musici ongeveer gelijke tred moet houden met de gemiddelde stijging van de lonen om nog musici te vinden die willen optreden.⁹

Verskil in ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit wordt grotendeels bepaald door technologische vernieuwingen die groot zijn in industriële sector en klein tot afwezig in de diensten sector.¹⁰ Binnen de kunstsector vinden wel technologische veranderingen plaats. Een voorbeeld is het toenemend gebruik van computers en multimedia. De vraag is evenwel of dergelijke technologische veranderingen een algemene stijging van de arbeidsproductiviteit tot gevolg hebben en daarmee een drukkend effect op prijsstijgingen kan uitoefenen, of dat zij juist meer worden benut voor verdere artistieke ontwikkeling. Dat laatste lijkt zich meer voor te doen.¹¹

3.4 Macro-effecten en de vraag naar goederen en diensten uit de kunstsector.

Tegenover macrofactoren die vooral van invloed lijken te zijn op de productie in het kunstbedrijf en het aanbod van goederen en diensten, staat de vraag naar goederen en diensten uit de kunstsector. Zijn wat de vraag betreft ook 'macro-effecten' waarneembaar?

Veranderingen in tijdsbesteding

Eén van de macro-effecten die van invloed kunnen zijn op de vraag naar goederen en diensten uit de kunstsector is de verandering in tijdsbesteding van huishoudens. Mensen moeten dagelijks een afweging maken hoe de tijd moet of kan worden besteed. Bij tijdsbesteding wordt veelal onderscheid gemaakt in een aantal hoofdcategorieën zoals betaald werk, reizen, huishoudelijk werk, studie, persoonlijke verzorging, vrije tijd, enz.¹² De tijd die wordt besteed aan 'kunst' valt in de laatste categorie.

De totale hoeveelheid vrije tijd waarover men gemiddeld genomen kan beschikken is de laatste twee decennia afgenomen.¹³ Hieraan liggen allerlei algemeen maatschappelijke ontwikkelingen ten grondslag, zoals de toenemende participatie van vrouwen in het arbeidsproces en in het bijzonder de opkomst van de tweeverdieners met opgroeiende kinderen (meer tijdsbesteding aan werk en zorgtaken). In zo'n gezinssituatie moeten de ouders maatregelen nemen, bijvoorbeeld zorgen voor oppas, om een

⁹ William J. Baumol & William G. Bowen (1966), *Performing arts: The economic dilemma*, The Twentieth Century Fund, New York.

¹⁰ Zie o.a. Thomas M. Stanback, Jr. (1979), *Understanding the Service Economy, Employment, Productivity, Location*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, blz. 29-43.

¹¹ Zie voor een recente beschouwing oer de toepassing van nieuwe technieken in de beeldende kunst o.a. Boomgaard, J., (1998) *De plaats van de misdaad*. In: Metropolis M 1998, nr. 1, blz. 20-23. Ondanks deze trend lijkt de 'mainstream' in de beeldende kunst nog steeds te bestaan uit wat nu traditionele technieken zijn.

¹² Zie o.a. CBS, sociaal-culturele berichten, 1994-20: *Tijdsbesteding van vrouwen en mannen naar huishoudtype*.

¹³ Een uitzondering hierop vormen de 55-65 jarigen, waar arbeidsongeschiktheid of vervroegd uittreden zorgen voor een gemiddeld lagere tijdsbesteding aan werk. Hier staat meestal wel een (geringe) stijging van tijd be-

toneelvoorstelling te kunnen gaan zien.¹⁴ Hiertegenover staat een toenemend aantal pensioengerechtigden met niet alleen meer vrije tijd (tenzij ingeschakeld als oppas voor de kleinkinderen), maar die door aanvullende pensioenuitkeringen en eigen vermogen ook kunnen beschikken over ruimere financiële middelen dan voorheen. Wat het netto effect van deze twee maatschappelijk/demografische ontwikkelingen is op de tijdsbesteding aan kunstuitingen valt moeilijk vast te stellen.

Behalve dat de gemiddelde vrije tijd is afgenomen, zijn de mogelijkheden van vrijetijdsbesteding toegenomen, en moet tijdsbesteding aan 'kunst' concurreren met andere vormen van vrijetijdsbesteding. Uit onderzoek naar de tijdsbesteding van huishoudens blijkt dat veranderingen optreden in de preferenties van activiteiten. Een voorbeeld is de opkomst van de TV die wat tijdsbesteding betreft ten koste is gegaan van o.a. lezen. Passieve cultuurparticipatie lijkt zich wat tijdsbesteding betreft te kunnen handhaven tegenover nieuwe vormen van ontspanning. Overigens is de TV ook een belangrijk medium voor (passieve) cultuurparticipatie. De tijdsbesteding aan actieve cultuurparticipatie is per saldo teruggelopen.¹⁵

Zoals gezegd zijn er tal van factoren denkbaar die van invloed zouden kunnen zijn op de besteding van tijd aan kunstuitingen. Daarbij moet wel worden bedacht dat niet alle vormen van kunst in gelijke mate worden getroffen door restricties in de tijdsbesteding: eigen kunstbezit staat daar bijvoorbeeld buiten alhoewel met de aanschaf ervan wel tijd is gemoeid (o.a. bezoek van galeries, kunstenaars, enz.). Het bezoek van toneelvoorstellingen, concerten e.d. daarentegen is veel meer onderhevig aan restricties. Bovendien is van veel ontwikkelingen die van invloed zijn op tijdsbesteding niet goed aan te geven of het effect positief dan wel negatief uitvalt voor de kunstsector. Sommige ontwikkelingen werken tegen elkaar in, maar andere versterken elkaar juist, zoals het interferentie patroon van golven. Hoe uiteindelijk de gevolgen zijn voor de besteding van de schaarse tijd aan kunstuitingen valt moeilijk vast te stellen, bovendien zijn mensen zeer inventief in het bedenken van oplossingen (waar een wil is, is een weg).

Prijsontwikkeling en vraag naar goederen en diensten uit de kunstsector

Een relatieve stijging van de prijzen van goederen en diensten uit de kunstsector kan op verschillende wijzen uitwerken. Wanneer er binnen de kunstsector niets verandert en de prijzen blijven stijgen, zal de vraag naar goederen en diensten uit de kunstsector kleiner worden, dat wil zeggen dat steeds minder kopers (particulieren, bedrijven, overheid) zich dan een kunstprodukt kunnen veroorloven. Ook zullen potentiële kopers bij zeer hoge prijzen eerder kijken naar alternatieven. Hierbij kan worden gedacht aan minder concertbezoek en meer verkoop van CD's, of het bekijken van theatervoorstellin-

steed aan zorg tegenover, maar per saldo beschikt deze groep over meer vrije tijd. Zie SCP, Sociaal en Cultureel Rapport 1996, blz. 357-368.

¹⁴ Zie o.a. Droogleeuw Fortuijn, J. (1993), *Een druk bestaan, tijdsbesteding en ruimtegebruik van tweeverdieners met kinderen*, Amsterdam University Press, Amsterdam.

¹⁵ SCP (1996), blz. 388-390.

gen op video. Bij de beeldende kunst zou men bijvoorbeeld kunnen overwegen steeds meer kunstwerken te gaan lenen, in plaats van zelf een kunstwerk aan te kopen.

De bovenstaande voorbeelden, die in de terminologie van de econoom ook wel substitutie-effecten worden genoemd: kijken naar vergelijkbare alternatieven en daaraan geld uitgeven, laten zien dat het waarschijnlijker is dat er wel veranderingen in de kunstsector zullen plaatsvinden. Denkbaar is dat het gemiddelde inkomen van kunstenaars zal achterblijven bij de inkomens die in andere sectoren worden verdiend. Zo kan de relatieve prijsstijging beperkt blijven. De vraag naar goederen en diensten uit de kunstsector is evenwel ook afhankelijk van de ontwikkeling van het gemiddeld besteedbare inkomen. Wanneer dat in perioden van hoogconjunctuur blijft stijgen, zal een beperkte stijging van de prijzen van kunstprodukten nauwelijks leiden tot vraaguitval. Daarvoor is kunst toch te bijzonder.

3.5 Autonome macrofactoren

Tot dusver hebben wij gesproken over macrofactoren met een politieke, economische of cultureel-maatschappelijke achtergrond. Dit soort macrofactoren kunnen in meer of mindere mate beleidsmatig worden beïnvloed, dat wil zeggen dat bepaalde ontwikkelingen d.m.v. beleidsmaatregelen zijn af te remmen of juist te bevorderen, of mogelijk te maken (voorwaardenscheppend beleid).

Verandering in preferenties

Een belangrijke autonome ontwikkeling die van invloed is op de vraag naar goederen en diensten uit de kunstsector is de verandering in preferenties. Met preferenties bedoelen we zaken als smaak, mode trend, enz.. Duidelijk is evenwel dat veranderingen in smaak of mode zich niet laten sturen en zich niet lenen voor beleidsmatige beïnvloeding.

Verandering in bestedingen aan kunst kunnen ook betrekking hebben op verschuivingen binnen de kunst zelf, bijvoorbeeld een stijgende voorkeur voor muziek of theater ten koste van beeldende kunst. Dergelijke veranderingen van preferenties of smaak kunnen grote gevolgen hebben voor de beoefenaren van een bepaalde kunstdiscipline. Een voorbeeld van een dergelijke autonome verandering in smaak en de gevolgen ervan voor bepaalde genres in de beeldende kunst kan worden gevonden aan het einde van de 17e eeuw. In het begin van de Gouden eeuw was het onder de rijken een goede gewoonte om de muren van het huis te versieren met schilderijen, bij voorkeur portretten of landschappen, of met kaarten (al of niet geschilderd of verwerkt in een schilderij). Rond 1675 veranderde de smaak en raakte behang en porselein als woningdecoratie in de mode en werden schilderijen veel minder populair.¹⁶

¹⁶ Ham, G. van der, (1998), *Geschiedenis van Nederland*, Uitgeverij Nieuwezijds, Amsterdam

Ook in deze tijd zijn dergelijke veranderingen denkbaar. Niet lang geleden waren design meubelen en gebruiksvoorwerpen zeer in de mode, nu minder. Denkbaar is bijvoorbeeld dat mensen in plaats van schilderijen nu juist keramiek of glasvoorwerpen aanschaffen ter decoratie van het interieur. Hoewel dat voor de beeldende kunst als geheel geen verschil uitmaakt, heeft dat voor de inkomenspositie van kunstenaars die zich richten op een bepaalde techniek wel gevolgen.

3.6 Onderwijs

De belangrijkste macro ontwikkelingen bij het Hoger Onderwijs in de laatste jaren zijn de bezuinigingen en de weer aantrekkende studenten aantallen.

De omvang van de opgelegde bezuinigingen in 1994 (anderhalf miljard gulden voor een periode van vier jaar) werd door veel betrokkenen beschouwd als een signaal dat het Hoger Onderwijs minder politieke prioriteit had gekregen. In die vier jaar nemen de studentenaantallen in het Hoger Onderwijs echter wel toe. In 1996 werd bekend dat het kunstonderwijs in de periode tot 2001 een extra bezuiniging moet realiseren. In de plannen van het tweede Paarse kabinet in 1998 is er ten aanzien van het Hoger Onderwijs geen grote omslag te bespeuren.

Naar het oordeel van de instellingen pakken de bezuinigingen voor het kunstonderwijs extra ongunstig uit. In 1991 heeft een stelselherziening in het kunstonderwijs zijn beslag gekregen. Oogmerk hiervan was kostenbeheersing en beheersing van het aantal studenten. Er zijn in 1992 afspraken gemaakt over een andere bekostigingswijze van het kunstonderwijs zodanig dat de vermindering van de studentenaantallen niet onmiddellijk tot vermindering van inkomsten zou leiden. Dit vrijwaarde de opleidingen echter niet van nieuwe bezuinigingen.

Het beeldend onderwijs is teruggebracht tot vier opleidingen met een cursusduur van 4 jaar: de opleiding beeldende kunst en beeldende vormgeving en drie eerste graads lerarenopleidingen te weten, tekenen, handvaardigheid en textiele werkvormen. Per september 1995 zijn een aantal tweede fase opleidingen van start gegaan met een cursusduur van 2 jaar en met een maximum aantal studenten van 210 plus 15 voor film en tv.

Ook in het theateronderwijs zijn vier opleidingen gevormd met een cursusduur van 4 jaar: theater, docent drama, docent dans en docent mime.

Het muziekvakonderwijs is per 1994 in drie opleidingen verdeeld, eveneens met een cursusduur van vier jaar: muziek, algemene muzikale vorming en schoolmuziek. De studieduurverkorting vormde met name voor de muziekopleidingen een probleem. De omvang van het repertoire, het door de beroepspraktijk verlangde niveau van beheersing en het opdoen van ervaring in uiteenlopende muziekforma-

ties konden niet in vier jaar gerealiseerd worden. De tweede fase opleiding is in 1996 van start gegaan en kan 660 studenten omvatten.

Belangrijk voor het kunstonderwijs en het kunstbeleid is de samenvoeging van cultuur en onderwijs in één ministerie met ingang van 1994. Met name de verhouding tussen het beroepsveld en het onderwijs kan naar verwachting van de deelnemers aan het Hoger Onderwijsdebat meer structureel worden. Er waren vier hoofdthema's: differentiatie in cursusduur en eindniveau; toegankelijkheid en selectiviteit; maatschappelijke waardering van titulatuur en diploma's en bestuurlijke condities. Uit de bijdragen kwam naar voren dat de betekenis van deze thema's voor het kunstonderwijs net even anders dan voor de andere sectoren is. Vanuit het kunstonderwijs wordt al jarenlang gepleit voor een regelgeving die meer is toegesneden op de speciale problematieken waarmee het kunstonderwijs te maken heeft, maar aan dit verlangen wordt niet tegemoet gekomen. Het kunstonderwijs wordt tot het HBO gerekend en blijft onder die wet- en regelgeving vallen.

De studieduuruniformering (vier jaar voor alle opleidingen) drukt ook extra zwaar op het kunstvakonderwijs vanwege de schaarse mogelijkheden tot vooropleiding binnen het onderwijsstelsel. Voor kunstvakopleidingen zijn er daardoor minder mogelijkheden om voort te bouwen op vaardigheden die in het voorafgaande onderwijs zijn aangeleerd, men is vrijwel geheel afhankelijk van het buitenschoolse circuit. De problematiek van toegankelijkheid en selectiviteit verschilt bij het kunstonderwijs wezenlijk van die bij de andere HBO opleidingen. Voor de meeste HBO opleidingen behoort de selectie tot de propaedeuse. Er wordt daar wel gesproken over instroom selectie, maar voorlopig zijn dit niet meer dan gedachten experimenten. Voor het kunstvakonderwijs is selectie hoofdzakelijk een instroomproblematiek. Als gevolg van diverse ontwikkelingen is de selectieproblematiek in het kunstonderwijs zeer complex geworden (Oostwoud Wijdenes, 1993). Kwantitatieve selectie is alleen al een noodzakelijkheid als gevolg van de grote belangstelling die er voor kunstonderwijs bestaat. Toelating op grond van omnivalentie van havo en vwo diploma's zou vanwege die grote belangstelling zeer kostbaar zijn. Het zou leiden tot omvangrijke propaedeusegroepen, waarvan verreweg het grootste deel aan het eind van het eerste jaar om kwalitatieve redenen zou afvallen. Een selectie aan de poort is daarom te verkiezen. Behalve deze kwantitatieve selectie wil het kunstvakonderwijs kwalitatief selecteren: welke kandidaten beschikken over voldoende ontwikkelbaar talent? In de derde plaats is de arbeidsmarkt een rol gaan spelen. De relatief slechte arbeidsmarktpositie van afgestudeerden uit sommige richtingen van het kunstvakonderwijs, heeft ertoe geleid dat de het ministerie en het kunstvakonderwijs een verdere instroom beperking zijn overeengekomen. Dit heeft tot consequentie dat niet volstaan kan worden met selectie op geschiktheid. Een rangordening dient aangebracht te worden om vooral degenen met het meeste talent toe te laten.

Gezien de niet aflatende belangstelling voor het volgen van kunstonderwijs ziet het er niet naar uit dat de instellingen van de selectieproblematiek verlost zullen worden. In de vernieuwde tweede fase voortgezet onderwijs volgen alle leerlingen het vak 'Culturele en Kunstzinnige Vorming 1' (CKV1). Dit

is een vrij ingrijpende curriculumverandering, die tot gevolg heeft dat alle havo- en vwo-leerlingen via het onderwijs in contact komen met kunst- en cultuuruitingen. Er moet rekening mee gehouden worden dat er een stimulerende werking uitgaat van CKV1 om kunstonderwijs te gaan volgen.

In het kunstonderwijs heeft men veel te maken met internationale ontwikkelingen. De kunsten vormen in toenemende mate een internationaal stelsel. Dat betekent mobiliteit van personen en van kunstproducten en -producties. Daarmee krijgen niet alleen de kwaliteitseisen waaraan kunstenaars moeten voldoen een internationale dimensie; dit geldt in gelijke mate voor de opleidingen. Tegelijkertijd is een afbakening van een Nederlandse (arbeids)markt daarmee veel problematischer geworden.

In 1997 is de Projectorganisatie Kunstvakonderwijs in het leven geroepen om het beoogde verandingsproces van het kunstvakonderwijs te organiseren en te sturen.

4 Samenvatting en conclusies

Dit onderzoek heeft ten doel de arbeidsmarktontwikkelingen in de kunstsector en de aansluiting met het kunstvakonderwijs door middel van een literatuurstudie in kaart te brengen. Hiertoe zijn berede- neerde uitspraken en verwachtingen vanaf 1990 verzameld, over verschillende aspecten van de kunst- sector, zoals de kunstberoepspraktijk, het functioneren van de kunstarbeidsmarkt, de inkomenspositie van kunstenaars en het kunstvakonderwijs.

Na het doorzoeken van verschillende literatuurbestanden, is een indelingsschema ontworpen om de verzamelde literatuur te ordenen. Enerzijds wordt er een thematisch onderscheid gemaakt tussen de onderzoeken. De thema's zijn:

- de kunstberoepspraktijk: aantallen beroepsbeoefenaren;
- de inkomenspositie: inkomstenbronnen, kosten en opbrengsten van kunstproductie;
- het kunstvakonderwijs: instroom, doorstroom en uitstroom van studenten; in deze categorie wordt ook onderzoek naar overgangen van onderwijs naar werk, naar tweede fase opleidingen, naar werkplaatsen en dergelijke besproken;
- de kunstarbeidsmarkt: determinanten en factoren die een verklaring kunnen vormen voor de be- vindingen.

Anderzijds hanteren we een disciplinaire onderscheiding: studies die het hele terrein van de kunsten betreffen en studies die zich beperken tot één van de drie deelsectoren: beeldende kunst, theater (dans en drama) en muziek.

De belangrijkste bevindingen van het onderzoek zijn in twee delen geordend. Eerst wordt ingegaan op de kwaliteit van de gevonden data en vervolgens op de inhoudelijke kanten van de bevindingen.

Over cijfers en hun interpretatie

Uit de inventarisatie is gebleken dat lang niet alle beschikbare gegevens benut worden om inzicht te krijgen in de ontwikkelingen op de kunstarbeidsmarkt. Met name door het CBS en OCenW worden veel cijfers verzameld (en gepubliceerd), zonder dat daar een analyse op plaatsvindt. Weliswaar heb- ben dit soort cijfers hun beperkingen, maar ze kunnen zeer behulpzaam zijn bij het formuleren van de contouren van de systemen. Op grond van CBS gegevens zouden de grenzen van de kunstarbeids- markt in kaart kunnen worden gebracht (bijvoorbeeld: hoeveel kunstenaars zijn er, hoeveel daarvan hebben een HBO opleiding, hoe groot is de werkeloosheid onder hen, wat is de verhouding man- nen/vrouwen, en dergelijke). Op grond van gegevens die bij OCenW bekend zijn zou de arbeidsmarkt voor leraren kunstvakken in het voortgezet onderwijs nader in kaart gebracht kunnen worden. Door

secundaire analyse van databestanden die al gepubliceerd (of verzameld) worden, zijn veel meer bere-
deneerde uitspraken mogelijk dan nu beschikbaar zijn.

De gegevens die het ministerie van OCenW publiceert zijn veelal volgens een bepaalde systematiek
geordend op een hoog aggregatieniveau. Voor bijvoorbeeld het HOOP (Hoger Onderwijs en Onder-
zoeksplan) worden de gegevens over diverse aspecten van het kunstvakonderwijs opgenomen onder
de noemer 'cultuur'. Voor het voeren van specifiek beleid zijn ook specifiekere gegevens nodig. In
principe zijn de gegevens op dit lagere aggregatieniveau ook beschikbaar.

Uit de inventarisatie is als derde punt aangaande de kwaliteit van de cijfers naar voren gekomen dat
het nogal schort aan eenduidige definities van begrippen. Er wordt lang niet altijd gewerkt met 'er-
kende' omschrijvingen en afbakeningen. Als men op goede gronden van oordeel is dat een begrip als
bijvoorbeeld 'werk' in de kunstsector niet goed bruikbaar is, dan staat daar onmiddellijk tegen over dat
een afwijkende definitie een vergelijking met andere bronnen bemoeilijkt.

Naast een verantwoorde hantering van definities constateren we ook dat er verwarring bestaat over de
precieze afbakening van cruciale eenheden. Een voor deze studie centraal begrip als 'kunstvakon-
derwijs' blijkt minder eenduidig gebruikt te worden als aanvankelijk werd verondersteld. Daarbij gaat
het om verschillen in aantallen studenten die niet zomaar te verwaarlozen zijn. Voor analyse van het
onderwijssysteem (en voor beleid op dat terrein) is deze onduidelijkheid fnuikend; voor analyse van
het arbeidsmarktsysteem in de hele kunstsector zijn de gevolgen waarschijnlijk minder ernstig.

Belangrijkste uitspraken

Over de uitvoerende beroepspraktijk zijn relatief weinig studies verschenen. Er wordt onder andere
geconstateerd dat het aantal tijdelijke aanstellingen toeneemt. Hiermee zou een toename van de wer-
keloosheidsuitkeringen verband houden. Kennelijk heeft men in de voorafgaande 39 weken voldoende
werk gehad om voor een uitkering in aanmerking te komen. Opvallend is verder dat twee studies naar
de positie van de Nederlandse film tegenstrijdige uitspraken doen. De multimedia sector wordt als een
groeimarkt gezien. Over de docerende beroepspraktijk zijn vooral globale uitspraken gevonden over
de omvang van de werkgelegenheid in het basisonderwijs, in het voortgezet onderwijs, in delen van
de buitenschoolse sector, en in de particuliere sector.

De inkomenspositie van beeldende kunstenaars is het meest onderzocht. Uit de studies komt naar
voren dat er nauwelijks verschil is in de inkomenspositie van beeldende kunstenaars met en zonder
subsidie. Veel beeldende kunstenaars hebben een laag of zelfs een negatief inkomen: de meerderheid
komt in aanmerking voor bijstand. Daar staat tegenover dat een derde daadwerkelijk een bijstandsuit-
kering krijgt. Hoe langer men beeldend kunstenaar is, hoe groter het aandeel inkomsten dat met ver-
wante activiteiten gehaald wordt.

In de theatersector blijken toneelkunstenaars slechts een deel van het jaar aan de slag te kunnen, waardoor het inkomen laag is. De verdiensten bij de televisie, film en reclame zijn hoger dan bij het toneel. Het salaris van dansers in de structureel en meerjarig gesubsidieerde dansgezelschappen in Nederland ligt substantieel onder het salaris van andere Nederlandse podiumkunstenaars en dansdocenten. Recent afgestudeerde musici verdienen gemiddeld het meest van alle recent afgestudeerde kunstenaars. Binnen de groep musici zijn de inkomens van componisten en jazzmusici echter wel degelijk laag te noemen.

Gemiddeld verdient een pas afgestudeerde kunstenaar duidelijk minder dan een andere pas afgestudeerde HBO'er. Recent afgestudeerde kunstenaars halen gemiddeld 25% van hun inkomen uit nevenactiviteiten. Dat is substantieel meer dan andere HBO afgestudeerden. De werkgelegenheid van recent afgestudeerden van het kunstonderwijs is in de jaren negentig flink aangetrokken. Door definitie problemen is moeilijk te zeggen hoe hoog de werkloosheid is. Ondanks de toegenomen werkgelegenheid blijft de inkomensvorming een groot probleem.

De meeste afgestudeerden van het kunstvakonderwijs zouden de opleiding over doen als ze weer voor de keus stonden. Verschillende visitatiecommissies zijn minder tevreden, en doen naast voorstellen ter verbetering van de kwaliteit van de opleiding ook suggesties voor verandering van de inrichting van de opleiding. Er is veel onderzoek gedaan naar het effect van zogeheten 'werkplaatsen' op de loopbaanontwikkeling van (jonge) kunstenaars. Over het algemeen worden de werkplaatsen ineffectief genoemd als het gaat om inkomensvorming.

In meer theoretische zin is getracht verklaringen te vinden voor de verschijnselen die in het bijzonder opvallen, zoals de aantrekkingskracht van het kunstonderwijs in het perspectief van de slechte arbeidsmarktvooruitzichten. De arbeidssatisfactie bij zeer lage inkomens is eveneens kenmerkend voor de sector. Ook de toename van het aanbod van kunstproducten bij gelijkblijvende afname vraagt om een verklaring, evenals de magere effecten van stimuleringsmaatregelen. Antwoorden op deze vragen worden vooralsnog echter nauwelijks gegeven.

Kader voor toekomstig onderzoek

Concluderend kunnen we stellen dat de gepubliceerde data en de beredeneerde uitspraken geen coherent beeld geven van de problematiek waar het in dit onderzoek om draait: opleiding, werk en inkomen van kunstenaars. Er worden verschillende definities van begrippen gehanteerd, en uitspraken zijn soms tegenstrijdig met elkaar.

Er is relatief veel bruikbaar datamateriaal beschikbaar, maar hier wordt nog te weinig gebruik van gemaakt. Het ligt voor de hand om als vervolg op het onderhavige onderzoek enkele secundaire data-analyses te laten verrichten op cijfermateriaal van CBS, SCP en OCenW. Hiermee kunnen de (kwantitatieve) contouren van het kunstonderwijs en van de kunstarbeidsmarkt beter worden aangegeven.

Maar ook deze secundaire analyses zullen slechts ten dele bijdragen aan het gewenste samenhangende beeld.

Om tot meer samenhang in het beeld te komen is allereerst een betere en uitgebreidere administratie van gegevens nodig. Organisaties in de kunstsector zouden vaker en meer continu gegevens over hun activiteiten moeten vastleggen. Een belemmerende factor hiervoor vormt het feit dat de betreffende organisaties niet in één organisatorisch verband te vatten zijn. Ze staan in zeer verschillende relaties tot de rijksoverheid en hebben lang niet altijd dezelfde belangen. Een goede en uitgebreide administratie levert weliswaar feedback op het eigen functioneren, maar organisaties zullen er pas toe overgaan als duidelijk is dat het eigen belang er ook mee gediend is. Bovendien is niet op voorhand duidelijk of de uitbreiding van de administratie realistisch is, en of de baten opwegen tegen de kosten.

Voor toekomstig onderzoek lijkt een onderzoeksprogramma nodig om meer samenhang te brengen in dataverzameling en data-analyse, opdat de resultaten onderling beter vergelijkbaar zijn. De bevinding dat de reeds verrichte onderzoeken slechts moeizaam met elkaar in verband te brengen zijn, vloeit voornamelijk voort uit het gebrek aan een kader waarbinnen de onderzoeken zijn uitgevoerd. Het is niet zo dat op dit moment geen standaarden zouden bestaan, centrale begrippen nog gedefinieerd moeten worden, of referentiegegevens ontbreken. Er wordt echter zelden gebruik van gemaakt, omdat niet gewezen wordt op de noodzaak ervan. Een geëigende oplossing is in dit geval het initiëren van een onderzoeksprogramma.

Een dergelijk programma kan niet uitsluitend achter de bureautafel geconcipeerd worden. Er dient rekening gehouden te worden met de belangen en mogelijkheden van diverse betrokkenen en met de beschikbare onderzoeksmatige infrastructuur. Bovendien is programmering ook een kwestie van het vaststellen van prioriteiten. Het belangrijkste voordeel van onderzoeksprogrammering is de onderlinge vergelijkbaarheid van de onderzoeksresultaten. Een belangrijk neveneffect is de commitment die verkregen kan worden: het draagvlak voor het onderzoek wordt vergroot, en de kans dat de resultaten benut zullen worden neemt toe.

Bijlage 1

A Kunstberoepspraktijk

Uitvoerend

Uit de literatuursearch komen de volgende studies over de uitvoerende kunstberoepspraktijk:

A123, alle sectoren

AUTEUR(S): Hendriks, M.L. en J. Venhorst
TITEL: De economische betekenis van de professionele kunst in Utrecht
ANNOTATIE: STOGO/ETAS, Utrecht, 1993

AUTEUR(S): KPMG
TITEL: De kunsten gewaardeerd: de maatschappelijke en economische betekenis van de professionele kunsten voor Amsterdam
ANNOTATIE: Uit Buro, Amsterdam, 1996

Hoewel beide studies niet gelijktijdig hebben plaatsgevonden, kan grofweg een vergelijking gemaakt worden tussen de twee steden. De kunstsector in Amsterdam is in relatieve termen van werkgelegenheid iets groter dan de kunstsector in Utrecht. In absolute zin is de Amsterdamse kunstsector ongeveer bijna 4 keer zo groot. Utrecht kende in 1992 3.800 werkzame personen in de kunstsector, terwijl er in de hoofdstad in 1994 14.400 personen werkzaam waren. Dit is ongeveer 4,5% van het totaal aantal werkzame personen in Amsterdam, een aandeel vergelijkbaar met de horeca-sector. Ten opzichte van 1983 is het aantal werkzame personen in Amsterdam gestegen met ruim 20%. Deze stijging is in lijn met de ontwikkeling in heel Nederland. Opvallend is dat de stijging in de kunstsector vooral wordt veroorzaakt door een grote toename van het aantal personen op basis van tijdelijke contracten. Het aantal personen in loondienst is zelfs licht gedaald ten opzichte van 1983.

AUTEUR(S): Berndsen, B. en E. Lemmens
TITEL: Arbeidsmarktmonitor 1994-1997 Sectorraad Cultuur en Audiovisueel: Branches Cultuur, Audiovisueel en Dagrecreatie
ANNOTATIE: Stichting Orbis, in opdracht van Sectorraad Cultuur & Audiovisueel, Amsterdam, 1998

In deze arbeidsmarktmonitor wordt de huidige stand van zaken in de cultuursector in kaart gebracht: cultuur producerend, cultuur faciliterend, impresariaten en ambulanten, artiesten (eenmalig), bibliotheken, musea en archieven. Soms wordt, zij het niet op systematische wijze, melding gemaakt van aantallen werknemers in de verschillende branches en van financiële omzetten en dergelijke. Alle lopende CAO's zijn vermeld, evenals speciale arbeidsregelingen. Er wordt tevens een overzicht gegeven van alle brancheorganisaties in de theatersector, muziek en dans: vakorganisaties, O&O fondsen, pen-

sioenregelingen, branche specifieke wet- en regelgeving, en verwante organisaties. Hetzelfde geldt voor de sector audiovisueel: film, video, tv producerend zowel als faciliterend, omroep, en distributie.

Voor de sector Cultuur en Audiovisueel worden de volgende cijfers genoemd: 4.900 werkgevers en 62.000 werknemers. Er bestaan in de sector veel niet-reguliere arbeidsrelaties en het opleidingsniveau wordt hoog genoemd. Er wordt weliswaar een groei in de werkgelegenheid geconstateerd, maar na 1997 vlakt de groei af.

De werkloosheid bedraagt 8,6%, met grote regionale verschillen. In 1997 kregen 6.000 personen een WW-uitkering. Het aantal WW-uitkeringen is sinds 1994 toegenomen, in tegenstelling tot de landelijke trend. Het aantal nieuwe uitkeringen overtreft het aantal beëindigde uitkeringen. De verklaring wordt onder andere gezocht in één van de criteria die recht geven op een WW-uitkering, namelijk voldoende gewerkt in de voorafgaande 39 weken. Op het moment dat de economie aantrekt en er meer werk is voldoen meer kunstenaars aan dit criterium. Het is opmerkelijk dat in het aantal WW'ers het aandeel vrouwen groter is dan in het aantal werkenden, terwijl zich op de rest van de arbeidsmarkt het omgekeerde voor doet.

De sector kent een dalend aantal WAO'ers. In 1997 zijn het er ruim 5.000 (7,9%).

A1, beeldend

AUTEUR(S): Driessen, F.M.H.M. en H. Boon

TITEL: De filmfondsen in de jaren tachtig

ANNOTATIE: Bureau Driessen, in opdracht van het Ministerie van WVC, Utrecht, 1991

Evaluatieonderzoek naar het Produktiefonds voor Nederlandse Films en het Fonds voor de Nederlandse Film. Als hoofddoelstelling van het Produktiefonds wordt continuïteit opgevoerd, die van het Filmfonds zou hoogwaardige artistieke zijn.

Zowel bij het Produktiefonds als bij het Filmfonds krijgen veel regisseurs, producenten en scenaristen éénmaal subsidie. Het Filmfonds stelt zichzelf ook ten doel om aankomend talent een kans te geven. In ruim 20 jaar tijd kregen 702 verschillende regisseurs subsidie maar van hen konden er slechts 170 de helft of meer van hun carrière tijd besteden aan het regisseren van films. In het onderzoek wordt gesteld dat deze handelwijze van de fondsen in het licht van hun (oorspronkelijke) doelstelling niet verstandig is.

De Nederlandse film is populair bij bioscoopbezoekers. Gemiddeld kwamen er eind jaren tachtig bijna twee keer zoveel bezoekers naar een Nederlandse film dan naar een buitenlandse film. De algehele daling van het bioscoopbezoek heeft de Nederlandse film echter zwaarder getroffen dan de buitenlandse film.¹⁷ Op de televisie halen buitenlandse films gemiddeld een lagere kijkdichtheid dan de Nederlandse films (11% tegenover 18%), maar ze krijgen een hogere waardering (gemiddeld 7.0 versus

¹⁷ In de loop van de jaren negentig is het bioscoopbezoek weer sterk toegenomen, zie CBS cijfers.

6.7). De oordelen van critici over de Nederlandse film wijken daarentegen niet veel af van de oordelen over de buitenlandse films. Ook in vergelijkend perspectief van internationale festivals en prijzen wordt geconstateerd dat de Nederlandse film 'geen onredelijk resultaat' behaalt.

In het rapport worden geen relaties gelegd met het filmonderwijs in Nederland. Ook wordt geen inzicht geboden in de verstrekte subsidies in relatie tot werkgelegenheid en opleidingsniveaus.

AUTEUR(S): McKinsey & Company
TITEL: Stimulating Audiovisual Production in the Netherlands
ANNOTATIE: McKinsey & Company, in opdracht van het Audiovisueel Platform, met steun van de Ministeries van WVC en Economische Zaken, Den Haag, 1993

De waarde van de audiovisuele markt bedroeg in 1992 volgens McKinsey 1,1 miljard gulden, waarvan zo'n 60% TV en 4% film. De rest wordt aangeduid als 'business to business communications and commercials'. Deze activiteiten worden niet in de studie betrokken. Het rapport bevat vooral aanbevelingen over hoe de twee subsectoren TV en film gestimuleerd kunnen worden. Hoewel het mede gaat om kwalitatieve verbeteringen worden er geen aanbevelingen naar de opleidingen gedaan.

AUTEUR(S): Bureau A.T. Kearney
TITEL: Bedrijfstaktoets 1997: o.a. Audiovisuele sector
ANNOTATIE: Bureau A.T. Kearney, in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken, Den Haag, 1997

Hier is sprake van een zogenaamd benchmarkonderzoek: de situatie in een bedrijf (of bedrijfstak) wordt vergeleken met een uitstekend presterend bedrijf (of bedrijfstak), actief in dezelfde branche. Het onderzoeksbureau laat in het midden welke criteria in de beschouwing worden betrokken en hoe de keuze van de 'uitstekend presterende' tot stand komt. Er is gebruik gemaakt van het McKinsey rapport over de audiovisuele sector uit 1993 (zie hierboven).

TV is de grootste sector met een werkgelegenheid van 7.000 mensjaren. Van de overige 2.200 vallen er 350 onder film. Er wordt niet vermeld waar deze cijfers vandaan komen. Nederland wordt vergeleken met de benchmarks Canada, Verenigd Koninkrijk en Verenigde Staten. De voorgestelde maatregelen om de concurrentiekracht van de productiebedrijven te vergroten hebben enerzijds betrekking op schaalvergroting maar anderzijds moet vooral de overheid regulerend optreden in de gehele sector.

Op grond van analyses van de situatie in Denemarken, Canada en het Verenigd Koninkrijk worden aanbevelingen gedaan voor de Nederlandse film. Speelfilmproducenten moeten commerciëler en internationaler worden. Nederland dient internationaal gepositioneerd te worden met behulp van vijf financieringsinstrumenten. Het rapport is veel negatiever over de positie van de Nederlandse film dan het rapport van Bureau Driessen uit 1991 (zie boven).

De multimedia sector wordt gezien als een groeimarkt en wordt vergeleken met Engeland en Duitsland. In Engeland zijn het vooral de productie en de afname van videospelen (op cd-rom) die het succes bepalen. In Duitsland gaat het om bedrijfstoepassingen. In Nederland zouden overheid en be-

drijfsleven samen moeten werken. Onderzoek zou moeten aantonen dat werken met cd-rom efficiënt is en dat er daarom flink geïnvesteerd moet worden in educatieve programma's. De HKU (Hogeschool voor de Kunsten Utrecht) wordt als lichtend voorbeeld genoemd.

AUTEUR(S): Zeijden, P. van der
TITEL: Ontwerpbureaus en ontwerpers: Rapportage aanvullende vragen bij de Branche-monitor
ANNOTATIE: EIM/Dienstenonderzoek, Zoetermeer, 1995

EIM/Dienstenonderzoek werd indertijd door het Ministerie van Economische Zaken gevraagd een onderzoeksinstrument te ontwikkelen voor branches in de commerciële dienstensector. In dit geval gaat het om de ontwerpbranche, waaronder de interieurarchitecten, grafische ontwerpers en industrieel ontwerpers vallen. De ontwerpbranche bleek conjunctuurgevoelig. Onder invloed van de economische recessie in 1992 en 1993 kenden de ontwerpers twee slechte jaren. De interieurarchitecten zaten onder het gemiddelde, terwijl de ontwerpers over het algemeen hoger uitkwamen. De grafische ontwerpbureaus deden het beter dan de grafisch ontwerpers, terwijl het de industrieel ontwerpers beter verging dan de industriële ontwerpbureaus. De rapportage, gebaseerd op een steekproef, geeft geen cijfers over de totale werkgelegenheid in de branche. Het onderzoek heeft overigens tot op heden nog geen vervolg gekregen. Zie ook van Puffelen en Schumacher (1991), onder C1.

AUTEUR(S): Verberne, T.G. en E. Masurel
TITEL: Brancheverkenning architectenbureaus 1995
ANNOTATIE: Economisch en Sociaal Instituut van de Vrije Universiteit (ESI-VU), in opdracht van de Bond van Nederlandse Architecten (BNA), Amsterdam, 1996

Aan de brancheverkenning hebben 275 van de 1483 aangesloten bureaus meegedaan, een respons van 18,5%. In Nederland waren in totaal in 1995 1882 architectenbureaus (bron: CBS). Bij de architectenbureaus die zijn aangesloten bij de BNA is een kwart van de werkzame personen architect. Bij kleine bureaus is dit percentage veel hoger dan bij grote bureaus. Andere relaties met onderwijs en arbeidsmarkt worden niet gelegd. Een dergelijke brancheverkenning heeft eerder in 1993 plaatsgevonden.

A2, theater

AUTEUR(S): Austen, J. (red.)
TITEL: Mime in Holland
ANNOTATIE: Nederlands mime centrum, Amsterdam, 1992

Naslagwerk over de infrastructuur mime; de activiteiten van het Nederlands mime centrum: opleidingen en cursussen; het overheidsbeleid; mimewerkplaatsen en de verschillende mimegezelschappen.

A3, muziek

AUTEUR(S): Berendsen, H. en A. de Grip
TITEL: De actuele en toekomstige arbeidsmarktsituatie voor musici: haalbaarheidsonderzoek
ANNOTATIE: ROA, Maastricht, 1992

Aangegeven wordt op welke wijze een analyse van de actuele en de toekomstige situatie op de arbeidsmarkt voor afgestudeerden van het muziekvakonderwijs zou kunnen worden opgezet. Al reeds verzamelde gegevens kunnen als bron gebruikt worden. De onderzoekers stuiten echter op veel oude cijfers (begin jaren tachtig). Recenter materiaal bleek er nauwelijks te zijn. Bovendien bevatten de destijds gevonden data veel lacunes.

AUTEUR(S): Rutten, P. en E. van der Weele
TITEL: Het economisch belang van het cluster Nederlandse populaire muziek
ANNOTATIE: TNO Studiecentrum voor Technologie en Beleid, Apeldoorn, 1996

AUTEUR(S): Rutten, P.
TITEL: Economisch belang van muziekindustrie in Nederland
ANNOTATIE: TNO Studiecentrum voor Technologie en Beleid, Apeldoorn, 1997

Naar schatting 4.000 muzikanten ontvingen in 1996 gelden in het kader van de mechanische rechtenverdeling door STEMRA. Voor naar schatting 250 auteurs komt dat neer op een substantieel inkomen. Zo'n 300 Nederlandse 'acts' hebben een contract met een platenmaatschappij en uit dien hoofde ontvangen 450 personen geld. Het aantal werkzame uitvoerende musici in het concertcircuit is moeilijk vast te stellen, en wordt geschat tussen de 10.000 en 29.000. Het betreft een sterk heterogene groep. Er wordt geen link gelegd met de beroepsopleidingen.¹⁸

Docenten in kunstvakken en kunstzinnige vorming

Een belangrijk onderdeel van de arbeidsmarkt van kunstenaars is het docentschap in een van de kunstvakken. Onder kunstvakken verstaan we de vakken dans, drama, muziek en de beeldende vakken (audiovisuele vormgeving, handenarbeid, tekenen en textiele werkvormen). We kunnen onderscheid maken tussen docentschap in het reguliere onderwijs (basisonderwijs, voortgezet onderwijs, Beroepsonderwijs en Volwasseneneducatie (BVE) en HBO) en docentschap in buitenschoolse instellingen of als particulier docent. Hieronder volgen de gevonden studies.

AUTEUR(S): Bakker, W.
TITEL: De particuliere muzieksector
ANNOTATIE: VKV, notitie 4, Utrecht, 1993

De Vereniging voor Kunstzinnige Vorming (VKV) poogt in deze notitie om voor muziek de omvang van het particuliere lescircuit vast te stellen. Voor de situatie van eind jaren tachtig (toen er 218.000 leerlingen stonden ingeschreven bij een muziekschool) komt men tot een schatting van 72.000 leerlingen bij particuliere muziekdocenten die zijn aangesloten bij een muziekschool of een beroepsvereniging. Ook veel leden van muziekverenigingen krijgen in verenigingsverband les. Maximaal kunnen dat 380.000 personen zijn, maar het is moeilijk vast te stellen bij welk aantal van echte scholing of lessen sprake is.

¹⁸ De 'uitvoerend musicus' in deze twee rapporten staat niet gelijk aan een afgestudeerde van het conservatorium met een UM diploma.

Via een extrapolatie van gegevens van het SCP (Sociaal en Cultureel Planbureau) en een door de NTB (Nederlandse Toonkunstenaarsbond) in 1991 gehouden enquête, komt Bakker tot een schatting van 7.000 docenten die muzieklessen geven in het buitenschoolse circuit. Tenslotte vermeldt het VKV rapport nog een 'grijs' circuit van muziekonderwijs door musici en conservatoriumleerlingen dat op 60.000 leerlingen wordt geschat. De cijfers in het rapport worden echter als zeer tentatief beschouwd, omdat de ongelijksoortige bronnen een betrouwbare schatting onmogelijk maken.

AUTEUR(S): Beek, P. van, en Knulst, W.
TITEL: De kunstzinnige burger
ANNOTATIE: Rijswijk, Sociaal en Cultureel Planbureau, 1991

Overzicht van actieve cultuurdeelname in de vrije tijd: eigen kunstzinnige activiteiten (musiceren, beeldende activiteiten, dansen, toneel spelen, etc.); lidmaatschap van verenigingen en volgen van lessen. Meest geciteerde resultaat: 47% van de Nederlandse bevolking is in de vrije tijd op een of andere manier kunstzinnig actief.

AUTEUR(S): Buys, L
TITEL: Haalbaarheidsonderzoek Erkenningsregeling Particuliere Dans-/Balletscholen
ANNOTATIE: Buys Culturele Profielen, 1995

Onderzoek in opdracht van de Nederlandse Beroepsvereniging voor Danskunstenaars (NBDK) met het oog op een erkenningsregeling voor de particuliere scholen. Als particuliere dans-/ballet scholen worden beschouwd de instellingen die zonder overheidsbemoeienis inzake doelstellingen en middelen minimaal een van de volgende cursussen aanbieden: klassiek ballet, jazzdance/-ballet, moderne dans, dansexpressie, volksdans, flamenco/Spaanse dans, tapdans, algemene dansvorming en kinderdans. Het precieze aantal particuliere dans-/balletscholen is niet bekend. Er zijn ruim 400 officieel geregistreerde scholen, maar het totale aantal zou het dubbele zijn. Er is sprake van een aanzienlijk verloop onder de instellingen. Verreweg de meeste scholen zijn eenmanszaken en ruim driekwart heeft de beschikking over één dansstudio. In de gehele branche zijn, inclusief de dansschoolhouders, ongeveer 1100-1200 docenten werkzaam. "Wanneer ervan wordt uitgegaan dat een docent een volledige formatieplaats inneemt als hij of zij 26 lessen lesgeeft, kan worden gesteld dat de branche ongeveer 350 formatieplaatsen telt"(p. 12). Het opleidingsniveau van de docenten is volgens het onderzoek hoog: 85% van het docentenbestand is gediplomeerd. Het aantal cursisten van particuliere scholen wordt geschat op 80.000, tegen 35.000 balletleerlingen bij instellingen voor kunsteducatie. Bijna 60% van de cursisten in de particuliere sector is jonger dan 18 jaar. De dansvormen klassiek ballet (32%) en jazzdance (27%) zijn het meest in trek, gevolgd door de conditie-, fitness- en callaneticslessen (17%). Voor de andere dansvormen, o.a. moderne dans is de belangstelling gering.

AUTEUR(S): CBS & VKV
TITEL: Kunstzinnige vorming 1995
ANNOTATIE: CBS, Voorburg/Heerlen, 1997

In 1995 werden door 250 instellingen voor kunstzinnige vorming cursussen verzorgd. Van de 262 instellingen zijn 140 muziekscholen, 63 creativiteitscentra en 47 gemengde instellingen. Het totale aantal mensjaren personeel bedraagt 4276, waarvan 3003 mensjaren onderwijzend personeel, 128 mensjaren steunfunctie kunstzinnige vorming (ondersteuning van het onderwijs) en 1144 mensjaren onderwijs-ondersteunend (directie, staf, administratie, beheer en overig). Bij onderwijzend personeel en steunfunctie gaat het om kunstenaar docenten. Bij het onderwijs-ondersteunend personeel zal het in meerderheid niet om kunstenaars en kunstvakopgeleiden gaan. Het aantal inschrijvingen bij muziekscholen en creativiteitscentra bedroeg 380.000.

AUTEUR(S): Haan, J. de, en Knulst, W.
TITEL: De kunstzinnige burger wordt ouder
ANNOTATIE: Katernen Kunsteducatie, LOKV, Utrecht, 1998

Vervolg op het rapport 'De kunstzinnige burger' (van Beek en Knulst, zie boven). Studie toont aan dat sinds het begin van de jaren negentig het aandeel senioren in de actieve cultuurparticipatie (zelf musiceren, schilderen, toneel spelen etc.) groeit. In de leeftijd 16-35 is sprake van een teruggang. De totale groep actieven is stabiel gebleven, maar de participatie aan cursussen is in het algemeen toegenomen. Bij de erkende instellingen (muziekscholen en creativiteitscentra) is de deelname in de jaren negentig niet gegroeid.

AUTEUR(S): Haanstra, F.
TITEL: Het derde milieu, In: Cultuurdeelname in de levensloop
ANNOTATIE: Katernen Kunsteducatie, LOKV, Utrecht, 1996

Overzicht van de buitenschoolse kunsteducatie: de muziekscholen en creativiteitscentra, het vormings- en ontwikkelingswerk, de particuliere markt en de amateurkunst. Het aantal inschrijvingen bij muziekscholen en creativiteitscentra bedroeg in 1995 380.000. Dat betekent dat ca. 2 tot 3% van de bevolking van 6 jaar en ouder jaarlijks van zo'n instelling gebruik maakt. Uit SCP gegevens blijkt dat ca. 11% van de bevolking buiten het onderwijs lessen volgt op het gebied van kunstzinnige activiteiten. Naast elke leerling/cursist van een muziekschool of creativiteitscentrum zijn er dus nog bijna drie die elders lessen volgen. Het vormings- en ontwikkelingswerk betreft activiteiten op volkshogescholen en vormingscentra, plaatselijk vormings- en ontwikkelingswerk en sociaal-cultureel werk. Van de 1603 instellingen die zich in 1993 met het organiseren van sociaal-culturele activiteiten bezig hielden (zoals club- en buurthuizen en gemeenschapshuizen), vervulden 1037 een functie op het gebied van cultuur/creativiteit. Deze functie wordt volgens het zogeheten 'Gemeentelijk Functioneel Ontwerp Sociaal Cultureel Werk' omschreven als "Het bevorderen van deelneming van individuen en/of groepen aan cultuuruitingen, gericht op creatieve ontplooiing, niet-professionele kunstbeoefening en/of kunstbeleving. Situaties: volksdansclub, cursus klassiek ballet, toneeluitvoering" (CBS, 1994, p.17). Over aantallen docenten en deelnemers aan de culturele/creatieve activiteiten zijn geen precieze gegevens bekend. Voor een deel zal het bij docenten gaan om vrijwilligers. Deels gaat het om kunstenaars en kunstenaar-docenten die als freelancers een cursus of activiteit begeleiden.

Er zijn 120 volksuniversiteiten met 7.000 docenten en 300.000 inschrijvingen. Volksuniversiteiten kunnen worden omschreven als organisaties die zich bezighouden met het samenstellen van cursussen gericht op algemene vorming, scholing en ontwikkeling. Naar schatting schrijven zich jaarlijks 75.000 tot 100.000 personen in voor kunst, cultuur en creativiteit. Een onbekend deel hiervan betreft lezingen kunstgeschiedenis en kunstbeschuwing

Het aandeel van de particuliere, commerciële sector van de buitenschoolse kunsteducatie ten opzichte van de gesubsidieerde instellingen voor kunsteducatie en het sociaal-cultureel werk laat zich moeilijk kwantificeren. Uit SEO cijfers blijkt dat circa 14% van alle beeldende kunstenaars wel eens les geeft in eigen atelier aan privé- leerlingen, in buurthuizen of bij amateurverenigingen (Meulenbeek et al., 1997)

Door de VKV (Bakker, 1993) is een poging gedaan om voor muziek de omvang van het particuliere lescircuit vast te stellen. Hij komt tot een schatting van 7.000 docenten die muzieklessen geven in het buitenschoolse circuit. Bij particuliere dans-/balletscholen zijn ongeveer 1100-1200 docenten werkzaam (Buys, 1995).

Van de Nederlandse bevolking was in 1991 13% lid van een vereniging, club, gezelschap of organisatie voor amateurkunst. Over het aantal docenten dat les geeft aan amateurs in verenigingsverband zijn geen nauwkeurige schattingen bekend (Kooyman en Disch, 1991).

AUTEUR(S): Haanstra, F.

TITEL: Onderwijsvernieuwing in de kunstvakken.

ANNOTATIE: SCO-Kohnstamm Instituut, rapport 486, Amsterdam, 1997

Problemanalyse van de vernieuwing in de kunstvakken in het voortgezet onderwijs op basis van documenten en gesprekken met deskundigen. De analyse betreft de Basisvorming, het Leerwegenstelsel voor vbo en mavo, en de Tweede Fase voor havo en vwo. In 1993 is de Basisvorming ingevoerd: een pakket van 15 verplichte vakken voor alle 12 tot 15 jarigen. De invoering betekende voor de kunstvakken dat het verplichte aanbod van drie vakken (muziek, handvaardigheid en tekenen) werd teruggebracht tot twee vakken. Een school moet twee kunstvakken kiezen uit dans, drama, muziek of een van de beeldende vakken. De meeste scholen hebben voor een traditionele combinatie van muziek en een beeldend vak hebben gekozen. De rechtspositie van de zittende docenten speelt hierbij een belangrijke rol. Dans werd in de eerste jaren van de basisvorming door 1% van de scholen aangeboden (10 tot 15 scholen) terwijl dat voor drama op 5% lag. Het percentage scholen dat drama aanbiedt stijgt langzaam. Door de keuze voor één beeldend vak of voor een geïntegreerd vak beeldende vorming lijkt voor docenten in de beeldende vakken de basisvorming enige vermindering van werkgelegenheid te betekenen.

In het schooljaar 1997/1998 wordt op een deel van de scholen voor havo en vwo de Tweede Fase ingevoerd. De rest volgt een jaar later. In een voor alle leerlingen verplicht deel worden enkele nieuwe vakken ingevoerd, waaronder 'Culturele en kunstzinnige vorming 1' (CKV1). De algemene doelstelling

van CKVI is dat de leerling "een gemotiveerde keuze leert maken voor voor hem betekenisvolle activiteiten op het gebied van kunst en cultuur", op grond van ervaring met deelname aan culturele activiteiten en kennis van kunst en cultuur. CKV1 moet gegeven worden door een "multidisciplinair team van deskundige docenten". Er worden drie CKV1-functies onderscheiden: de kunstcoördinator die beschikt over de "integrale bevoegdheid, kwaliteiten en know-how"; vakdocenten die vanuit een vakgebied een bijdrage leveren aan het CKV1 programma; kunstmentoren gericht op het begeleiden van met name de culturele en praktische activiteiten van de leerlingen. Docenten die een eerstegraads bevoegdheid hebben in een kunstvak, in Nederlands of in één van de moderne vreemde talen worden bevoegd voor de laatste twee functies voor CKV1. Voor de functie van kunstcoördinator moet door omscholing een onderwijsbevoegdheid worden behaald. Afhankelijk van de schoolgrootte krijgt een school 1 à 2 kunstcoördinatoren. In totaal 700 leraren zullen omgeschoold worden.

In plaats van de huidige vrije pakketkeuze moeten leerlingen na de basisvorming kiezen uit vier profielen. Het 'alfa-profiel' Cultuur en Maatschappij heeft als één van de kernvakken CKV2,3. Het vak omvat een algemene theorie (cultuurhistorisch van aard) en vaktheorie en vakpraktijk op het gebied van hetzij dans, drama, muziek of beeldende vormgeving. Voor de invoering van de Tweede Fase deed ongeveer 14% van de leerlingen examen in muziek of een beeldend vak. Dat aantal zal verdubbelen, omdat alle leerlingen die het profiel Cultuur en Maatschappij kiezen eindexamen in CKV2,3 doen, en naar verwachting zal circa 30% van de leerlingen dat profiel kiezen.

Al met al lijkt de Tweede Fase enige uitbreiding van de werkgelegenheid te betekenen voor docenten in de kunstvakken. Daartegenover staat dat het in 1999 in te voeren Leerwegenstelsel in mavo en vbo juist een vermindering van de werkgelegenheid kan betekenen. Het Leerwegenstelsel behelst een keuze voor een theoretische, een gemengde en een beroepsgerichte leerweg. De beroepsgerichte leerweg in het toekomstige vbo/mavo kent geen examenmogelijkheid in een kunstvak. Deze leerweg zal naar verwachting de leerweg zijn voor de meeste huidige vbo leerlingen. Dit betekent een breuk met de huidige situatie van het gezamenlijke examenprogramma vbo/mavo. Nu doen met name in het voormalige lhno veel leerlingen (ongeveer 30%) eindexamen in een kunstvak (hoofdzakelijk een beeldend vak). De theoretische en gemengde leerweg zullen wel examenmogelijkheden kennen. Behalve in een beeldend vak en muziek zal dan ook de mogelijkheid van examen in dans en drama in principe tot de mogelijkheden behoren. Aanvankelijk zou voor vbo/mavo niet een met CKV1 vergelijkbaar vak worden ingevoerd, maar ook voor deze schooltypen komt er een algemeen verplicht vak dat in directe zin gericht is op de cultuurdeelname. De omvang van dit vak is echter zeer beperkt.

AUTEUR(S): Hoorn, van M., F. Haanstra, en B. de Groot
TITEL: Inventarisatie onderzoek Cultuur en school, deel 1: Aanbod Cultuureducatie
ANNOTATIE: LOKV, Utrecht, 1998

Inventarisatie van aanbod van cultuurproducten (voorstellingen, concerten, tentoonstellingen etc.) aan het basis en voortgezet onderwijs. Het rapport constateert een vergroting en verbreding van het aanbod in de periode 1993-1996.

AUTEUR(S): Hoorn, van M., F. Haanstra, en B. de Groot
TITEL: Inventarisatie onderzoek Cultuur en school, deel 2: Cultuureducatie op basisscholen en scholen voor voortgezet onderwijs
ANNOTATIE: LOKV, Utrecht, 1998

Landelijke inventarisatie van kunstvakken in het onderwijs, met name van de samenwerkingsactiviteiten tussen scholen en culturele instellingen. In de steekproef zijn grote steden oververtegenwoordigd. In de studie wordt geconcludeerd dat op ongeveer de helft van de 7400 basisscholen een vakdocent voor een kunstvak werkzaam is. In de basisvorming in het voortgezet onderwijs wint het vak drama langzaam terrein.

AUTEUR(S): Kooyman, R. en F. Disch
TITEL: Amateurkunst: Sleutel voor lokaal kunstbeleid
ANNOTATIE: LOKV/ AK Platform, Utrecht, 1991

Bevat onder meer een overzicht van de georganiseerde amateurkunst, dat deels op NSS cijfers is gebaseerd (NSS, 1988). Naar schatting zijn er 23.000 organisaties met ruim 1.000.000 mensen die in verenigingsverband actief zijn. Van oudsher heeft de amateurkunst een eigen scholingscircuit. Met name de korenwereld, de drum-en showbandsector, het amateurtheater, de amateurdans en de audio-visuele sector hebben eigen opleidings- en (na)scholingsvoorzieningen, zowel voor de amateurs zelf als voor het 'middenkader' (dirigenten, regisseurs, e.d.). Instellingen voor kunsteducatie voorzien maar voor een deel in de scholingsbehoefte van de amateurs. Deels zullen eigen leden en deels zullen kunstenaars op freelance basis de scholing van georganiseerde amateurs verzorgen.

AUTEUR(S): Oostwoud Wijdenes, J. en F. Haanstra
TITEL: Vervolgonderzoek premiereregeling
ANNOTATIE: SCO-Kohnstamm Instituut/LOKV, Amsterdam, 1998

Bevat onder meer gegevens van een landelijke enquête onder basisscholen waaruit blijkt dat ruim een derde gebruik maakt van vakdocenten op het gebied van kunst (met name handenarbeid en muziek)

AUTEUR(S): Voogt, J.
TITEL: Van uur tot uur: Lessentabellen in de basisvorming
ANNOTATIE: Inforeeks basisvorming nr.13, Proces Management Basisvorming (PMB), Utrecht, 1995

Enquête in het voortgezet onderwijs naar lestabellen in de basisvorming, waaronder de kunstvakken.

B Beschouwingen arbeidsmarkt

Hieronder komen alle *beschouwingen* over de kunstarbeidsmarkt als overkoepelend begrip voor de relaties tussen kunstproducenten, kunstconsumenten en kunstvakonderwijs, in alle facetten aan de orde. Onder beschouwingen verstaan we publikaties die in hoofdzaak kwalitatieve informatie bevatten. Het zijn geen publikaties over oorspronkelijk (eigen) onderzoek. Als er gebruik gemaakt wordt van kwantitatieve gegevens is daarover eerder door anderen gerapporteerd. De categorie is van belang omdat hierin mogelijke determinanten, mechanismen, omstandigheden, actoren en trends te vinden zijn die van invloed zijn op de interactie tussen kunstvakonderwijs en kunstberoepspraktijk. Voor een deel betreffen de beschouwingen de gevolgen van (nieuwe) overheidsmaatregelen.

B23, theater en muziek

AUTEUR(S): Ijdens, T.
TITEL: Het functioneren van de arbeidsmarkt in de culturele sector: verslag van een verkennend onderzoek
ANNOTATIE: Erasmus Centrum voor Kunst- en Cultuurwetenschappen, in opdracht van Centraal Bureau Arbeidsvoorziening, Arbeidsvoorzieningenreeks 4, Rijswijk, 1992

Inventarisatie van de factoren die van invloed zijn op de arbeidsmarktpositie van artiesten en musici, en analyse van de knelpunten die een goed functioneren van die arbeidsmarkt belemmeren. De onderzoekers zien een oplossing in het invoeren van een vergunningenplicht voor bemiddelende instanties, zoals theater- of evenementenbureaus, impresariaten en boekingskantoren.

B1, beeldend

AUTEUR(S): Spaaks, A.
TITEL: De taal van de kunstenaar
ANNOTATIE: Boekmancahier 2(1990)3(mrt.40-51)

Dankzij de Beeldende Kunstenaarsregeling (BKR) konden beeldende kunstenaars min of meer onafhankelijk van de markt opereren. Sinds de afschaffing van de BKR dicteert de kunstmarkt de eisen die aan de beroepsuitoefening van beeldende kunstenaars worden gesteld. Aan de hand van verschillende rolopvattingen van het kunstenaarschap wordt nagegaan welke concessies beeldende kunstenaars in dit verband hebben moeten doen.

AUTEUR(S): Raad voor de Kunst
TITEL: Advies beroepskostenvoorzieningen
ANNOTATIE: Informatiebulletin Raad voor de Kunst 21(1990)3(65-66)

Advies van 15 mei 1990 over het voorstel van het Platformoverleg BK en het Voorzieningsfonds voor kunstenaars (VvK) voor een landelijke regeling beroepskostenvoorziening voor beeldende kunstenaars. De Raad voor de Kunst acht een structurele verhoging van het budget voor de beroepskostenvergoedingen tot 9 miljoen gulden jaarlijks gewenst. Kanttekeningen worden geplaatst bij de inhoudelijke en organisatorische aspecten van het voorstel.

AUTEUR(S): Stichting BK-informatie
TITEL: Subsidie in verandering: beroepskostenvergoedingen in 1992
ANNOTATIE: BK-informatie 13(1991)8(13 dec. bijlage)

In 1992 veranderden de subsidieregelingen voor beroepskosten van beeldende kunstenaars. Dit artikel geeft een overzicht van de criteria die het Fonds voor beeldende kunsten, vormgeving en bouwkunst hanteerde bij de Regeling beroepskostenvergoedingen. Tevens wordt een overzicht gegeven van de beleidsplannen op het gebied van faciliteiten, die de twaalf provincies en vier grootste gemeenten voor 1992 opstelden.

AUTEUR(S): Stichting BK-informatie
TITEL: Advies over Tweede Fase kunstopleiding
ANNOTATIE: BK-informatie 14(1992)3(1mei,4-8)

Samenvatting van het advies van de commissie Tweede Fase autonome beeldende kunst aan de ministers van OCenW en van WVC. De kunsthogescholen waren het niet eens met het advies van de Raad voor de Kunst over de Tweede Fase opleiding. De Raad adviseerde werkplaatsachtige voorzieningen in het leven te roepen. Doelstellingen van onderwijs moeten niet vermengd worden met gewenste ontwikkelingen in de uitoefening van het beroep, luidde het oordeel van de HBO Raad. De commissie ziet de Tweede Fase als een verdieping en verbreding van de eerste fase en niet als een hiërarchische stapeling. Streng selectie is belangrijk.

AUTEUR(S): Hogenbirk, K.J.J.
TITEL: Niet sneller aan de bak met een beroepsorganisatie: jonge BNA-architecten presenteren zich
ANNOTATIE: Diurna 3(1994)8(11april)

Nog geen zes procent van de opdrachten van de gemeente Amsterdam wordt verstrekt aan jonge BNA-architecten. Het blijkt dat lid zijn van BNA nog geen enkele garantie voor werk biedt.

AUTEUR(S): Dobroschelski, M.
TITEL: L'art pour l'art: economische drijfveren voor de keuze van het kunstenaarsberoep en het aanbod van kunst
ANNOTATIE: Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen, 1994

Ondanks de niet bepaald rooskleurige vooruitzichten in economisch opzicht zijn er nog steeds mensen die ervoor kiezen beeldend kunstenaar te worden. Er lijkt geen economische theorie voorhanden die hier een verklaring voor kan geven. Door middel van een inkomenstheoretische onderbouwing, waarbij het inkomen gezien wordt als bestaande uit zowel materiële als immateriële zaken, poogt de auteur een verklaring te geven voor de beroepskeuze voor beeldend kunstenaar.

AUTEUR(S): Simons, R.
TITEL: De kunst van het te kleine publiek
ANNOTATIE: Intermediair 30(1994)3(21jan.36-37,39)

Analyse van de inkomenspositie van beeldende kunstenaars, tegen de achtergrond van de afnemende subsidies en de geringe afzetmogelijkheden van hun werk op de vrije markt.

AUTEUR(S): Linneman, F.
TITEL: Voor 'n appel & ei
ANNOTATIE: Beroepsvereniging van beeldend kunstenaars, Amsterdam, 1995

Reactie van de Beroepsvereniging van beeldende kunstenaars op drie in november 1994 verschenen onderzoeksrapporten: 'Kwaliteit en professionaliteit' (de Nooij en Ijdens, 1994), 'Subsidies, opdrachten en aankopen' (Vinken en van Dun, 1994), en 'De financiële positie van beeldende kunstenaars' (Brouwer et al, 1994). De drie rapporten maken het volgens de Beroepsvereniging mogelijk het landschap van de beeldende kunst in kaart te brengen. De vraag of het beeldend kunstbeleid van het Ministerie van WVC de beeldende kunsten al dan niet bevordert heeft (in kwalitatieve zin), wordt echter niet beantwoord.

AUTEUR(S): Leenders, J. van
TITEL: Musea in de economie: een paar reuzen en veel dwergen
ANNOTATIE: Museumvisie 20(1996)2(jun.38-41)

Ingegaan wordt op een aantal hoofdpunten van het rapport 'Musea in de economie', waarbij onder andere aandacht voor de inkomsten, werkgelegenheid en de uitgaven van musea.

B2, theater

AUTEUR(S): Nederlanden, F. der
TITEL: Hamlet in de bijstand
ANNOTATIE: Het Parool, 28-11-1992

Resultaten van een onderzoek onder de lichte 1987 van de Amsterdamse Toneelschool naar hun positie op de arbeidsmarkt. Hoewel een groot aantal regelmatig zonder werk zit of wordt onderbetaald, zijn de meesten tevreden over hun beroep.

AUTEUR(S): Bauwens, D. et al.
TITEL: Huizen van kommer en kunst: De groei en werking van de kunstencentra
ANNOTATIE: Het Theaterfestival, 1992

Nota in opdracht van het Theaterfestival '92. Inventarisatie van basisdocumentatie over de kunstencentra: hun geschiedenis, hun artistieke werking, hun inkomsten en uitgaven en hun publieksbereik. De nota, geschreven in opdracht van het Theaterfestival, gaat over het Kaaitheater, Limelight, Monty, Nieuwpoorttheater, Stuc, Vooruit, De Werf, Beursschouwburg en de Singel. In de loop van de jaren tachtig verwees men naar deze centra als het alternatief circuit, de werkplaatsen of de kunstencentra.

AUTEUR(S): Hupperetz, K.
TITEL: Regie in het theater
ANNOTATIE: Skript (1997)4(mei 24-26)

Het fonds voor de podiumkunsten stelde voor het seizoen '97-'98 12 miljoen beschikbaar voor 100 theaterproducties. Er waren meer dan 300 aanvragen ter waarde van 40 miljoen. 'Het cruciale probleem van alle jonge theatermakers is het gebrek aan geld, aan subsidie, waardoor de kansen om bij gesubsidieerde gezelschappen aan de bak te komen, minimaal zijn.' Er wordt in de sector hard gewerkt zon-

der enige structurele basis. Er is in Nederland sprake van een overaanbod, van een sterke overlap in theatervormen. Het aanbod is groter dan de vraag. Er zijn nu eenmaal beperkte subsidiemogelijkheden. Meest verbazingwekkende is dat men ondanks de volstrekt ontoereikende financiële middelen toch doorgaat met theater maken.

B3, muziek

AUTEUR(S): Selie, M.

TITEL: Top-instituten en toeleveringsbedrijven: discussie tussen conservatorium en praktijk

ANNOTATIE: Diurna 6(1997)4(febr.10-11)

Het contactorgaan Nederlandse orkesten heeft samen met de raad voor de kunst onderzoek gedaan naar de herkomst van jonge orkestmusici (klassieke muziek). Een kwart is afgestudeerd aan een buitenlands conservatorium, 26 % heeft gestudeerd in Amsterdam, 19 % in Den Haag en 18% in Utrecht. CNO wil dat er minder conservatoria komen: een concentratie op 4 plaatsen.

Een opvallend citaat: 'De theoretische en culturele kennis van studenten hoeft namelijk niets te zeggen over hun prestaties als musicus. De beste musici blijken vaak weinig interesse te hebben voor de dingen die niet direct met het musiceren zelf te maken hebben. Maar vanuit hun muzikale instinct spelen ze de sterren van de hemel'.

AUTEUR(S): Buiren, K.H.S., B.M.S. van Praag, en C.E. Zijderveld

TITEL: Inspelen op de markt van strijkinstrumenten

ANNOTATIE: SEO/Stichting Nationaal Muziekinstrumenten Fonds, Amsterdam, 1998

De Stichting voor Economisch Onderzoek (SEO) heeft in opdracht van het Nationaal Muziekinstrumenten Fonds de markt van strijkinstrumenten onderzocht. De professionele strijkers die op zoek zijn naar een nieuw instrument, geven allen aan in staat te zijn een nieuw instrument te kunnen kopen. Van de conservatoriumstudenten die actief op zoek zijn, zegt ongeveer een derde niet de (financiële) mogelijkheid te hebben om in hun behoefte te voorzien. Bouwers en handelaren menen dat de inkomens en de financieringsmogelijkheden voor musici in het buitenland (bijvoorbeeld Duitsland en de Verenigde Staten) gunstiger zijn dan in Nederland.

C Inkomenspositie

De volgende studies uit de jaren negentig bevatten informatie over de inkomenspositie van kunstenaars:

C1, beeldend

beeldend kunstenaars

AUTEUR(S): Booij, H. en F. van Puffelen
TITEL: Omvang markt beeldende kunst in Nederland: mogelijkheden voor een periodieke meting

ANNOTATIE: SEO, Amsterdam, 1992

AUTEUR(S): Brouwer, E. en P. Hopstaken
TITEL: De financiële positie van beeldend kunstenaars
ANNOTATIE: SEO/OCenW, Rijswijk, 1994

AUTEUR(S): Hopstaken, P. en H. Meulenbeek
TITEL: De financiële positie van beeldend kunstenaars II
ANNOTATIE: SEO/OCenW, Rijswijk, 1996

AUTEUR(S): Meulenbeek, H., et al.
TITEL: De financiële positie van beeldend kunstenaars 1993-1995
ANNOTATIE: SEO/OCenW, Zoetermeer, 1997

AUTEUR(S): Meulenbeek, H. en T. Poot
TITEL: De markt en de financiële positie van beeldend kunstenaars 1996
ANNOTATIE: SEO/OCenW, Zoetermeer, 1998

Terugkerend onderzoek naar de omvang van de markt voor beeldende kunst en de sociaal-economische positie van beeldend kunstenaars (zie voor beschrijving §2.3).

AUTEUR(S): Nooy, W. de en T. Ijdens
TITEL: Evaluatie-onderzoek Fonds voor beeldende kunsten, vormgeving en bouwkunst
ANNOTATIE: Erasmus centrum voor kunst- en cultuurwetenschappen, Rotterdam, 1994

Het Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst voert sinds 1988 twee regelingen uit die ten doel hebben de artistieke en professionele ontwikkeling van beeldend kunstenaars, vormgevers en architecten te bevorderen: de Regeling Individuele Subsidies (voor alle drie de disciplines), en de Regeling Beroepskostenvergoedingen (alleen voor beeldend kunstenaars). Met ingang van 1994 werd de laatste regeling opgeheven en vervangen door de nieuwe Regeling Basisstipendia. Het Erasmus Centrum voor Kunst- en Cultuurwetenschappen heeft op verzoek van het Ministerie van WVC onderzoek verricht ten behoeve van de evaluatie van het Fonds. Het blijkt dat de verschillen in inkomenspositie tussen kunstenaars die meteen na hun opleiding een startstipendium ontvangen en degenen die zonder stipendium starten, vijf tot zeven jaar nadien gering zullen zijn. Het is niet reëel om te verwachten dat veel beginnende kunstenaars - startstipendium of niet - op betrekkelijk korte termijn geheel zelfstandig, zonder subsidies, vergoedingen of sociale uitkeringen in hun levensonderhoud kunnen voorzien.

AUTEUR(S): Rengers, M.
TITEL: Beroepspraktijk, inkomsten en kosten: het functioneren van de beeldende kunstenaars aangesloten bij de Kunstenbond FNV
ANNOTATIE: Wetenschapswinkel Universiteit van Amsterdam, 1994

Een sterke stijging van het ledenaantal van de Vakgroep Beeldend was voor de Kunstenbond aanleiding om de marktgerichte activiteiten en daarmee samenhangende inkomsten en kosten van haar leden uitgebreid te laten onderzoeken. Van de ruim 2.200 leden stuurden 980 leden de vragenlijst terug (44%). De kosten en inkomsten in 1992 werden als uitgangspunt genomen. De inkomsten bedroegen in dat jaar gemiddeld 11.209 gulden. De gemiddelde kosten waren in 1992 10.255 gulden. De spreiding van de kosten bleek kleiner dan de spreiding van de inkomsten. Tussen de 20% en 30% van de leden had in 1992 meer inkomsten uit kunstenaarschap dan kosten. Naast de direct met het kunstenaarschap samenhangende inkomsten had 41% van de leden inkomsten die indirect samenhangen met het kunstenaarschap, zoals lesgeven en advieswerk. Ongeveer 46% van de leden had alleen een (bijstands)uitkering, 17% was gedeeltelijk aangewezen op een uitkering en 37% had andere inkomstenbronnen, zoals een bijbaan of het inkomen van de partner. Ruim 20% van de beeldende kunstenaars in Nederland was destijds aangesloten bij de Kunstenbond. Qua inkomsten besloegen zij slechts 15% van de totale markt voor beeldende kunst in Nederland.

AUTEUR(S): Reuver, E.
TITEL: Kunstenaars en de bijstand: het beleid achter de Regeling basisstipendia
ANNOTATIE: Doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam, 1994

In juni 1993 besloot de Tweede Kamer tot het invoeren van de Regeling basisstipendia, om te voorkomen dat circa 1226 beeldende kunstenaars (langer) gebruik zouden moeten maken van de sociale bijstand. De regeling was nodig om een concreet beleidsprobleem - twee conflicterende regelingen binnen het beleid van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en het beleid van het Ministerie van WVC - op te lossen. Deze studie toont aan dat de nieuwe beleidsmaatregel een oplossing biedt voor het concrete beleidsprobleem, maar géén structurele oplossing biedt voor het achterliggende probleem van kunstenaars en de bijstand.

AUTEUR(S): Swinkels, P., et al.
TITEL: Fonds voor beeldende kunsten, vormgeving en bouwkunst: evaluatie basisstipendia-regeling
ANNOTATIE: Motivaction, Amsterdam, 1994

Door middel van een schriftelijke enquête is onderzocht waarom van de basisstipendiumregeling gebruik gemaakt wordt en wat de aanvragers van het al dan niet toekennen van de regeling verwachten. Meer dan driekwart van de circa 600 respondenten motiveert de aanvraag met de mededeling financiële ondersteuning nodig te hebben om de beroepsuitoefening voort te kunnen zetten. Bijna de helft van de respondenten ziet de basisstipendiumregeling als mogelijkheid om zelfstandig te worden en niet meer afhankelijk te zijn van een bijstandsuitkering. Van de respondenten geeft bijna tweederde te kennen inkomsten te hebben uit de verkoop van eigen werk. Een even groot deel echter, zegt inkom-

sten te hebben uit een (aanvullende) bijstandsuitkering. Van de uitkeringsgerechtigden had bijna vier-vijfde deel een volledige bijstandsuitkering.

AUTEUR(S): Genevace, F.
TITEL: Is er toekomst voor jonge kunstenaars?
ANNOTATIE: Uitleg 11(1995)14(24mei, 28-29)

Een beeldend kunstenaar verdient gemiddeld slechts 61 gulden bruto per maand met de uitoefening van zijn beroep. De basisvoorziening, zoals voorgesteld in de nieuwe Wet inkomensvoorziening kunstenaars (Wik), biedt volgens deze auteur onvoldoende mogelijkheden ter verbetering van de situatie.

AUTEUR(S): Rengers, M.
TITEL: Kunst en werk: beeldende kunstenaars en de arbeidsmarkt
ANNOTATIE: Doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam, 1996

In deze afstudeerscriptie wordt onderzocht in hoeverre de economische theorie geschikt is om de arbeidsmarkt en de loopbanen van beeldend kunstenaars te beschrijven en te analyseren. Over het algemeen blijkt de theorie wel degelijk op te gaan, gegeven de keuze voor het kunstenaarschap. Het is qua te verwachten rendement buitengewoon onaantrekkelijk om een kunstopleiding te volgen. Cijfers over inkomsten zijn afkomstig uit onderzoek van de SEO (zie §2.3) en uit de HBO-monitor.

AUTEUR(S): Swinkels, P., et al.
TITEL: Fonds voor beeldende kunsten, vormgeving en bouwkunst: congres 'Nu U'
ANNOTATIE: Motivaction, Amsterdam, 1996

Ruim 2600 beeldend kunstenaars, waaronder ruim 100 studenten, hebben meegewerkt aan een enquête over beroepsverwachtingen. Aan de orde kwamen onderwerpen als: opleiding, inkomen, motivatie, exposities, en verkoop. Studenten hebben een positiever beeld dan kunstenaars die al een tijd in het vak zitten. Ondanks het feit dat de beroepspraktijk niet aan de verwachtingen voldoet, is bijna driekwart van de kunstenaars over het algemeen tevreden met het beroep. Een vijfde van de kunstenaars kan leven van de verkoop van eigen werk en overige inkomsten, ruim tweederde kan dit niet. Het aantal jaren beroepsuitoefening is positief gerelateerd aan het percentage dat van de beroepsuitoefening kan leven.

AUTEUR(S): Dun, L. van, et al.
TITEL: Ex-BKR-kunstenaars in het rijksircuit: Een vergelijkend onderzoek naar erkenning en inkomstenvorming
ANNOTATIE: IVA/OCenW, Zoetermeer, 1997

Uit dit onderzoek blijkt dat weliswaar een fors deel van de ex-BKR-kunstenaars buiten het rijksircuit staat, maar dat de ex-BKR-kunstenaars die aansluiting hebben pogen te vinden bij het nieuwe rijksircuit van beeldend kunstbeleid, een sterkere positie hebben dan de kunstenaars die nooit in de BKR hebben gezeten. Zij halen dan ook hogere inkomsten uit het rijksircuit. Het zijn vooral de relatief jonge generaties ex-BKR-kunstenaars die zich in alle opzichten positief onderscheiden van jongere niet-

BKR kunstenaars. Onder de oudere generaties is een BKR verleden nauwelijks aanleiding tot verschillen. Zij staan qua mate van erkenning en inkomensvorming sowieso bovenaan de ladder.

AUTEUR(S): Vinken, H. en L. van Dun
TITEL: Beeldend Kunstbeleid OCenW: Subsidies, opdrachten en aankopen 1990-1993
ANNOTATIE: IVA/OCenW, Zoetermeer, 1997

Dit is het derde kwantitatieve overzicht van het beeldend kunstbeleid van de Rijksoverheid. Het overzicht is gebaseerd op het kunstenaarsbestand dat het IVA reeds enkele jaren in opdracht van de Afdeling Beeldende Kunsten, Bouwkunst en Vormgeving van het Ministerie van OCenW in beheer heeft. Elk jaar worden aan het bestand nieuwe gegevens over beeldende kunstenaars toegevoegd. Deze keer zijn het de gegevens over het jaar 1993. De gegevens hebben betrekking op zeven beleidsinstrumenten van de Rijksoverheid, op te delen naar subsidies, opdrachten en aankopen. In 1993 hebben 2202 kunstenaars met succes een beroep gedaan op de instrumenten. De overlap tussen de verschillende instrumenten is gering. Ten opzichte van 1992 zijn de inkomsten voor kunstenaars uit de landelijke instrumenten voor beeldend kunstbeleid met 5,5 miljoen gulden afgenomen, een daling van 20%. Gemiddeld is per kunstenaar 12.409 gulden verdiend. Amsterdammers (in 1993 woont 35% van alle kunstenaars hier) hebben een groter aandeel in de totale inkomsten en komen duidelijk vaker voor de instrumenten in aanmerking dan men zou verwachten op basis van hun aandeel in het totaal aantal kunstenaars. Kunstenaars uit de stad Utrecht scoren duidelijk minder sterk dan men op basis van hun aandeel zou verwachten.

AUTEUR(S): Stichting BK-informatie
TITEL: Top of flop: vier jaar kans op ontwikkeling? Wik per 1 oktober van kracht
ANNOTATIE: BK-info 20(1998)1(30jan2-5)

Bij het verschijnen van dit artikel zag het er nog naar uit dat de Wet inkomensvoorziening kunstenaars (Wik) per 1 oktober 1998 werkelijkheid zou worden. In het artikel staan een aantal bijdragen vanuit de beroepsgroep, die inzicht geven in wat de gemoederen bezighoudt. In een brief van de beroepsorganisaties aan de Eerste Kamer staat bijvoorbeeld: "De Wik schiet ons inziens fundamenteel tekort. Eigenlijk is het ook vreemd dat een deel van de bevolking, de kunstenaars, op een lager bestaansminimum wordt gezet. Bovendien zal de Wik veel kunstenaars weinig of geen soelaas bieden, omdat ook in vier jaar tijd niet iedereen voldoende omzet kan halen om daaruit een 'normaal' inkomen over te houden."

fotografen

AUTEUR(S): Hopstaken, P., et al.
TITEL: Fotografen in Nederland 1: de sociaal-economische positie van fotografen belicht
ANNOTATIE: SEO/OCenW, Rijswijk, 1996

Slechts 25% van de 6.000 fotografen in Nederland is lid van een vereniging. Daardoor is weinig bekend over een relatief groot deel van de fotografen in Nederland. De resultaten hebben dan ook niet zonder meer betrekking op de totale populatie fotografen in Nederland. Hier volgen enkele van de belangrijkste resultaten: De meeste fotografen zijn 'eigen baas'. In totaal 92% werkt freelance of heeft een eigen

bedrijf. In 1994 kwam de omzet komt voor de meeste fotografen (92%) uit opdrachten. Van de fotografen ontving 8% een subsidie of stipendium als beeldend kunstenaar, 21% haalde inkomsten uit lesgeven en 18% uit een uitkering. In 1994 leverde de totale omzet minus de uitgaven voor 16% van de fotografen een negatief saldo op; 21% hield per saldo meer dan f50.000 over. Een kleine groep (9%) had in 1994 een negatief saldo van totale omzet uit fotografie en overige inkomsten minus de uitgaven; 8% hield meer dan f80.000 over. Kunstfotografen hebben duidelijk een lagere gemiddelde omzet uit fotografie dan andere groepen fotografen. Fotografen georiënteerd op kunst houden zo'n f17.000 per jaar over, beduiden minder dan vooral fotojournalisten (f54.000).

AUTEUR(S): Vinken, H. en L. van Dun
TITEL: Fotografen in Nederland 2: erkenning en inkomensvorming van fotografen via het beeldend kunstbeleid van het Rijk
ANNOTATIE: IVA/OCenW, Rijswijk, 1996

Verslag van een onderzoek met onder meer de volgende uitkomsten: De positie van fotografen in het rijksircuit van instrumenten van beeldend kunstbeleid wijkt af van die van ongebonden fotografen: van de 754 fotografen in het rijksircuit heeft 43% minstens eenmaal een subsidie, opdracht of aankoop gehad, van de bijna 8300 overige fotografen was dit 53%. Fotografen hebben in de periode 1989-1992 met 12,3 miljoen gulden 9% van alle honoraria in het rijksircuit verdiend. In deze periode hadden zij een gemiddeld inkomen dat met 38.000 gulden bijna 10.000 gulden hoger was dan dat van fotografen buiten het circuit.

ontwerpers

AUTEUR(S): Puffelen, F. van en B. Schumacher
TITEL: Ontwerpers, ontwerp bureaus en hun opdrachtgevers
ANNOTATIE: SEO, Amsterdam, 1991

Resultaten van een in 1990 gehouden enquête onder 100 ontwerpers en ontwerp bureaus. Hoewel het onderzoek enigszins gedateerd is en weinig of geen cijfers bevat, noemen we een enkel resultaat: Bureaus groeien sterker in opdrachtinkomen dan zelfstandige ontwerpers. Het gemiddeld opdrachtinkomen per medewerker ligt bij ontwerp bureaus aanzienlijk hoger dan bij zelfstandige ontwerpers. Van de laatste groep haalt 40% zelfs maar een marginaal inkomen uit ontwerpen in opdracht. Zie ook van der Zeijden (1995), onder A1.

filmers

AUTEUR(S): Raad voor de Kunst
TITEL: Uitkeringen voor filmers
ANNOTATIE: Raad voor de Kunst, Den Haag, 1994

Uit een door de Raad voor de Kunst gehouden enquête onder de bij de erkende filmorganisaties aangesloten leden blijkt dat 29% uitsluitend in de sector (vrije) film werkt en 26% uitsluitend voor televisie. Slechts 10% verdient zijn of haar brood geheel en al met het maken van opdrachtfilms en commercials en 35% blijkt de werkzaamheden over meerdere markten te verdelen. De werkloosheid is het

grootst bij hen die zich alleen op de vrije film concentreren (75% heeft ooit een uitkering genoten) en het laagst bij filmers die commercials en opdrachtfilms maken, hoewel ook daar 55% te kennen geeft ooit een uitkering nodig te hebben gehad.

C2, theater

AUTEUR(S): Mol, D.

TITEL: Dansen voor je leven: Een vergelijkend onderzoek naar de arbeidsvoorwaarden van dansers in de structureel en meerjarig gesubsidieerde dansgezelschappen in Nederland

ANNOTATIE: Directie Overleg Dansgezelschappen (DOD), Rotterdam, 1991

Het Directie Overleg Dansgezelschappen, het Nederlands Dans Theater en het Nederlands Instituut voor de Dans hebben in 1990 gezamenlijk opdracht gegeven tot een vergelijkend onderzoek naar de arbeidsvoorwaarden van dansers. De actuele aanleiding voor de onderzoekopdracht was het vermoeden van achterstand (en de daarover ontstane onrust in de danssector) in de honorering van dansers, zowel in vergelijking met collegae in andere Nederlandse podiumkunstbedrijven, als in vergelijking met buitenlandse dansgezelschappen.

In het onderzoek worden de Nederlandse referentiegroepen gevormd door twee andere groepen podiumkunstenaars (toneelspelers en orkestmusici) en twee andere beroepsgroepen met een dansvakopleiding (docenten vakopleiding en docenten kunstzinnige vorming). Als buitenlandse referentiegroepen zijn dansers in grote en kleine dansgezelschappen in Engeland, Duitsland, Frankrijk, Denemarken en Zweden gekozen.

Uit het onderzoek is gebleken dat het salaris van dansers in de structureel en meerjarig gesubsidieerde dansgezelschappen in Nederland gemiddeld 43% lager is dan van andere Nederlandse podiumkunstenaars en dansdocenten. In de topklasse zijn de onderlinge verschillen het grootst: docenten kunstzinnige vorming verdienen gemiddeld ongeveer evenveel als dansers, terwijl acteurs tot 80% meer verdienen. Docenten vakopleiding scoren over de hele breedte duidelijk beter. De onderlinge vergelijking is gebaseerd op de arbeidsvoorwaarden. Zo zijn bijvoorbeeld de topinkomens bij de musici (concertmeesters e.d.) niet in het onderzoek meegenomen, omdat ze buiten de CAO vallen.

Het salaris van dansers in Nederlandse gezelschappen is gemiddeld 33% lager dan van dansers in buitenlandse gezelschappen. De grootste gemiddelde achterstand is geconstateerd bij de top: 50%. De onderlinge verschillen zijn groot, ook binnen landen. De dansers in grote gezelschappen verdienen gemiddeld veel meer dan hun collega's in kleinere, veelal moderne dansgezelschappen. Slechts zijdelings komt ter sprake dat dit in Nederland eveneens het geval is. Er wordt geen vergelijking gemaakt tussen Nederland en het buitenland voor kleine en grote gezelschappen afzonderlijk.

Er zijn voor dansers in Nederland weinig vergoedingen en toelagen in regelingen vastgelegd. Dat betreft zowel beroepsgebonden, als niet-beroepsgebonden vergoedingen en toelagen. Wanneer Neder-

landse dansers wel vergoedingen of toelagen ontvangen, zijn deze laag, zeker naar buitenlandse maatstaven.

De werkweek van dansers is lang en overwerk wordt niet betaald. Een onregelmatig werkrooster maakt extra inkomsten uit nevenwerkzaamheden onmogelijk. Bovendien komt de korte carrière van dansers niet tot uiting in de hoogte van hun salariering. Sommige buitenlandse dansgezelschappen kennen een vervroegd pensioen als men stopt met dansen; de Nederlandse omscholingsregeling voor dansers verplicht tot een tweede carrière. De pensioenregeling voor de danssector is duur, in vergelijking met de Nederlandse referentiegroepen. Een wachtgeldregeling ontbreekt.

AUTEUR(S): Puffelen, F. van en B. Schumacher
TITEL: Omscholingsregeling dansers
ANNOTATIE: SEO, in opdracht van het Nederlands Instituut voor de Dans (NID), Amsterdam, 1992

Sinds 1986 bestaat er voor professionele dansers een zogenaamd Omscholingsfonds, dat hen financiële ondersteuning biedt bij het (noodgedwongen) beëindigen van hun dansloopbaan en een nieuwe start in de samenleving. Dit gebeurt veelal op relatief jonge leeftijd, vaak als zij begin 30 zijn. Dit onderzoek concentreert zich op de normen waaraan de dansers moeten voldoen om voor financiële ondersteuning in aanmerking te komen. De grote bottleneck van het onderzoek blijkt de data collectie te zijn. De onderzoekers raden het NID (inmiddels opgegaan in het Theater Instituut Nederland) aan een databank op te starten en te beheren.

AUTEUR(S): Attema, J.
TITEL: Lonen en werken van de acteur: een onderzoek naar de beroepsgroep en -praktijk van de professionele acteur
ANNOTATIE: Wetenschapswinkel Letteren, Utrecht, 1993

Als reactie op de constatering dat acteurs relatief weinig werk en inkomsten hebben, poogt dit onderzoek de vorm en omvang van de problemen in kaart te brengen, middels een enquête over het jaar 1991. Enkele van de resultaten: Een professionele acteur heeft gemiddeld circa 7 maanden per jaar werk. Ruim 4 maanden daarvan heeft de acteur betaald werk, ruim anderhalve maand onbetaald werk en circa 1 maand ander werk. De rest van het jaar is de acteur werkloos of doet werk dat niet de voorkeur heeft. De acteur verdiende in 1991 met acteren gemiddeld f17.000 à f25.000 bruto. Dit inkomen maakt 49% tot 59% uit van zijn bruto jaarinkomen. Van de respondenten had 37% een bruto jaarinkomen beneden het minimum loon. Het grootste deel (52%) van het inkomen dat als acteur verdiend wordt, wordt bij het toneel verdiend. De lonen zijn daar evenwel laag, mede doordat een deel van de werkzaamheden van de acteur niet betaald worden. Bij met name televisie, film en reclame wordt beter verdiend.

AUTEUR(S) Es, M. van
TITEL: Waar gaat het heen met de dans?
ANNOTATIE: Studiewerkstuk, Cultuur en Beleid, Amsterdam, 1993

De centrale vraag luidt: Hoe ziet de subsidiëring van de Nederlandse dansgezelschappen eruit, en hoeveel dansers kunnen hierdoor voorzien in hun eigen levensonderhoud? In Nederland dansen jaarlijks 600 à 700 dansers die in 295 voorstellingen en tijdens 10 festivals mee dansen. Van deze dansers worden er 250 (waarvan 150 uit het buitenland afkomstig) structureel gesubsidieerd of hebben een salaris via projectsubsidies. Er zijn 200 à 300 dansers die zeer waarschijnlijk van een uitkering rond moeten komen. Het kunstbeleid zoals dat er nu is voorziet min of meer in het levensonderhoud van de helft van de dansers die in Nederland actief zijn. De andere helft moet dus van een uitkering rond komen.

AUTEUR(S): Nederlands mime centrum
TITEL: Onderzoek werkgelegenheid en inkomsten mimespelers & mimedocenten seizoen 1989/1990
ANNOTATIE: Amsterdam, Nederlands mime centrum, 1993

De meerderheid van de onderzochte mimespelers en -docenten blijkt werkzaam te zijn binnen hun vakgebied en daaruit ook hun inkomsten te verwerven.

AUTEUR(S): Ijdens, T., et al. (red)
TITEL: Cabaret in Nederland: sociale en economische aspecten van het cabaretbedrijf
ANNOTATIE: Theater Instituut Nederland, Amsterdam, 1995

Het gaat hier om een kleine groep: slechts 55 personen hebben de rondgestuurde vragenlijst ingevuld. Hun bruto inkomen (incl. inkomsten buiten cabaret) bedroeg in 1993 gemiddeld bijna 50.000 gulden. De inkomensverdeling is echter nogal scheef. Het 'modale' inkomen ligt op 40.000 gulden. De meesten hebben neveninkomsten uit een parttime baan of uit freelance werk. Ruim 40% ontving in 1993 een vorm van een uitkering. Van het gemiddelde inkomen van 50.000 gulden komt 30.000 gulden direct voort uit cabaret optredens.

C3, muziek

AUTEUR(S): Moen, N.
TITEL: Jazz- en geïmproviseerde muziek anno 1990
ANNOTATIE: Doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam, 1992

De centrale vraagstelling van deze scriptie is: kunnen gesubsidieerde jazz- en improviserende musici in Nederland in hun levensonderhoud voorzien, louter en alleen als concerterend muzikant? Het te verwachten antwoord is dat dit slechts voor een enkeling mogelijk is. Een kleine 60% van de muzikanten heeft naast optredens vast werk. Slechts 20% voorziet in het onderhoud uitsluitend door het geven van concerten al dan niet aangevuld met een uitkering. Slechts 10% heeft een aanvullende uitkering.

AUTEUR(S): Janssen, P.
TITEL: De maandelijksse fooi: orkestmusici: bofkonten, trendvolgers en minima
ANNOTATIE: Elsevier, 1993, 20 nov, p.92-94

Populair artikel over het salaris van orkestmusici. De brutosalarisschaal van de regionale orkesten loopt van f3412 bij nul dienstjaren tot f4659 bij veertien dienstjaren. Via diverse extra bonussen kan dat ten hoogste oplopen tot f6209. De orkesten uit Rotterdam en Den Haag liggen hier tien procent boven, het Koninklijk Concertgebouworkest twintig procent. De honoraria van de radio-orkesten liggen op het niveau van de Rotterdam en Den Haag. Volgens de HBO-monitor uit 1992 kent de muziekkopleiding de laagste werkloosheid onder afgestudeerden. Het gemiddelde bruto-maandinkomen is met een kleine tweeduizend gulden aan de lage kant, maar een musicus lijkt zich, volgens de monitor, geen enkele zorgen te hoeven maken over een baan. Een blik in de boeken van het arbeidsbureau geeft een beter beeld. Alleen al in Amsterdam staan ruim 4.000 werkzoekende muzikanten ingeschreven. Zij allen proberen via de vrije markt zicht te krijgen op een vaste baan en scharrelen rond in het kamer-muziekcircuit.

AUTEUR(S): Lelij, B. van der, et al.
TITEL: Componeren in Nederland
ANNOTATIE: Bureau Driessen, Utrecht, 1996

In deze publicatie wordt o.a. ingegaan op de inkomenspositie van componisten, die over het algemeen vrij slecht te noemen is. In 1994 lag het totale bruto inkomen gemiddeld op f42.500, terwijl slechts 60% meer dan f25.000 verdient. Het gemiddelde inkomen van componisten die veel serieus of veel jazz componeren verschilt niet veel. De meeste componisten halen weinig inkomen uit componeren: 24% heeft dergelijke inkomsten niet en 61% haalt minder dan de helft van zijn totale inkomen uit componeren. Slechts 15% leeft vooral van het componeren. Als men al inkomsten uit componeren heeft, bedragen deze inkomsten gemiddeld slechts 29% van het totale inkomen.

AUTEUR(S): Ijdens, T., en D. Van der Velde
TITEL: Kwinten & kwartjes: de sociaal-economische positie van jazz- en improviserende musici in Nederland
ANNOTATIE: Muziek en Theater Netwerk, Amsterdam, 1998

Er zijn in Nederland naar schatting 1.300 tot 1.800 musici die zich min of meer beroepsmatig toeleggen op het spelen, doceren en componeren van jazz en improvisatiemuziek. Voor dit rapport werd gebruik gemaakt van de gegevens van bijna 350 musici. Amper een tiende van de musici verdiende in het eerste kwartaal van 1997 voldoende met de muziek om er van te kunnen leven. Inkomsten uit muzikale werkzaamheden bedroegen in 1996 gemiddeld bijna 20.000 gulden netto, ongeveer 70% van het totale inkomen. Ruim 15 procent stamde uit ander (niet-muzikaal) werk en 10% uit uitkeringen. Het totale inkomen van actieve (jazz)musici lag in 1996 ruim 20% lager dan dat van de actieve beroepsbevolking in Nederland in het algemeen. De gemiddelde inkomsten uit muziek (inclusief lesgeven en componeren), ongeveer 27.000 gulden netto, blijven 30% achter bij het jaarsalaris van een musicus met een voltijdse aanstelling bij een regionaal symfonie-orkest (bijna 40.000 gulden netto). Vergeleken met de artistieke inkomsten van andere groepen kunstenaars lijken de ondervraagde jazzmusici er met de cabaretartiesten en acteurs wat gunstiger voor te staan dan de beeldend kunstenaars. Dat komt waarschijnlijk doordat de ondervraagde musici tamelijk veel kunnen verdienen met lesgeven en met andere mu-

ziek dan jazz. Deze vergelijking is echter nogal gevoelig voor verschillen in afbakening van de desbetreffende onderzoekspopulaties en in definities van het inkomen.

D Kunstvakonderwijs

Hieronder vallen behalve de monitorstudies, ook de visitatierapporten. We beginnen met de laatste, daarna volgen de monitorstudies, gevolgd door de overige gevonden studies die betrekking hebben op het kunstvakonderwijs.

Visitatierapporten

AUTEUR(S): Visitatiecommissie beeldende kunst en vormgeving
TITEL: Differentiatie en profilering: Visitatie beeldende kunst en vormgeving
ANNOTATIE: Sectorale Kwaliteitszorg HBO 30, HBO Raad, Den Haag, 1996

In de rapportage wordt een kort exposé gepresenteerd over het hoger onderwijsbeleid en de gevolgen daarvan voor de kunstonderwijssector. De commissie is van oordeel dat de plannen tot taakverdeling, concentratie en samenwerking op niets zijn uitgelopen. Zij ziet dit als ooraak voor een sterk overlapend terrein waar men elkaar beconcurrereert met een uniform onderwijsaanbod. Door de onderlinge concurrentie is geen gemeenschappelijke strategie mogelijk; de positie tegenover de overheid is zwak door onderlinge verdeeldheid; er wordt onvoldoende ingespeeld op veranderingen in de beroepspraktijk, door de breedte van de opleiding; er worden vraagtekens gezet bij de kwaliteit van het grote aantal (parttime) docenten; bestedingsbeperking leidt tot onderinvestering in nieuwe media. De afgesproken instroombeperking (80% maatregel) levert in de uitvoering voor de academies toch problemen. Doordat kandidaten bij meer dan één instelling toegelaten zijn ontstaan onterecht ongevulde plaatsen. Ook worden kritische kanttekeningen geplaatst bij de legitimeringsgrondslag van kunstonderwijs die het beleid hanteert. Men signaleert een onevenwichtigheid in de verhouding tussen marktwerking en cultuurbeleid. Het gevoerde beleid ten aanzien van differentiatie en profilering wordt geanalyseerd en er worden voorstellen gedaan om door middel van een kwaliteitsgerichte strategie tot een werkbaar model te komen.

De commissie presenteert een visie op de beeldende opleiding die uit vier fundamenteën dient te zijn opgebouwd; artistiek, theoretisch, technisch, en maatschappelijk, waarbij artistiek het primaat krijgt. Vanuit die visie zijn de visitaties verricht en zijn de bevindingen beoordeeld.

De commissie is van oordeel dat er een herordening moet komen van het onderwijsaanbod. Academies moeten zich sterker profileren. De arbeidsmarkt problematiek moet tegemoet getreden worden met kwaliteitsverbetering. Een van de middelen hiervoor is een strengere centraal te regelen toelating. Volgens de commissie is de behoefte aan autonoom beeldende kunstenaars een kwalitatief gegeven. De commissie wil de eerstegraads lerarenopleidingen ingrijpend wijzigen. Een (reguliere) vakstudie van vier jaar, kan aangevuld worden met een pedagogisch didactische bijscholing van één jaar, ter verkrijging van de onderwijsbevoegdheid. Kwaliteitszorg moet verder ontwikkeld worden; prioriteit voor een goed docentenbeleid en meer aandacht voor beroepsvoorbereiding.

AUTEUR: Werkgroep OBK
TITEL: Passpoort OBK: Profilering + afstemming + spreiding + samenwerking Onderwijsaanbod beeldende kunst en vormgeving: Autonome beeldende kunst, toegepaste kunst, eerstegraads lerarenopleidingen
ANNOTATIE: Overleg Beeldende Kunstonderwijs, Tilburg, 1997

AUTEUR: Werkgroep OBK (red.)
TITEL: Facts and Figures OBK
ANNOTATIE: Overleg Beeldende Kunstonderwijs, Tilburg, 1997

Als een reactie op het visitatie rapport van de commissie beeldende kunst en vormgeving (nr. 30) hebben de 14 opleidingen beeldende kunst in het kunstvakonderwijs, verenigd in het OBK, hun onderwijsaanbod nauwkeurig in kaart gebracht. Op grond hiervan komen zij tot conclusies en doen ze aanbevelingen over de herstructurering van het beeldende kunst onderwijs, over de studentenstromen (in- en uitstroom), over de autonome richtingen, over de toegepaste kunsten en over de eerstegraads leraren opleidingen in de beeldende vakken.

Er wordt kritiek geuit op het overheidsbeleid, waarbij vier punten het zwaarst lijken te wegen:

1. de herstructurering van het onderwijs heeft niets te maken met een weging van artistiek-inhoudelijke waarden. Het gaat om een niet-kwalitatieve, bestuurlijke en organisatorisch-technische operatie.
2. de instelling van meer voortgezette opleidingen autonome beeldende kunst dan voor voortgezette toegepaste opleidingen, inclusief het werkplaatsachtigen beleid heeft een verkeerde indruk gewekt. De facilitering van beiden door de overheid heeft de impliciete boodschap dat er méér en hoger opleide autonome beeldende kunstenaars moeten komen (een verwarrend feit).
3. de overheid is mede verantwoordelijke voor de para- en pseudo-kunstinstellingen. Para - beeldende kunst opleidingen: onderwijs dat opleidt voor beroepsuitoefening op het terrein van de beeldende kunst en vormgeving buiten de in het CROHO genoemde opleidingen Beeldende Kunst en Vormgeving en eerstegraads lerarenopleidingen Tekenen, Handvaardigheid en Textiele Werkwormen. Pseudo - beeldende kunst opleidingen: onderwijs buiten de opleidingen Beeldende Kunst en Vormgeving en eerstegraads lerarenopleidingen Tekenen, Handvaardigheid en Textiele Werkwormen, dat in naamgeving en aanbod suggereert dat het opleidt voor beroepsuitoefening binnen die gebieden, maar daar niet voor kwalificeert. De werkgroep OBK is van oordeel dat een herstructurering onmogelijk is zonder aanpak van deze para- en pseudo-kunstopleidingen (de omvang van deze opleidingen wordt op enige duizenden studenten geschat).
4. voorts wordt er een verschil in aantallen studenten beeldende kunstonderwijs geconstateerd van circa 3.000 (bijna een kwart van het totaal) tussen de telling van OCenW en van OBK.

Geconstateerd wordt een reductie van studenten aantallen over de afgelopen jaren zoals was overeengekomen met het ministerie. Verdere reductie wordt niet nodig en onwenselijk geacht.

De lerarenopleidingen beeldende vakken zouden ongedeeld, ongegradeerd en geïntegreerd moeten worden (feitelijk opheffen tweede- en derdegraads opleidingen), die opleiden voor het binnen- en buitenschools doceren van kunsteducatie en theorie van de kunsten.

Er is een verdeling gemaakt naar vijf regio's (Noordwest; Zuidwest; Noordoost; Oost-Nederland; Zuid-Nederland) die een kader bieden voor voornemens en afspraken tot samenwerking.

Er zijn enkele grote verschillen tussen de OBK rapportage en de Kunstenmonitor. Volgens de OBK is circa 27% van de beeldende respondenten autonoom, volgens de Kunstenmonitor circa 40%! In de OBK publicatie wordt wel de (sterk verbeterde) werkgelegenheidssituatie van de afgestudeerden aangehaald, maar niet de slechte inkomenspositie: meer dan 50% van de autonomen genereren onvoldoende eigen inkomen!

Mede op grond van de uitslag van de Kunstenmonitor wordt gesteld dat alleen de autonome kunstenaars een relatief moeilijke arbeidsmarktpositie hebben. Men is echter van oordeel dat de autonome opleidingen binnen de academies noodzakelijk zijn voor de kwaliteit en het evenwicht van het hele onderwijs. Elke herstructurering zal daarmee rekening moeten houden. Gezien de verhoudingen kan de arbeidsmarktproblematiek van de autonome beeldende kunstenaars niet beleidsbepalend zijn voor het gehele kunstonderwijs.

AUTEURS: Visitation committee professional dance education in the Netherlands
TITEL: Report of the visitation committee professional dance education in the Netherlands
ANNOTATIE: Sectorale kwaliteitszorg HBO 2, HBO Raad 1991, Den Haag

Het Engelstalige visitatierapport over het dansonderwijs stamt uit 1991. Acht van de tien commissieleden kwamen uit het buitenland. Geconstateerd werd dat vijf van de zes balletopleidingen er nog niet in geslaagd waren belangrijke landelijke beleidswijzigingen (vierjarige opleiding) ook in de onderwijspraktijk door te voeren. Men achtte de visie van de opleidingen op de kwaliteit van hun afgestudeerden niet realistisch. Het internationale perspectief waarbinnen het dansonderwijs, gezien de arbeidsmarkt, beoordeeld dient te worden, ontbreekt vaak. Het schaarse talent en het relatief grote aanbod aan opleidingen worden hier mede verantwoordelijk voor gehouden. Men constateert een gebrek aan management en aan heldere doelstellingen binnen de opleidingen. De aanwezige kwaliteit wordt niet optimaal benut.

AUTEURS: Visitatiecommissie drama opleidingen
TITEL: Het ambacht der vernieuwing: Eindrapport van de Visitatiecommissie drama opleidingen
ANNOTATIE: Sectorale kwaliteitszorg HBO 6, HBO Raad, 1992, Den Haag.

De visitatiecommissie drama-opleidingen heeft zich beperkt tot de uitvoerende- en docentenopleidingen aan drie instellingen (Arnhem, Amsterdam en Maastricht). De opleidingen 'expressie door woord en gebaar' (Leeuwarden, Kampen en Eindhoven), die eveneens opleiden voor het eerstegraads docentendiploma drama maar onder het HSAO (Hoger Sociaal Agogisch Onderwijs) vallen, zijn door een

andere commissie gevisiteerd. De opleiding in Utrecht waar docenten werden opgeleid, werd op het moment van visitatie afgebouwd en is niet bij de visitatie betrokken. De experimentele theater opleiding die daar vanaf 1992/1993 van start ging zou op een later tijdstip gevisiteerd moeten worden.

De drama opleidingen in het kunstonderwijs omvatten naast opleidingen tot acteur en docent drama ook opleidingen op het gebied van de mime (uitvoerend en docent), regie (voor professionals en amateurs), kleinkunst en objecttheater (poppenspel en beeldend theater).

De commissie beoordeelt de ambachtelijke en bevlogen inslag van het drama onderwijs positief, maar is enigszins bevreesd dat dit ten koste gaat van een zekere mate van avontuurlijkheid (de even noodzakelijke vernieuwing en ontwikkeling van het vak). Van de docentenopleidingen is er één onder de maat. Er wordt geconstateerd dat de toneelopleidingen qua artistiek concept te weinig van elkaar verschillen. De relatie tussen uitvoerende opleiding en docentenopleiding dient op papier en in de praktijk beter gefundeerd te worden. Bepleit wordt een versterking van theorie, ontwikkeling en onderzoek binnen de opleiding en meer bemoeienis met het publieke debat over het theater en over het vak drama in het onderwijs (basisvorming).

AUTEURS: Visitatiecommissie expressie door woord en gebaar.
TITEL: Van het stimuleren van expressie naar het doceren van drama. Eindrapport van de visitatiecommissie expressie door woord en gebaar.
ANNOTATIE: Sectorale kwaliteitszorg 27, HBO Raad, 1996, Den Haag.

Ook de visitatiecommissie 'expressie' acht één van de drie opleidingen tekort schieten in potentie en perspectief. Er is een positief gewaardeerde herstructurering gaande die moet leiden tot meer samenhang in het curriculum, meer ruimte voor individuele leerroutes en meer vrije ruimte. Het rendement van de opleidingen is bevredigend maar de interne kwaliteitszorg staat nog in de kinderschoenen. De commissie vraagt aandacht voor de situatie van de drie opleidingen wat betreft de naamgeving ('expressie versus docent drama'), de positionering (in HSAO en buiten het KUO), en dientengevolge de bekostiging van het onderwijs.

AUTEUR(S): Verkenningscommissie Bouwkunde
TITEL: Eindrapportage
ANNOTATIE: Ministerie van OCenW, Zoetermeer, 1989

De commissie kreeg destijds drie taken. Ze werd verzocht het onderwijs en onderzoek in kaart te brengen en te evalueren, en een schets te geven van de wenselijke ontwikkeling. Het betreft hier de studierichtingen Bouwkunde in de sectoren techniek van het HBO, de Academies van Bouwkunst (ook HBO), en de faculteiten Bouwkunde aan de technische Universiteiten.

De commissie heeft het EIB (Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid) onderzoek laten doen naar de arbeidsmarkt voor de afgestudeerden van deze opleidingen. In de jaren tachtig varieerde het aantal werklozen tussen de zes en tien procent. Als oorzaken hiervoor worden de economische recessie en de enorme toestroom van afgestudeerden genoemd. In tien jaar tijd heeft een verdubbeling van de be-

roepsgroep plaatsgevonden tot 17.000 bouwkundig ingenieurs. Omdat de instroom studenten daalt verwacht men een afname van het probleem en hoeft er geen instroombeperking te worden ingesteld. Verwacht wordt dat de markt een instroom kan verwerken van 400 à 450 HBO'ers en 200 à 250 WO'ers. Wel dient het bouwkunde onderwijs volgens de commissie aan het WO ingrijpend te worden herzien, mede omdat hier de kern van het werkloosheidsprobleem zit.

Monitorstudies

AUTEUR(S): Loo, P.J.E. van de, en R.W.K. van der Velden

TITEL: HBO-monitor 1993: de arbeidsmarktpositie van afgestudeerden van het hoger beroepsonderwijs

ANNOTATIE: ROA, Rijksuniversiteit Limburg, in samenwerking met het servicebureau schoolverlatersinformatie; Voolichtingsdienst HBO Raad, Amsterdam, 1994

In de periode eind 1991-1992 hebben 50 HBO instellingen deelgenomen aan de HBO-monitor. Ongeveer 16.000 studenten werden benaderd, waarvan er 656 uit het KUO aan het onderzoek hebben deelgenomen (respons 60%) Op grond van de antwoorden van deze oud-studenten is een deelrapport geschreven over de kunstenmarkt.

De werkloosheid (= geen betaald werk hebben) onder de afgestudeerden van het KUO bedroeg toen 14% tegenover 6% bij het gehele HBO. In de muzieksector is de werkloosheid gemiddeld beduidend lager dan in de beeldende- en theatersectoren. Binnen de beeldende sector is de werkgelegenheid onder afgestudeerden film/tv, museologie, en publiciteit het laagst. De kunstarbeidsmarkt kenmerkt zich ook door een aanzienlijke partiële werkloosheid. Tweederde van de afgestudeerden werkt in een parttime baan en 30% wil meer uren werken. Ook nevenfuncties buiten de sector komen veelvuldig voor. Het verschijnsel dat afgestudeerden in een geheel andere sector komen te werken dan waarvoor ze zijn opgeleid doet zich bij de kunsten in even grote mate voor als bij ander HBO opleidingen.

Afgestudeerden van het KUO verdienen gemiddeld minder dan andere HBO afgestudeerden, mede veroorzaakt doordat zij (onvrijwillig) minder uren werken. Al met al wordt de arbeidsmarkt positie van afgestudeerden KUO gekwalificeerd als 'relatief zwak'. Er is gezocht naar factoren (geslacht, vooropleiding en regio) die de aanwezige onderlinge verschillen zouden kunnen verklaren, maar die zijn niet gevonden.

Er is ook onderzocht wat de opgeleiden vinden van de aansluiting tussen de opleiding en de beroepspraktijk. Wat de behoefte aan bijscholing betreft wijken de oud kunststudenten niet veel af van de behoeften van alle oud HBO'ers. Ze wijken wel af in het realiseren van die bijscholing. Veel meer oud-HBO'ers (37%) hebben nascholing gevolgd dan oud-kunststudenten (29%). Oud-kunststudenten zijn minder tevreden over de aansluiting met de beroepspraktijk dan andere HBO'ers: 70% versus 80%. Er is niet nagegaan waardoor dit verschil veroorzaakt wordt. Wellicht komt het omdat veel meer oud-kunststudenten hun beroep uitoefenen als kleine zelfstandige of als freelance medewerker, of door de diversiteit die veroorzaakt wordt door parttime banen.

AUTEUR: Loo, P.J.E. van de, et al.
TITEL: De arbeidsmarktpositie van afgestudeerden van het kunstvakonderwijs: Kunstenmonitor 1995
ANNOTATIE: ROA, Rijksuniversiteit Limburg; Voorlichtingsdienst HBO Raad, Den Haag, 1997

De HBO-monitor onderzoekt 30.000 afgestudeerden van 50 hogescholen. De Kunstenmonitor onderzoekt 3600 afgestudeerden (seizoen 1993/1994). De respons is 40% (41% onder gediplomeerden; 32% onder niet-gediplomeerden). De resultaten worden gewogen naar uitstroom gepresenteerd.

De werkloosheid is fors gedaald, van 18% in 1991 tot 12% in 1993/1994. Voor het hele HBO geldt een percentage van 6%. Enkele andere percentages met betrekking tot de werksituatie van afgestudeerden:

- 56% heeft een werkkring (HBO 13%);
- 22% werkt als zelfstandige (HBO 3%);
- 15% werkt freelance (HBO 2%);
- 52% geeft aan in loondienst te zijn (HBO 81%).

Van de werkenden geeft 75% aan actief te zijn op het gebied van de gevolgde sector. Dit percentage is vergelijkbaar met het HBO-cijfer.

Werkloosheid wordt gedefinieerd als: 'werkzoekend terwijl er nu minder dan 12 uur betaald werk wordt verricht'. Met deze definitie wordt volgens de onderzoekers tegemoet gekomen aan de problematiek van onbetaald werken. Kunstenaars werken in veel gevallen aan 'projecten' (bedoeld wordt: schilderij, toneelstuk, balletoptreden, concert, e.d.) waarvoor (nog) geen opdrachtgever of afnemer is. Het zijn meestal 'autonome' kunstenaars die 'vooruitwerken'.

De uitkomsten worden voor een belangrijk deel gepresenteerd over het hele kunstvakonderwijs dat vervolgens ingedeeld wordt in drie groepen: autonoom, toegepast en docenten, en in drie sectoren: beeldend, theater en muziek. Deze terminologie is eigenlijk werkveld-gebonden: gewoonlijk wordt alleen gesproken over autonome *beeldende* kunstenaars. Er blijken ook geen toegepaste *musici* te bestaan.

De indeling werkt bovendien enigszins verhullend. Toegepast blijkt de hoogste werkloosheid te kennen. Waarschijnlijk omdat er geen musici in die categorie zitten (die zijn autonoom of docerend). Toegepast zijn alleen beeldende studenten inclusief museologie. Door deze indeling valt het bijna niet op dat de sector Muziek inmiddels een werkloosheid kent die vergelijkbaar is met de rest van het HBO (6%) en dat deze sector in de afgelopen 5 jaar een relatief grote inhaalslag heeft gemaakt.

De inkomsten van oud kunststudenten zijn gemiddeld lager dan die van andere HBO opgeleiden. Er is een grote groep met een zeer laag bruto inkomen (één derde van het totaal). Gemiddeld wordt één-derde van het inkomen verdiend in nevenfuncties. Daarnaast wordt het inkomen aangevuld met een uitkering. Op het moment van de enquête had 20% van de kunstenaars een (tijdelijke) uitkering.

In de rapportage wordt heel veel aandacht besteed aan de voorbereiding op het kunstenaarschap. Aan werkenden is gevraagd welke aspecten belangrijk zijn voor het functioneren als kunstenaar in de beroepspraktijk, en aan welke aspecten in de opleiding meer (of minder) aandacht moet worden besteed. Hieruit worden aanwijzingen afgeleid voor aanpassingen in de kunstvakopleidingen. Het blijkt dat veel oud-studenten behoefte hebben aan scholing in drie onderdelen: bedrijfsvoering, wettelijke regelingen en commerciële vaardigheden. Vergeleken met andere HBO opgeleiden zijn kunstonderwijs opgeleiden minder tevreden met de beroepsvoorbereiding in hun opleiding. Over de aansluiting tussen opleiding en beroep is in het HBO ongeveer 20% niet te spreken, in het kunstonderwijs is heeft gemiddeld 40% er onvrede mee. Uitzondering vormen theateropgeleiden (19%) terwijl de onvrede in de beeldende sector het grootst is (46%, meer specifiek bij de toegepaste vormgevers en bij de docent kunstenaars.

Veel afgestudeerden in de kunst hadden meer studiebegeleiding gewild en meer oriëntatie op het beroepsveld. Ondanks de in verhouding tot andere HBO opgeleiden stevige kritiek op de opleiding, en ondanks hun relatief slechte arbeidsmarktpositie, kiezen kunststudenten ook achteraf bezien weer voor kunstonderwijs.

De toekomstverwachting van de monitor is vrij positief. Er wordt een jaarlijkse groei in uitbreidingsvraag en ook in vervangingsvraag voorspeld: een toename van 5,8% arbeidsplaatsen (baanopeningen). De omvang van de toename van de vraag is groter dan de jaarlijkse groei in het aanbod aan arbeid: dit resulteert in een toename van 2,9% baanopeningen. Op grond hiervan worden gunstige arbeidsmarktvooruitzichten voorspeld.

AUTEUR: Linden, A.S.R. van der, en G.W.M. Ramaekers

TITEL: De arbeidsmarktpositie van afgestudeerden van het kunstvakonderwijs: Kunstenmonitor 1996

ANNOTATIE: ROA, Rijksuniversiteit Limburg; Voorlichtingsdienst HBO Raad, Den Haag, 1998

De rapportage wijkt af van de vorige in die zin dat een meer gebruikelijke indeling in vakgebieden is gemaakt: beeldende kunst, autonoom, toegepast en docerend; muziek en theater, uitvoerend en docerend. Soms worden muziek en theater gezamenlijk genomen om 'podiumkunsten' te kunnen vergelijken met beeldende kunst. Soms worden de uitvoerende en docerende muziekpraktijken in tweeën gesplitst.

De trend die in de vorige monitor geconstateerd werd, dat de werkgelegenheid zich in gunstige zin ontwikkelt, wordt niet gecontinueerd, dat wil zeggen dat er een stabilisatie lijkt te zijn ingetreden. Voor bijna driekwart van de afgestudeerden is betaald werk de voornaamste bezigheid en is 11% te beschouwen als werkloos. In de sector podiumkunsten (muziek en theater) wijkt de werkloosheid nauwelijks af van het landelijke HBO gemiddelde (6%). Bij enkele groepen van deze afgestudeerden bestond op het moment van meting zelfs helemaal geen werkloosheid meer. Werkzoekenden zijn vooral te vinden tussen de beeldend opgeleiden (gemiddeld 14%) maar de verschillen zijn aanzienlijk

met als uitersten 21% van de afgestudeerden modevormgeving tegenover 7% van publiciteits- en grafische vormgevers.

De werkgelegenheidsperspectieven worden, op grond van dezelfde criteria als gehanteerd in de vorige monitor (hoge vraag en uittreden ouderen), opnieuw goed genoemd. Dit ondanks het feit dat de situatie voor afgestudeerden kunstonderwijs op de arbeidsmarkt sindsdien verbeterd noch verslechterd is.

Hoewel werkloosheid niet gebagatelliseerd moet worden lijkt de inkomensvorming van kunstenaars een groter probleem te zijn. In deze monitor wordt dieper ingegaan op de hoogte en de samenstelling van het inkomen. Tweederde van de werkende kunstenaars heeft anderhalf jaar na afstuderen voldoende eigen inkomen om van rond te komen. Bijna een kwart (23%) heeft een aanvullende uitkering en ruim een tiende (11%) kan rekenen op aanvulling door de partner. Uitgesplitst naar sector blijken vooral binnen de beeldende sector zeer grote variaties in inkomenspositie te bestaan. Meer dan de helft van de afgestudeerden monumentale vormgeving (64%) en schilderkundige vormgeving (56%) zijn afhankelijk van een aanvulling (hetzij in de vorm van een uitkering hetzij door de partner). Afgestudeerden algemene industriële vormgeving, modevormgeving en fotografische vormgeving hebben voldoende eigen inkomen (resp. 88%, 83% en 81%). De theatersector zit op het hierboven beschreven gemiddelde niveau. Voor de muzieksector geldt dit eveneens, maar met uitzondering van uitvoerende musici: van hen heeft een groter deel (88%) voldoende eigen inkomen.

Een aanzienlijk deel van de kunstenaars heeft meer dan één betaalde werkkring (41%), in de beeldende kunst vaker (67%) dan in de podiumsector (48%). Maar de inkomsten die daaruit voortvloeien zijn in de podiumsector hoger dan in de beeldende sector.

Het gemiddelde bruto maandinkomen van afgestudeerden uit de kunstsector is zo'n f 600,- (circa 20%) lager dan van andere HBO afgestudeerden. Een fors deel (44%) heeft een inkomen dat lager is dan het minimumloon, terwijl dat voor 15% van alle HBO afgestudeerden geldt. In de beeldende sector komt dit het meest voor in de muzieksector het minst. Afgestudeerden kunstonderwijs hebben vaker dan andere HBO afgestudeerden nevenfuncties: gemiddeld 21% tegenover 12%. Hierbij valt op dat in elke sector de tot docent opgeleiden het hoogste percentage nevenfuncties kennen. Het maandloon en het uurloon van de kunstenaars in muziek en theater zijn beduidend hoger dan dat van afgestudeerden beeldende kunst. Het loon van autonoom opgeleide beeldende kunstenaars is het laagst van allen.

D1, beeldend

AUTEUR(S): Croiset van Uchelen - Brouwer, E.

TITEL: The Reinwardt academie: a retrospective with perspectives

ANNOTATIE: Musem 42(1990)4(239-241)

Beschrijvend artikel over de opleiding museologie in Leiden.

AUTEUR(S): Heilbron, J.
TITEL: Kunst leren: het werkplaatsmodel in de beeldende kunst
ANNOTATIE: Ministerie van WVC, Rijswijk, 1992

Deze studie probeert een antwoord te geven op de vraag waarom we in Nederland instellingen hebben als de Rijksacademie van Beeldende kunsten, de Jan van Eyck Academie en Atelier 63. In deze werkplaatsen proberen jonge kunstenaars die meestal een kunstacademie hebben voltooid zich verder te ontwikkelen. Ook de achtergronden van de werkplaatsen komen aan de orde. Bevat statistieken over de vooropleiding, nationaliteit en kunstdisciplines van de deelnemers.

Heilbron omschrijft de werkplaatsen als een belangrijke institutionele verandering in het Kunstonderwijs. Werkplaatsen zijn postacademische instellingen die slechts selectief toegankelijk zijn. Het zijn echter geen opleidingen in de gebruikelijke zin van het woord. Kern van de instelling is dat de jonge kunstenaar feedback krijgt op zijn functioneren als autonoom kunstenaar van reeds gevestigde kunstenaars. Hoewel er al veel langer instellingen bestonden waar kunstenaars onder bepaalde voorwaarden enige tijd konden werken, is de werkwijze van de werkplaatsen recentelijk uitgekristalliseerd en staat het idee model voor werkplaatsen in verschillende disciplines. De ontwikkeling is begonnen bij instellingen die onder de financiering van het kunstbeleid vielen. Werkplaatsen liggen dicht tegen de beroepspraktijk aan dan de academies. Vanuit onderwijskundig oogpunt bezien betekent de werkwijze in de werkplaats ook een breuk met de kunstonderwijs traditie: er is geen standaard curriculum; er ligt geen nadruk op ambacht of vakmanschap; er is geen theoretische component. De werkwijze in de werkplaatsen sluit veel nauwer aan bij de gang van zaken in de beroepspraktijk: (georganiseerde) individuele begeleiding door erkende kunstenaars in direct persoonlijk contact.

Heilbron benoemt een drietal functies van de werkplaatsen: selecterend, het verschaffen van extra begeleiding en netwerkvorming. De inhoud van de begeleiding krijgt in de interactie gestalte. Heilbron kenschetst dit als inwijding in het 'artistieke spel': het gaat om zaken als 'houding als kunstenaar', opstelling naar buiten toe, en het ontwikkelen van een persoonlijke 'habitus'.

AUTEUR(S): Boelman, M.
TITEL: Opleiding - Beroepspraktijk? Een onderzoek naar Loopbaanontwikkeling van Afgestudeerden Autonome Studierichtingen Academie voor Beeldende Kunsten St. Joost
ANNOTATIE: Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Leiden, 1992

Het onderzoek is gebaseerd op een enquête die door 174 afgestudeerden in 1991 is ingevuld. De grote meerderheid van de respondenten (80%) is werkzaam in de beeldende sector. Een minderheid (20%) kan geheel leven van het werk in de beeldende sector. Van de werkzamen is 93% werkzaam in de autonome sector. Problemen ten aanzien van de aansluiting van het onderwijs op de beroepspraktijk liggen vooral op het terrein van de zakelijke voorbereiding op de beroepspraktijk.

AUTEUR(S): Vinken, H.
TITEL: Institutionele erkenning van beginnende kunstenaars: een vergelijking tussen werk-
plaats- en academiëkunstenaars
ANNOTATIE: IVA/Ministerie van OCenW, Rijswijk, 1994

Deze studie is de derde in een reeks studies naar werkplaatsen en betreft vergelijkend onderzoek naar de institutionele erkenning van werkplaatskunstenaars en academiëkunstenaars: in hoeverre zijn eventuele verschillen in erkenning terug te voeren op achtergrond- en studiegegevens. De erkenning wordt gemeten door na te gaan hoe vaak de deelnemers gebruik maken van landelijke instrumenten van beeldende kunstbeleid: subsidies, opdrachten en aankopen.

Iets meer dan de helft van de kunstenaars met werkplaatservaring, bereikt het nationale circuit. Van de kunstenaars met enkel academië-ervaring is dat ongeveer 23%. Kunstenaars met werkplaatservaring verwerven vaker subsidie, en komen vaker in aanmerking voor vergoeding van beroepskosten dan academiëkunstenaars. Bij de overige indicatoren worden echter geen verschillen gevonden. Als de individuele subsidie buiten beschouwing wordt gelaten dan zijn er überhaupt nauwelijks verschillen!

In de onderlinge vergelijking tussen kunstenaars met werkplaatservaring is het vooral de factor 'tijd' die de overigens kleine verschillen verklaart: wie ouder is verwerft meer erkenning. Omdat de kunstenaars die na de academië nog naar een werkplaats zijn gegaan, op het moment van meting, vrijwel altijd ouder zijn dan kunstenaars die zo van de academië komen, moet worden geconstateerd dat geen afzonderlijk effect van de werkplaats kon worden vastgesteld op 'erkenning'.

AUTEUR(S): ?
TITEL: Mooie banen: daar wordt je voor gevraagd!
ANNOTATIE: Items 14(1995)7(12-13)

Een verslag over 10 pas afgestudeerde ontwerpers (in grafische vormgeving, modevormgeving, mens en wonen, architectuur, 3d design), over hun stage, opleiding en toekomst. Klachten over de aansluiting van de opleiding op de praktijk hebben vooral betrekking op de vereiste snelheid van werken, en het omgaan met opdrachtgevers. De meeste studenten zijn tevreden. Positief is men over de mogelijkheden tot experimenteren en ideeënvorming, over kritische docenten en over vrijheid. Negatief is men over de begeleiding, (vak)theorie, een propvol laatste jaar, het niet volgen van de laatste ontwikkelingen, slechte coördinatie, zakelijke kennis en weinig technische begeleiding. Een saillante uitspraak is: 'Het vinden van werk is niet zo'n probleem, iemand vinden die je er voor betaalt wel.'

D2, theater

AUTEUR(S): Nederlands mime centrum
TITEL: Werkplaatsen in Nederland: een inventariserend onderzoek
ANNOTATIE: Nederlands mime centrum, Amsterdam, 1990

Overzicht van het beleid en de doelstellingen van de toneel-, dans- en mimewerkplaatsen in Nederland in algemene zin en toegespitst op het specifieke beleid dat zij voeren ten aanzien van de mimepodiumkunst.

AUTEUR(S): Anthonissen, A. en A. Lekkerkerker
TITEL: Doorstroom theatermakers vanuit theaterwerkplaatsen 1985-1991
ANNOTATIE: Ministerie van WVC, Amsterdam, 1991

In dit beleidsadvies is het volgens de auteurs niet duidelijk wat de aard van de werkplaatsvoorziening is: artistieke werkgelegenheid, of een opleidingsvoorziening ter voorbereiding op de beroepspraktijk. In de criteria staat dat de nadruk moet liggen op opkomend talent. Dit laatste, doorstroming, is nader onderzocht.

In de periode 85-91 waren 407 theatermakers in de werkplaatsen actief. Er worden drie doorstroom categorieën gedefinieerd:

- a) volledige doorstroom naar permanente gezelschappen;
- b) volledige doorstroom naar tijdelijke gezelschappen;
- c) gedeeltelijke doorstroom (opdrachten met onregelmatig karakter, minder dan 2 per seizoen).

Iets meer dan de helft (59%) van de theatermakers (acteurs en regisseurs) stroomt door (a, b, of c). Volledige doorstroom (a en b) bereikt 19%. Van de theatermakers zonder ervaring stroomt 37% door, maar ook deze groep bestaat voor het grootste deel uit ervaren theatermakers. Van de pas afgestudeerden stroomt 9% volledig door.

AUTEUR(S): Raad voor de Kunst
TITEL: Theaterwerkplaatsen
ANNOTATIE: Informatiebulletin Raad voor de Kunst 2(1991)2(25-28)

Er wordt artistieke verstopping geconstateerd bij sommige werkplaatsen. Men blijft te lang bij de werkplaats werken, waardoor de werkplaats het karakter dreigt te krijgen van een werkvoorziening. De kweekvijver functie komt in het geding. Daarnaast richten sommigen zich te veel op publiekssucces, en niet op het nemen van risico.

AUTEUR(S): Wildeman, M.
TITEL: Praktijkervaring is onbetaalbaar
ANNOTATIE: Dans 13(1995)5(jul/aug, 15-17)

Verslag over samenwerking tussen de muziek- en dansvakopleiding van het Koninklijk conservatorium in Den Haag en het Nederlands danstheater (NDT).

AUTEUR(S): Bruijn, S. de
TITEL: Het acteurschap, aantrekken en afstoten: het ingrijpen ter verlichting van de druk op de arbeidsmarkt voor acteurs, geplaatst in het licht van de motivatie van eerstejaars toneelschoolstudenten om te kiezen voor loopbaan als acteur
ANNOTATIE: Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen, 1996

Deze studie schenkt onder andere aandacht aan de relatie tussen toneelscholen en de arbeidsmarkt, de motivatie van de studenten, en het beeld en de realiteit van de arbeidsmarkt en de toneelscholen. Van de aanmeldingen bij de toneelscholen in Arnhem en Amsterdam wordt via een selectieprocedure slecht 5% toegelaten tot de studie. Bij de opleiding in Maastricht wordt ongeveer 15% van de aanmeldingen toegelaten. Het is tekenend voor de motivatie van de kandidaten dat ongeveer de helft van de

selectie al eens eerder is afgewezen. Ondanks deze scherpe selectie hebben afgestudeerden het erg moeilijk op de arbeidsmarkt. Eén van de directeurs noemt de opleiding 'grossieren in verdriet', omdat er slecht weinig kansen zijn voor acteurs. Op een belangrijk deel van de markt telt het vakmanschap van opgeleide acteurs helemaal niet. Er wordt op grote schaal met ongediplomeerden en met afgestudeerden van de docentenopleidingen gewerkt.

AUTEUR(S): Aarts, M.
TITEL: Dansen met beide benen op de grond:
ANNOTATIE: Brabant Cultureel 46(1997)6(jun.14-15)

Impressie van de dansacademie Tilburg en het arbeidsmarktprofiel voor afgestudeerden.

AUTEUR(S): Ijdens, T.
TITEL: Het effect van werkervaringsplaatsen op de arbeidsmarktpositie van podiumkunstenars
ANNOTATIE: Erasmus Centrum voor Kunst- en Cultuurwetenschappen, Rotterdam, 1997

Eindrapport van een onderzoek ten behoeve van de evaluatie van werkervaringsplaatsen voor podiumkunstenars. Het onderzoek heeft betrekking op werkervaringsplaatsen die gedurende twee seizoenen, 1993/1994 en 1994/1995, werden aangeboden door de Stichting PodiumKunstwerk. De resultaten geven geen aanleiding tot hoge verwachtingen van het effect op de arbeidsmarktpositie van deelnemers.

D3, muziek

AUTEUR(S): Dijk, M. van
TITEL: Symposium vormt begin van een waardevolle discussie: KNTV-symposium Opleiding: carrière of barrière?
ANNOTATIE: Oktaaf 12(1996)1(jan.17-28)

Een verslag van de discussie over de aansluiting tussen muziekopleiding en beroepspraktijk van musici. Er werden verschillende hiaten in de opleiding geconstateerd die vallen onder de gemeenschappelijke noemer van speciale beroepsvaardigheden. Van Dijk schetst hoe moeilijk het is om de kritiek die naar voren werd gebracht op zijn waarde te schatten: betreft het een enkel geval of is het een structurele klacht; behoort de beroepsvaardigheid in het onderwijs aangeleerd te worden of is het eerder een vaardigheid die 'in service' aangeleerd moet worden? Ook is het voor opleidingen allerminst eenvoudig om consequenties te verbinden aan de geuite kritiek. Naar het inzicht van de opleidingen wordt vaak kritiek gegeven vanuit een achterhaalde situatie: er wordt geen kritiek gegeven op het actuele onderwijs maar op het onderwijs zoals de discussiant dat zelf heeft ervaren. Opleidingen veranderen nu al voortdurend, maar men kan niet aan alle wensen voldoen. Er wordt nu al veelvuldig met de beroepspraktijk gecommuniceerd, maar als de wensen te zeer uiteenlopen kunnen de opleidingen er zeker niet aan voldoen. Vanuit het onderwijs werd er op gewezen dat de beroepspraktijk met de roep om instroombeperking ook een neiging tot zelfbescherming ten toon spreidt: zodra men zelf deel uitmaakt van het systeem, moeten er niet te veel anderen toegelaten worden.

E Buitenland

De buitenlandse literatuur kan niet zo systematisch ingedeeld worden als de Nederlandse literatuur, omdat er grote structurele verschillen bestaan in opleidingen en markten. We maken vooral gebruik van overkoepelende studies.

Dit deel van het onderzoek past eigenlijk het beste in de rubriek 'context van het onderzoek'. Daartoe behoren ook zaken als het culturele klimaat, de economische ontwikkeling en onderwijsbeleid. Vergelijkend onderzoek heeft vaak te maken met belangen. Landen willen soms een indicatie om de stand van zaken in eigen land in een perspectief te kunnen plaatsen; Tegelijkertijd is er een wens om in internationale vergelijkingen redelijk goed voor de dag komen. Als de indruk bestaat dat een land relatief veel uitgeeft aan een bepaalde voorziening, kan dat als bezuinigingsmotief gebruikt worden; als men relatief weinig uitgeeft, moet dat niet breed uit gemeten worden omdat dat het risico van (binnenlandse) claims om meer geld met zich meebrengt.

De indruk bestaat niet dat er opzettelijk informatie wordt achter gehouden of dat informatie opzettelijk op een onvergelijkbare wijze wordt gepresenteerd en dat beschikbaar gestelde gegevens zo rooskleurig mogelijk worden gepresenteerd. Een van de grote barrières om vergelijkingen te kunnen maken vormt de traditie die er in ieder land bestaat op het gebied van het verzamelen van culturele cijfers. Als het verzamelen van culturele data in een land op enige traditie stoelt, dan is het in verband met de historische vergelijkbaarheid ook niet wenselijk veel veranderingen aan te brengen in de dataverzameling. Om internationaal vergelijkbaar materiaal op te leveren is waarschijnlijk nieuw onderzoek noodzakelijk.

Een en ander kan geïllustreerd worden aan de hand van een studie van de stafcommissie 'Cultuur' van de Europese Commissie (European Commission, 1998). Vanuit een helicoptervisie wordt getracht de economische betekenis van de culturele sector te becijferen. Door grote verschillen in de beschikbare cijfers kan eigenlijk geen totaalbeeld geschetst worden maar het wordt toch gedaan: 3 miljoen banen (2% van de EU) in de culturele sector (komt overeen met de agri-food sector) in 1995. Men neemt een enorme stijging van de werkgelegenheid waar in de laatste jaren. Culturele activiteiten moeten niet alleen consumptief-economisch gezien worden, maar ook maar ook als motor voor economische en sociale ontwikkeling.

De toename van de vraag naar cultuur in de hele EU ontstaat door factoren als: groei van de dienstensector, langer leven, hogere onderwijsstandaarden (onderwijs schept culturele gewoonten; school introduceert een kind in de cultuur door er het een belangrijk deel van het leerproces van te maken.), meer vrije tijd (let op argumentatie: gemiddeld ander half uur minder werktijd tussen 83 en 95 in 12 landen); toenemende urbanisatie (correlatie stad en culturele voorzieningen) en diversificatie culturele participatie. Onderscheid; collectieve vormen = erfgoed, bioscoop, concerten, theater en: individueel = televisie, radio, video, multimedia.

Voor Europa en de 4 in het schema genoemde landen komen de volgende publikaties uit onze literatuurinventarisatie:

Europa

AUTEUR(S): Hamersveld, I. Van, en N. van der Wielen (eds.)
TITEL: Cultural Research in Europe
ANNOTATIE: Boekmanstichting, Amsterdam, 1996

De inleiding bevat methodologische kwesties en gedachten over de beperkingen en het nut van het verrichten van vergelijkend cultureel onderzoek. Er kleven tal van haken en ogen aan omdat er gebruik moet worden gemaakt van data die verzameld zijn vanuit onvergelijkbare perspectieven, omdat data niet zonder meer uit hun samenhang gelicht, kunnen worden gepresenteerd en omdat ook data van betekenis kunnen verschillen.

Het boek geeft vooral informatie over culturele contexten in Europa. Soms met een focus op één land, soms vergelijkenderwijs op enkele landen soms vanuit Europees perspectief. Het onderzoekskader van waaruit onderhavig onderzoek gedaan wordt, 'ontwikkelingen in kunstonderwijs en de kunstarbeidsmarkt', behoort in deze studie tot de 'related policies'. Het tweede deel van het boek bevat uitsluitend studies met topics die zich tot één land beperken.

AUTEUR(S): Eries-Dafsa
TITEL: Cultural Statistics in Europe
ANNOTATIE: Commissioned by the department of studies and future trends, Ministry of Culture, France, La Documentation Francaise, Paris, 1997.

Doel is het verschaffen van een overzicht van culturele statistieken die beschikbaar zijn. Al was het enkel maar om de discussie over de verschillen te verduidelijken. Er zijn 6 inhoudelijke rubrieken waarvan er vier relevant zijn in het kader van dit onderzoek: performing arts, Visual Arts, audiovisual, funding en employment. De gegevens over alle EU landen (België, Denemarken, Duitsland, Griekenland, Spanje, Frankrijk, Ierland, Italië, Luxemburg, Nederland, Oostenrijk, Portugal, Finland, Zweden, en Groot-Brittannië) worden 'onbewerkt' gepubliceerd: zoals de landen de gegevens hebben aangeleverd. Er is wel een selectie gemaakt welke gegevens opgenomen zouden worden maar er is geen poging gedaan tot vergelijkbaar maken van de data. Ook ontbreekt iedere vorm van commentaar op de cijfer. Er zijn geen kengetallen per land opgenomen (bijvoorbeeld aantal inwoners, kinderen en volwassenen, bevolkingsdichtheid, etc.) waardoor het maken van vergelijkingen belemmerd wordt.

Bij wijze van voorbeeld wordt hier een case uitgeschreven uit het hoofdstuk Theater. Voor ieder land wordt aangeduid welke gegevens in het boekje zijn opgenomen.

België	Franse gemeenschap: produkties, optredens en bezoekers (totaal); Vlaamse gemeenschap: optredens en bezoekers (voor discipline theater en dans)
Denemarken	Produkties, optredens en bezoek per discipline (ballet, opera, operette, drama, musical, kindertheater, en overig)

Duitsland	Producties, optredens, bezoek naar private of publieke sector; optredens per discipline in percentages (dramatisch theater, jeugdtheater, opera, operette + musical, uitgenodigde gezelschappen, ballet, overigen)
Griekenland	Producties, optredens en bezoekers voor Athene (>50%) en voor de rest van Griekenland, per discipline (tragedie, drama, komedie, musical, revue, opera, operette, klassiek ballet, concert, dans, overig)
Spanje	Theatergezelschappen, theaters en festivals
Frankrijk	Optredens en bezoekers in drie typen theaters
Ierland	Producties naar oorspronkelijke taal (Iers, niet-Iers, Engels, vertaling) in percentages
Italië	Optredens en verkochte kaartjes en inkomsten (drama, opera en ballet, klassieke muziekuitvoering, lichte muziekuitvoering, operette + poppentheater)
Luxemburg	Opsomming van de zeven belangrijkste theaters
Nederland	Optredens, bezoekers en bezoek per 100 inwoners naar discipline (theater, muziek, muziektheater (incl. opera) dans, overig)
Oostenrijk	Theaters, stoelen, optredens, bezoekers
Portugal	Theaters, optredens, bezoekers, inkomsten per discipline (bioscoop, theater, concert, ballet, opera)
Finland	Totaal aantal optredens en bezoekers, bezoekers per optreden
Zweden	Instellingen, optredens, bezoekers, inkomsten uit kaarten en fondsen naar financieringswijze van het gezelschap (nationaal, publiek, privaat, onafhankelijk)
Verenigd Koninkrijk	Totaal aantal optredens, stoelen, bezoekers, voor Londen en de rest; totalen per discipline (modern, drama, komedie, moderne musical, traditionele musical, revue + variété, opera + operette, ballet + dans, klassiek drama, binder shows, pantomime, thrillers + overig)

De diversiteit van de beschikbare gegevens maakt het tamelijk tentatief wat men eruit kan afleiden. Nederland kan op het gebied van het theater op deze wijze slechts fragmentarisch vergeleken worden met enkele landen.

België

AUTEUR(S): Gielen, P.
TITEL: Dramatische opleidingen: over de spanningsrelatie tussen het theateronderwijs en de artistieke praktijk
ANNOTATIE: Discussienota, Vlaams Theater Instituut, Brussel, 1996

De schrijver vraagt aandacht voor de opleidingsproblematiek in de jaren '80 en '90 en het kunst- en onderwijsbeleid in Vlaanderen.

AUTEUR(S): Molitor, A. et al. (ed.)
TITEL: Balkon: Podiumkunsten in België
ANNOTATIE: Vlaams Theater Instituut, Brussel, 1996

Dit rapport bespreekt het podiumkunstenbeleid in Vlaanderen en Wallonië, het hoger theateronderwijs en de ontwikkelingen in de periode 1980-1995.

Frankrijk

AUTEUR(S): Cardona, J. et C. Lacroix
TITEL: Chiffres Clés 1997: Statistique de la culture
ANNOTATIE: La documentation Française, Paris, 1998

Jaarlijks uitgegeven statistische uitgave. Rubrieken: cultureel erfgoed, archeologie, musea. Beeldende kunsten, archieven, bibliotheken, boeken, pers, cd's en cassettes, muziek en dans, theater en schouwspelen, film en video, kunstzinnige vorming, auteurs rechten, regionale voorzieningen, culturele financiën, beroepen en werkgelegenheid, culturele import en export Iedere rubriek kent een geheel eigen systematiek. Soms worden gegevens uitgesplitst naar elke departement, soms alleen Parijs en omgeving versus de rest van het land.

In enkele gevallen worden vergelijkingen gemaakt met voorgaande jaren, maar een bespreking of interpretatie van de cijfers ontbreekt vrijwel geheel (.....Chiffre clés est un indicateur de la vitalité culturelle).

Wat de werkgelegenheid betreft komt men op circa 300.000 beroepsbeoefenaren in de culturele sector in 1990 (tegen circa 200.000 in 1982) op een beroepsbevolking van 22 miljoen. Er zijn daarnaast nog 100.000 vrijwilligers actief in de gehele sector.

AUTEUR(S): Vessilier-Ressi, M.
TITEL: La condition d'artiste: regards sur l'art, l'argent et la société
ANNOTATIE: Maxima, Paris, 1997

Een uitgebreid en gedetailleerd stuk over de situatie van de beeldend kunstenaars, met cijfers over verdiensten, en een beschrijving van het overheidsbeleid.

Duitsland

AUTEUR(S): Hummel, M.
TITEL: Die Lage der freien publizistischen und kunstlerischen Berufe in der Bundesrepublik Deutschland
ANNOTATIE: Ifo-Institut für Wirtschaftsforschung, München, 1990

Onderzoek naar de sociaal-economische positie van kunstenaars en freelance journalisten. Daarbij wordt onder meer stilgestaan bij het vrouwenaandeel in deze beroepen, de inkomsten en het overheidsbeleid.

AUTEUR(S): Tapia, I. et al. (ed.)
TITEL: Professional artistic training in Germany
ANNOTATIE: Bildung und Wissenschaft (1996)3(1-28), Inter Nationes, Bonn, 1996

Globaal overzicht van het kunstvakonderwijs in Duitsland

Groot-Brittannië

AUTEUR(S): Rolfe, H.
TITEL: Vocational education and training in cultural sector in UK
ANNOTATIE: Cultural trends (1995)27(27-42)

Globaal overzicht van het kunstvakonderwijs in het Verenigd Koninkrijk

AUTEUR(S): O'Brien, J. and A. Feist
TITEL: Employment in the arts and cultural industries: an analysis of the 1991 Census
ANNOTATIE: Arts council of England, Policy research and planning department, London, 1995

In Groot-Brittannië is in 1991 nog een heuse volkstelling gehouden. Op basis van deze schat aan gegevens hebben O'Brien en Feist de situatie op de arbeidsmarkt van de culturele sector onderzocht, waar tevens de kunstnijverheid onder valt. De situatie is vergeleken met de situatie ten tijde van de vorige volkstelling, gehouden in 1981. Circa 2,5% van de totale werkzame beroepsbevolking had in 1991 een baan in de culturele sector, zowel absoluut als relatief een forse toename ten opzichte van tien jaar eerder. Drie procent van de volwassen populatie had in 1991 een diploma in een kunst- of cultuurrichting. Van de personen met een baan in de culturele sector was in 1991 30% werkzaam in Londen.

AUTEUR(S): Jackson, C., et al.
TITEL: Careers and training in dance and drama: a report of research for the Arts council of England
ANNOTATIE: Institute of Manpower Studies (IMS), Brighton, 1994

Een omvangrijk en gedetailleerd rapport over de arbeidsmarkt van dans en theater.

Bijlage 2

Onderstaande tabel is afkomstig van de Centrale Financiën Instellingen (CFI), een agentschap van het Ministerie van OCenW. De cijfers geven een indruk van de werkgelegenheid voor kunstvakdocenten in het voortgezet onderwijs. Om een volledig beeld te kunnen schetsen zijn nog gegevens nodig over de omvang van de aanstellingen.

Door deze cijfers elk jaar te verzamelen, en ze te vergelijken met de totaalcijfers van het voortgezet onderwijs, kunnen ontwikkelingen beter gevolgd worden. Op grond van enkel deze tabel valt bijvoorbeeld niet te zeggen welke gevolgen de verruiming van de mogelijkheden voor kunstvakken in de basisvorming heeft gehad.

Tabel 2 Aantal docenten naar kunstvak in het voortgezet onderwijs, per provincie
(peildatum 1 oktober 1997)

	Drama	Handen arbeid	Muziek	Reclame tekenen	Tekenen	Textiele werkvorm	2e beel- dend vak	Totaal
Groningen	3	75	47	0	65	10	3	203
Friesland	2	109	75	1	69	30	7	293
Drenthe	0	74	35	2	49	4	2	166
Overijssel	9	159	96	0	92	16	1	373
Flevoland	6	37	26	0	29	5	1	104
Gelderland	35	264	167	2	184	53	26	731
Utrecht	9	99	72	1	98	21	4	304
N-Holland	25	268	195	1	254	83	15	841
Z-Holland	49	344	264	7	371	63	48	1146
Zeeland	1	33	29	1	43	7	1	115
N-Brabant	8	287	231	4	250	25	11	816
Limburg	1	75	60	2	58	6	8	210
Totaal	148	1824	1297	21	1562	323	127	5302

Bron: CFI

Samenstelling van de begeleidingscommissie

voorzitter

prof. dr. M. van der Kamp Rijksuniversiteit van Groningen

secretariaat

drs. R. Berends Ministerie van OCenW
Projectorganisatie Kunstvakonderwijs

coördinator - opdrachtgever

drs. P. van Capelleveen Ministerie van OCenW

leden

dr. V. Bina Ministerie van OCenW

mr. J. Jong Vereniging van Nederlandse Toneelgezelschappen

P.G. Kroeger HBO-Raad

mevrouw drs. M. Veldkamp Ministerie van OCenW

J. Verduijn Lunel Federatie van Kunstenaars Verenigingen